

**ELMALILI M. HAMDİ YAZIR'IN
NİMET VE AZAB KAVRAMLARI
ÜZERİNDEKİ YORUMU**

Nagihan ACAR

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Esra HACİMÜFTÜOĞLU
2019
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Nagihan ACAR

**ELMALILI M. HAMDİ YAZIR'IN NİMET VE AZAB
KAVRAMLARI ÜZERİNDEKİ YORUMU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Esra HACİMÜFTÜOĞLU**

ERZURUM- 2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “ELMALILI M. HAMDİ YAZIR’IN NİMET VE AZAB KAVRAMLARI ÜZERİNDEKİ YORUMU” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

*Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.*

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

15.10.2019

Nagihan AÇAR

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Esra HACİMÜFTÜOĞLU danışmanlığında, Nagihan ACAR tarafından hazırlanan bu çalışma 15 / 10 / 2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Mehmet DAĞ

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Esra HACİMÜFTÜOĞLU

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL

İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

F-85/01/21.10.2016

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ:	1
III. ARAŞTIRMADA TAKIP EDİLEN METOD	2
A. Elmalılı Muhammed Hamdı Yazır'ın Hayatı (1878-1942) ve İlmî Kişiliği	3
B. Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsir İlmindeki Yeri	5
C. Eserleri.....	18

BİRİNCİ BÖLÜM

ELMALILI'NIN NİMET KAVRAMINI DEĞERLENDİRMESİ

1.1. NİMET (نعمة) KAVRAMININ TANIMI	20
1.2. NİMET KAVRAMIYLA ANLAM YAKINLIĞI OLAN KAVRAMLAR	23
1.2.1. Rızık (رزق)	23
1.2.2. Hayr (خير)	25
1.2.3. Âlâ (آلاء)	26
1.2.4. Fazl (فضل)	27
1.2.5. İhsan (إحسان)	27
1.2.6. Sevap (ثواب)	29
1.2.7. Menn (منّ)	30
1.3. NİMETİN KISIMLARI	32
1.3.1. Dünya Nimetleri	34
1.3.1.1. Dünyadaki Maddî Nimetler	34
1.3.1.1.1. Rızık.....	34
1.3.1.1.2. Aile-Eş-Çocuk.....	36
1.3.1.1.3. Denizler ve Karalar	39
1.3.1.2.4. Hayvanlar.....	42
1.3.1.2. Dünyadaki Manevî Nimetler	44

1.3.1.1.1. Akıl	44
1.3.1.2.2. İman-İslam-Nübüvvet.....	45
1.3.1.2.3. Hikmet	48
1.3.1.2.4. Tövbe	50
1.3.1.2.5. Güvenlik ve Barış	52
1.3.1.2.6. Saygınlık	53
1.3.1.2.7. Allah'ın Musibet ve Belâlardan Koruması	55
1.3.2. Ahiret Nimetleri	57
1.3.2.1. Kabir Nimeti	57
1.3.2.2. Sırat Nimeti	58
1.3.2.3. Amel Defterlerinin Sağdan Verilmesi	59
1.3.2.4. Cennet (جنة).....	61
1.3.2.4.1. Cennetin İsimleri.....	65
1.3.2.4.1.1. Naîm (نَعِيم)	65
1.3.2.4.1.2. Adn (عَدْن)	67
1.3.2.4.1.3. Firdevs (فِرْدَوْس)	69
1.3.2.4.1.4. Hüsnâ (حُسْنَى)	70
1.3.2.4.1.5. Dârü's-selâm (دَارِ السَّلَام).....	71
1.3.2.4.1.6. Dârü'l-mukâme (دَارَ الْمُقَامَةِ).....	72
1.3.2.4.1.7. Me'vâ (مَأْوَى).....	72
1.3.2.5. Cennetteki Manevî Nimetler	73
1.3.2.5.1. Cennette Üzüntü ve Korkunun Olmaması	73
1.3.2.5.2. Rû'yetullah (Müminlerin âhirette Allah'ı görmesi)	75
1.3.2.5.3. Rıdvan (رِضْوَانُ)	78
1.3.2.6. Cennetteki Maddî Nimetler	80
1.3. KİŞİYİ NİMETE İLETEN FİİLLER.....	90
1.3.1. İtikadî Açıdan Kişiyi Nimete İleten Fiiller.....	91
1.3.2. Amelî Yönden Kişiyi Nimete İleten Fiiller.....	92
1.3.3. Ahlakî Yönden Kişiyi Nimete İleten Fiiller.....	99

İKİNCİ BÖLÜM

ELMALILI'NIN AZAB KAVRAMINI DEĞERLENDİRMESİ

2.1. İSLAM'DA AZAB (عذاب) KAVRAMININ TANIMI.....	102
---	------------

2.2. AZAB KAVRAMIYLA ANLAM YAKINLIĞI OLAN KELİMELER.....	105
2.2.1. İkâb (عَقَاب)	105
2.2.2. Rics (رَجَس) – Ricz (رَجَز).....	106
2.2.3. Musibet (مَصِيبَةٌ).....	108
2.2.4. Eziyet (أذى)	110
2.3. AZABIN KISIMLARI	111
2.3.1. Dünyevî Azap.....	111
2.3.2. Uhrevî Azab	113
2.4.2.1. Kabir Azabı	114
2.3.2.2. Kıyamet	116
2.3.2.3. A'râf	119
2.3.2.4. Berzah.....	120
2.3.2.5. Cehennem (جَهَنَّمَ).....	121
2.3.2.5.1. Cehennemın İsimleri.....	129
2.3.2.5.1.1. Nâr (نَارُ)	129
2.3.2.5.1.2. Cahîm (جَحِيم).....	130
2.3.2.5.1.3. Hutame (حُطْمَةٌ).....	130
2.3.2.5.1.4. Sekar (سَقَر)	132
2.3.2.5.1.5. Leza (لُظَى).....	133
2.3.2.5.1.6. Haviye (هَاوِيَةٌ).....	133
2.3.2.5.1.7. Saîr (سَعِير).....	134
2.3.2.5.2. Cehennemdeki Psikolojik Azab.....	136
2.3.2.5.3. Cehennemdeki Fizikî Azab.....	138
2.4. KİŞİYİ AZABA GÖTÜREN FİLLER	148
2.4.1. İtikadî Açıdan Azaba Götüren Fiiller.....	150
2.4.2. Amelî Açıdan Azaba Götüren Fiiller	153
2.4.3. Ahlakî Açıdan Azaba Götüren Fiiller	157
SONUÇ.....	160
KAYNAKÇA	163
ÖZGEÇMİŞ.....	172

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELMALILI M. HAMDİ YAZIR'IN NİMET VE AZAB KAVRAMLARI
ÜZERİNDEKİ YORUMU

Nagihan ACAR

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Esra HACİMÜFTÜOĞLU

2019, 172 Sayfa

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Esra HACİMÜFTÜOĞLU (Danışman)

Prof. Dr. Mehmet DAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Türkçe tefsir çalışmalardan olan Hak Dini Kur'an Dili Türkiye'deki Kur'an'ı anlama ve yorumlama faaliyetleri üzerindeki etkisi açıkça görülen bir eserdir.

Nimet ve azab kavramları dünya ve ahiret hayatında insanı yakından ilgilendiren iki önemli konudur. İki dünyada nimete erişmek ve azab anlamında sıkıntı, belâ ve musibetlerden uzak durabilmek için bu kavramların anlam alanının bilinmesi gerekmektedir. Bu araştırma, Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın tefsirinde nimet ve azab hakkındaki ayetleri değerlendirmesi amacıyla hazırlanmıştır.

Araştırma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde öncelikle araştırmanın konusu, konunun önemi, araştırmada takip edilen metoddan bahsedilmektedir. Araştırmanın daha iyi anlaşılması için Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın hayatı, ilmî kişiliği, tefsir ilmindeki metodu, Hak Dini Kur'an Dili tefsirinin yazılma süreci ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir.

Birinci bölümde Elmalılı M. Hamdi Yazır'a göre nimet kavramı ele alınmıştır. Müfessirin hayr, rızık, fazl, menn, a'lâ, ihsan, sevap gibi nimet kelimesiyle yakın anlamlı kelimeleri ayetler ışığında değerlendirmesi incelenmiştir. Dünyadaki akıl, iman, İslam, nübüvvet, güvenlik, barış, hikmet, tövbe, saygınlık, Allah'ın belâ ve musibetlerden koruması gibi manevî nimetler ve aile, eş, çocuk, denizler ve karalar, hayvanlar gibi maddî nimetlerle ilgili ayetler hakkında Elmalılı'nın yorumları ele alınmıştır. Nimete ulaşmaya vesile olan fiiller Kur'an-ı Kerim'den araştırılarak, M. Hamdi Yazır'ın konuya bakış açısı hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın azab kavramı üzerindeki yorumu incelenmiştir. Azab kavramıyla anlam yakınlığına sahip ikâb, ricz, rics, ricz, musibet, eziyet kelimeleri hakkında Elmalılı'nın yaklaşımı ele alınmıştır. Dünyada iken Allah'ın emir ve yasaklarına uymayan kişilerin başlarına gelen helak ve musibetler hakkında bilgi verilmiştir. Ardından ahirete hayatının ilk aşaması olan ölüm ile başlayan kabir, kıyamet, sırat gibi aşamalarda isyankâr ve günahkâr kulların başına gelecek olan azablar hakkında ayetler incelenerek müellifin bu ayetler bağlamında görüşlerine yer verilmiştir. Son olarak kişiyi azaba ileten fiiller hakkında ayetler incelenerek, konu hakkında Elmalılı'nın yorumlarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Nimet, Azap, Ahiret

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

ELMALILI M. HAMDİ YAZIR'S INTERPRETATION ON THE CONCEPTS
BLESSING AND TORMENT

Nagihan ACAR

Advisor: Esra HACİMÜFTÜOĞLU

2019, 172 pages

Jury: Assist. Prof. Dr. Esra HACİMÜFTÜOĞLU (Advisor)
Prof. Dr. Mehmet DAĞ
Assist. Prof. Dr. Resul ERTUĞRUL

One of the first Turkish commentaries of the Republic of Turkey *Hak Dîni, Kur'an Dili (The Religion of the Truth, the Language of the Qur'an)* is a work whose evident influence can be seen in understanding and interpreting the Qur'an in Turkey.

Blessing and torment are two important concepts that concern people closely in this life and afterlife. These concepts must be understood well in order to reach the blessings in both lives and to stay away from troubles and misfortunes in the sense of punishment. This study aims to evaluate the verses about blessing and torment in the commentary of Elmalılı M. Hamdi Yazır.

This study includes an introduction, two chapters and a conclusion. In the opening chapter, the topic of the study, the importance of it and the method used are explained. For a better understanding, Elmalılı M. Hamdi Yazır's life, his religious identity, his method in Qur'anic exegesis, the process of writing *Hak Dîni, Kur'an Dili (The Religion of the Truth, the Language of the Qur'an)* and his works are discussed.

In Chapter One, Elmalılı M. Hamdi Yazır's concept of blessing is discussed. The the exegete's choice of words such as good, livelihood, grace, bestowal, good deeds, menn, a'lâ related to the blessing in the light of the verses are reviewed. Elmalılı's comments about the verses related to spiritual blessings such as intellect, faith, Islam, prophethood, order, peace, wisdom, penitence, respectability, God's protection from troubles and misfortunes, and worldly blessings such as family, wife, children, seas and lands, animals are examined. M. Hamdi Yazır's perspective on the acts that are instrumental in reaching the blessings is traced through the Qur'an.

In the second chapter, Elmalılı M. Hamdi Yazır's interpretation of the concept of torment and his approach to the words such as ikâb, ricz, rics, ricz, misfortune, suffering which are closely related to the concept of torment are discussed. Those who disobey Allah's commands and prohibitions whilst in the world are enlightened about the troubles or misfortunes they face. Then, the verses about the punishments that will await insubordinate and sinful servants in the first stages such as grave, doomsday, Al-Sirat afterdeath are examined and the opinions of the commentator are given in the context of these verses. Finally, the verses about the acts that lead the person to the punishment and Elmalılı's comments on the issue are discussed.

Key Words: Elmalılı Muhammad Hamdi Yazır, *Hak Dîni, Kur'an Dili (The Religion of the Truth, the Language of the Qur'an)*, Blessing, Torment, Afterlife

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: İbn, Bin
bknz.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celalühü
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Hız.	: Hazreti
Mad.	: Maddesi
Nşr.	: Neşreden (Tahkik eden)
ö.	: Ölüm
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
s.a.v	: Sallallahu Aleyhi Vessellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Terc.	: Tercüme eden
yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Allah (c.c.)'ın kullarına hidayet rehberi olarak gönderdiği Kur'an-ı Kerim'de nimet ve azaba dair birçok ayet bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'e en büyük nimet olma nazarıyla bakıldığında Allah'ın nimetlerinin sayılamayacak kadar çok olduğu görülmektedir. Elmalılı Muhammd Hamdi Yazır tarafından yazılan Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsir yazılan ilk Türkçe tefsir olması nedeniyle, eserinde nimet ve azaba dair ayetlerin incelenmesi bu açıdan önemlidir. Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın nimet ve azab kavramları üzerindeki yorumu adlı çalışmada öncelikle müfessirin hayatı ve ilmî kişiliği, tefsir ilmindeki yeri, Hak Dini ve Kur'an Dili tefsirinin yazılma süreci, özellikleri ve kaynakları ele alınmaktadır.

Araştırma iki ana bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın ilk bölümünde nimet kavramı, anlam yakınlığı olan kelimeler ve Allah'ın lütfettiği nimetlerden bazıları açıklanmaktadır. Kur'an'da bahsedilen nimetler ilk olarak dünyevî-uhrevî olmak üzere iki kısımda incelenecektir. Dünyevî nimetleri maddî ve manevî olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirilecektir. İman, nübüvvet, hikmet, akıl gibi nimetleri manevî nimetler içerisinde rızık, aile, denizler ve karalar, hayvanlar gibi nimetler ise maddî nimetler içerisinde ele alınacaktır. Uhrevî nimetler hakkında ise cennet ve cennetteki nimetler üzerinde durulacaktır. Cennetteki maddî nimetler olarak; bahçeler, gölgelikler, nehir ve pınarlar, cennetliklerin yiyecekleri, içecekleri, giyecekleri ve ziynetleri ile ilgili ayetlerden örnekler verilmektedir. Cennetteki maneî nimetler olarak ise; korku ve hüznün olmaması, ru'yetullah ve nimetlerin en büyüğü olan rıdvandan bahsedilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünü azab konusu oluşturmaktadır. Allah Teâla adaletin dünya ve ahirette gerçekleşmesi amacıyla kurduğu evrensel düzende kötülük ve suçların sonuçlarının neler olduğunu, dünya ve ahirette azap tasvirleriyle insanoğlunun idrakine sunmaktadır. Ayetlerde geçmiş ümmetlerin işledikleri hataları, itaatsizlikleri sebebiyle başlarına gelen helak ve felaketlerden, günümüz insanının başına gelen korku, huzursuzluk, zillet gibi dünyevî azap şekillerinden bahsedilmektedir. Kabirde ve kıyamet esnasında yaşanan azaplar ile özellikle cehennemde yaşanacak olan ateşe atılmaları, kaynar, boğazdan geçmeyen irin içmeleri, boyunlarına demir halkalar geçirilmesi, zakkum, darî', gıslin yedirilmesi gibi azablar göreceklere ayetlerle ifade edilmektedir.

Elmalılı'nın tefsirinde bakış açısının ehl-i sünnet çizgisinde bulunduğu, müfessirin nimet ve azap konusunda görünmeyen bir âlem olan ahiret vurgusu yaparak, bu konuda genellikle rivayet metodunu kullandığı ve hadislerden yararlandığı görülmektedir.

Bu araştırmadada yardım ve yakın ilgisini esirgemeyen danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Esra HACİMÜFTÜOĞLU'na, değerli tavsiyeleriyle destek veren hocalarım Prof. Dr. Mehmet Dağ ve Dr. Öğr. Üyesi Resul Ertuğrul'a, bilimsel hazırlık süresince eğitim aldığım hocalarıma, ardından eğitim hayatımın bu seviyeye gelmesindeki en önemli etken olan aileme ve eserimi armağan ettiğim kızım Mihrimah'a teşekkürü bir borç bilirim.

Nagihan ACAR

Erzurum 2019

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmada Elmalılı Hamdi Yazır'ın nimet ve azab kavramları üzerindeki yorumu ele alınmaktadır. Öncelikle müellif ve eser hakkında bilgi verilecektir. Araştırmanın iki bölümünde nimet ve azab kavramları, bu kavramlarla yakın anlamlı kelimeler, dünya-ahiret nimet ve azabı ile kişiyi nimete ve azaba götüren fiillerle ilgili ayetler tespit edilecektir. Bu ayetler Hak Dini Kur'an Dili adlı eser esas alınarak incelenecektir.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ:

Hidayet rehberimiz olan Kur'an-ı Kerim'in asıl amacı bireyin ve toplumun ıslahı için yeryüzünde adaletsizliği ortadan kaldırmak ve insanlara Allah'ın razı olacağı davranışlar kazandırmaktır. Bu amacı gerçekleştirebilmesi için Allah kullarına sayılamayacak kadar nimet vermiş ve nimetin devamlılığı hatta daha güzelini elde etmeleri için Kur'an'ı rehber olan hayatımıza sunmaktadır. Ayrıca kullarının sırat-ı müstakim üzere kalmaları için caydırıcı azab unsurlarından da bahsederek ayetlerle insanlara yol göstermektedir. Bu ayetleri anlamak, bahsi geçen kavramların açıklanmasıyla mümkündür.

Kur'an-ı Kerim kavramları içerisinde neredeyse anlamı en zengin sayılanlardan ve sıkça bahsedilen konulardan ikisi nimet ve azab kelimeleridir. Allah'ın başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere verdiği maddî ve manevî nimetlerini ve isyankârlara, günahkârlara karşı adaleti gereği vereceği azabın türlerinin öğrenilmesi açısından bu araştırma konusu hakkında çalışma yapılması uygun görülmüştür. Yapılan araştırma, nimet ve azab kavramlarını Kur'an'ın bütünlüğü bağlamında ortaya koymak ve müfessirlerin, özellikle de Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın konu hakkında görüşlerinin belirtilmesi bakımından önemlidir.

Araştırmanın giriş bölümünde nimet ve azab kavramlarına yaklaşımı hakkında bir bilinç olmasına yardımcı olması açısından Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın hayatı, ilmî kişiliği, tefsiri ve eserleri ele alınacaktır.

Araştırmanın iki bölümünde ise İslam'da nimetin ve azabın ne demek olduğu, mezkûr kavramlarla anlam yakınlığı olan kelimeler hakkında bilgi sahibi olunması,

dünya ve ahirette verilen ve verilecek olan nimetlerin ve azabların neler olduğu ve hangi fiilerin sebebiyet verdiği hakkında ayetler ışığında bilgi verilecektir.

İnsanların bu kavramlar hakkında bilgi sahibi olmasına yardımcı olmak amacıyla Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın meali ve tefsiri esas alınarak hazırlanan bu araştırmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

III. ARAŞTIRMADA TAKIP EDİLEN METOD

Kur'an'da nimet ve azaba dair birçok ayet bulunmaktadır. Yapılan araştırmada mü'minlerin hidayet rehberi olan Kur'an'da hangi nimetler ve azablar zikredilmektedir? Nimet ve azab kavramları hangi kavramlar ile zikredilerek hatırlatılmaktadır? Hangi ameller kişiyi nimete veya azaba ulaşmasına neden olmaktadır? gibi sorularına cevap bulmaya çalışılacaktır.

Bunun için öncelikle araştırma konusu olan nimet ve azab kavramlarının anlam çerçevesi ve sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu kavramlar ile anlam yakınlığı olan kelimelerin Kur'an'da kullanımı incelenerek, yüklendikleri manaların anlaşılabilmesi için Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın tefsirinde meal kısmı taranıp, kavramların kullanımı hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca mezkûr kavramların lügat manası Müfredat, el-Mucem'ül-müfehres gibi Arapça sözlüklerden yararlanılarak bilgi verilecektir. Özellikle Elmalılı'nın nimet ve azab hakkındaki görüşleri ile bu kavramları tasnifi, ayetlere getirdiği yorumlar ele alınıp, incelenecektir. Bu bağlamda dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki bölümde, bu bölümler ise maddî ve manevî olmak üzere iki kısımda değerlendirilecektir. Burada Kur'an'da sarih ya da mücmel olarak zikredilen nimetler ve azablar bu sistematik çerçeve dâhilinde incelenmeye çalışılacaktır. Ele alınan kavramlar ve tasniflerle ilgili ayetler derlenip; Râzî, İbn Abbas, Maturidî, Zemahşerî, İbn Cevzî, İsmail Hakkı Bursevî ve Ebu's-Suud Efendi gibi müelliflerin bu ayetler hakkında görüşleri tefsirlerinden istifade edilerek incelenecektir. Böylece araştırılmak istenen konu Kur'an'ın değişik sûrelerinde serpiştirilmiş ayetler incelenerek, ayrıntılı bir şekilde, bütün yönleriyle ele alınıp incelenmiş olacaktır. Elde edilen bilgilerle mezkûr kavramlarla ilgili daha net ve yol gösterici bilgiler edinileceğine inanılmaktadır.

A. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hayatı (1878-1942) ve İlmî Kişiliği

Mehmet Hamdi Efendi¹ ilmiye sınıfına mensup bir ailenin çocuğu olarak 1878 yılında Elmalı'da dünyaya gelmiştir.² Babası Şer'iyeye Mahkemesi Başkâtibi Numan Efendi,³ Burdur Gölhisar'ın Yazır köyünde doğmuş,⁴ Aydın Medresesi'nde okuduktan sonra Elmalılı'ya yerleşmiştir. Annesi Sarıları Mehmet Efendi'nin kızı Fatma Hanım'dır.⁵

Muhammed Hamdi Yazır, eğitimine Elmalılı'da başladı ve müderris olarak sofı İbrahim Efendi'den dersler aldı. İlk ve orta tahsilini burada tamamladı, küçük yaşta hafız oldu. Dayısı Mustafa Efendi O'nu 1898 yılında İstanbul'a, Küçük Ayasofya Medresesi'ne yerleştirdi. Beyazıt Camii'nde Kayserili Mahmut Hamdi Efendi'den başta Arapça olmak üzere diğer İslamî ilimleri, felsefe biyoloji, tıp, kimya, matematik gibi branşlarda da dersler alarak, O'ndan icazet aldı. Bundan sonra hocası "Büyük Hamdi" kendisi de "Küçük Hamdi" diye anılmaya başladı. Yazılarında bu imzayı kullandı. Soyadı kanununun ardından babasının köyünün ismini (Yazır) soyadı olarak aldıysa da doğum yerine nispetle "Elmalılı" diye meşhur olmuştur.⁶

1904 yılında girdiği Ruûs imtihanını kazandı. Bu sırada devam ettiği Mekteb-i Nüvvab'ı birincilikle bitirdi. Ülkeyi çağdaş ilim ve medeniyet seviyesine ulaştırmaya vesile olabileceği ümidiyle şeriata uygun meşrutiyet tarzı yönetim şeklini savunmaya başladı ve bu niyetle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilmiye şubesine üye oldu. Beyazıt Medresesi'nde iki yıl süren derssiâm görevinden sonra II. Meşrutiyet'in ilk meclisine Antalya mebusu olarak seçildi. Ardından Şeyhülislâmlık mektubî kaleminde görev aldı. Mekteb-i Kudat ve Mekteb-i Nüvvab'da fıkıh, Süleymaniye Medresesi'nde mantık, Medersetü'l Müttehassisin'de usul-i fıkıh, Mülkiye Mektebi'nde vakıf hukuku dersleri okuttu. 1918'de şeyhülislâmlık bünyesindeki Dârü'l Hikmeti'l -İslâmiye azalığına, bir müddet sonra da bu kurumun reisliğine atandı. İkinci rütbeden Osmanlı nişanı ile ödüllendirildiği Damat Ferit Paşa'nın Birinci ve İkinci Hükümetleri'nde evkaf nazırı

¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü'l Müfessirin 1-2)*, Ravza yay., İstanbul, Kasım 2008, II, 785.

² Bilmen, II, 785.

³ Yusuf Şevki Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 57.

⁴ Yazır köyü bugün Burdur ili Çavdır ilçesine bağlıdır.

⁵ Fatma Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*, (4-6 Eylül 1991), Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 1993, 2.

⁶ Yavuz, XI, 57.

olarak görev yaptı. 15 Eylül 1919'da ayan heyeti üyeliğine tayin edilmesinin ardından ilmi rütbesi de Süleymaniye Medresesi müderrisliğine yükseltildi. Fakat Cumhuriyet'in ilanıyla memuriyet yaptığı kurumlar lağvedilince Hamdi Yazır, açığa kaldı. Milli Mücadele yıllarında İstanbul hükümetlerinde görev yaptığı için İstiklal Mahkemesi'nce gıyabında idama mahkûm edildi. Ankara'ya götürüldü ve kırk gün burada tutuklu kaldı. Mahkeme sonunda muhtemelen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olması sebebiyle suçsuz bulundu ve İstanbul'a döndü. Bir geliri olmadığından maddi sıkıntılar çektiği dönemde "Metalib ve Mezahib" isimli tercüme eserini yazdı. TBMM'nde Türkçe bir tefsir hazırlanması kararı alındı ve Diyanet İşleri Reisliği kendisine tefsir yazmasını teklif edince Hak Dini Kur'an Dili adını verdiği eserini yazdı. Uzun süredir müptela olduğu kalp yetersizliğinden dolayı 27 Mayıs 1942'de Erenköy'de vefat etti ve Sahrayıcedid Mezarlığı'na defnedildi.⁷

Elmalılı Hamdi Yazır'ın eğitim ve meslek hayatının bu denli yoğun geçmesinde O'nun ilmi kişiliğinin etkili olduğu görülmektedir. Elmalılı Müslümanları Avrupalılaştırmanın hata olduğunu ve kurtuluşun batının değerler yerine ilminden faydalanıp, insanların ancak İslâmî değerlere bağlı kalarak mutlu olabileceğini ve gelecekte İslâm dininin daha iyi anlaşılıp uygulanacağına, insanlığın kendi türünü devam ettirebilmesi için bir gün mutlaka İslâm'ı iyi benimsemeye mecbur kalacağını savunmuştur. Bu yüzden Elmalılı, ilmin herşeyden ayrı bir tarafı olduğuna inanmıştır. Daha çocukken kıvrak zekâsı, işlek muhakemesi ile çevresinde dikkatleri üzerine çekmiştir. Çok okuması, çabuk öğrenmesi ve öğrenmeye de çok hevesli olması ile herkesi hayrete düşürmüştür. Her şeyin en iyisinin nasıl olacağını düşünmek, daha iyisini yapmaya çalışmak çocuk yaşına rağmen onun en büyük zevkidir.⁸

Kendi gayretiyle edebiyat, felsefe ve mûsiki öğrendi. Elmalılı'nın kendisine ait Türkçe ve Arapça manzumeleri mevcuttur.⁹ Kaleme aldığı birçok hilye pek nefis, eşsiz bir tarzda idi.¹⁰ Arapça'yı iyi seviyede kullanabilen Elmalılı, Farsça şiirler yazmıştır.¹¹ Çok genç yaşta Kur'an-ı Kerim'i hıfzeden Elmalılı, güzel bir sedâ ile tilavet ettiği Kur'an ayetleri dinleyenlerin ruhlarını derin, güzel duygular bırakırdı. Hususî bir

⁷ Yavuz, XI, 58.

⁸ Paksüt, 3.

⁹ Bilmen, II, 787.

¹⁰ Bilmen, II, 786.

¹¹ Paksüt, 3.

cemaatle hatim ile kıldırıldığı teravîh namazlarının kendisi ve cemaat için kalplerine ruhanî neşvelere gark eden özel bir anlamı vardı.¹²

Muhammed Hamdi Yazır, derin İslâmî ilminin yanında felsefî düşünce ve pozitif ilimlerde de sağlam bir anlayışa sahipti.¹³ Fakat O ilimdeki asıl gücünü tefsir, kelim, fıkıh alanlarında gösterdiği görülmektedir.¹⁴

Elmalılı Hamdi Yazır'a göre Kur'an-ı Kerim hiçbir dile hakkıyla tercüme edilemez. Fakat ihtiva ettiği manaları keşfetmek için ayetlerdeki kelimelerin gerçek anlamları belirlenmeli, lafız ve mana bakımından kelimeler arasındaki bağlantı kurulmalı, lafızların yer aldığı metnin genel kompozisyonu dikkate alınarak sonuçta kastedilen asıl mana ile talî manalar ayırt edilmelidir.¹⁵

Hak Dini Kur'an Dili'nin umumiyetle geleneksel tefsir çizgisinde yer aldığı kabul edilmekle birlikte Elmalılı Hamdi Yazır'ın çağdaş ilmî verilerden yararlanarak Kur'an'a yeni yorumlar getirmesi ve önceki âlimlerin bazı ayetlere verdiği manaları isabetsiz bularak onlara yeni anlamlar vermesi onun orijinal tefsir yapabilen bir âlim olduğunu kanıtlar mahiyettedir.¹⁶

Fıkıhî konularda genellikle Hanefî kaynakları ile yetinmiştir. Kur'an'ı tefsir ederken döneminin tartışma konularına da yer verip bunlardan Kur'an'a uygun olan görüşleri belirlemeye çalışmıştır.

B. Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsir İlmindeki Yeri

Büyük İslam âlimi Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) Tabakatü'l-Müfessirîn adlı eserinde, Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsir ilmi açısından önemini şöyle açıklamaktadır:

“Muhammed Hamdi Efendi, merhum vefat tarihi itibarıyla müfessirlerin 14. tabakasına dâhildir.

Türk âlimleri, öteden beri Kur'an-ı Mübin'in tefsiri hususunda pek mezkûr hizmetlerde bulunmuşlardır. Fakat yazmış oldukları tefsirlerin en büyük en mühim kısmı ise Arapça'dır. Hamdi Efendi ise tefsirini Türkçe yazmış, bu sebeple daha büyük

¹² Bilmen, II, 786.

¹³ Yavuz, XI, 58.

¹⁴ Bilmen, II, 787.

¹⁵ Yavuz, XI, 58.

¹⁶ Yavuz, XI, 58.

müşkilatı iktihama muvaffak olmuştur. Hele ayeti celilelerin mealini ayrıca yazmış olması, bu müşkilatın derecesini bir kat daha arttırmıştır. Çünkü Arapça tefsir yazan zatlar, diğer tefsirlerden manalardan tercüme zahmetine katlanmaksızın istedikleri kadar iktibaslarda bulunabilirler. Bununla beraber ayrıca bir meal yazmak mecburiyetinden de vareste bulunurlar. Türkçe olarak yazılacak bir tefsirde ise vaziyet başkadır. Bahusus belağatin i'caz mertebesinde bulunan Kur'an'ı Hâkim'in ayetlerini -aslında cezalet ve ulviyeti mümkün mertebe gösterebilmek şartıyla -Türkçe'ye çevirmek tahmin edilecek derecelerden daha güçtür. Bu babda hakkiyle muvaffakiyete hasıl olmuş bir zat gösterilemez. Fakat itiraf etmelidir ki, Hamdi Efendi merhum, bu babda nispeten en ziyade muvaffak olmuş, manayı lafza feda etmeksizin tercüme sadeliği vuzûhu kâfi derecede muhafaza edebilmiştir.”¹⁷

Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili tefsiri, Türkçe yazılmış tefsirlerin ilki, en geniş, araştırmacıların ihtiyaçlarına en iyi cevap verebilecek içeriğe sahip olanı ve ona asıl şöhretini kazandıran¹⁸ eseridir. Elmalılı, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte yaşanan değişimler ve sosyal olaylar, siyasi oluşumların ve bunların neden olduğu ihtiyaçlar sonucunda kendisine yapılan bir teklifle¹⁹ yazmıştır.

Hak Dini Kur'an Dili tefsiri, Diyanet İşleri Riyaseti bütçesinden verilen ödenek ile 12 yılda yazılmış olup, 1935-1939 yıllarında İstanbul'da Ebu'z-Ziya matbaasında, bir cildi fihrist olmak üzere, dokuz cilt ve 6433 sayfa halinde, onbin takım olarak basılmıştır. İki bin takımı müellifine verilmiş, geri kalanı ise ücretsiz dağıtılmıştır.

1960 yılında İstanbul'da Nebioğlu Basımevinde ikinci baskısı basılmıştır. Bu baskısı mevcut eski baskısındaki sayfaların filmleri çekilerek ve her sayfa ofset usulü ile yeniden basılmıştır. Müellifin sağlığında kendi alaka ve zevki ile yapılan ilk baskıya sadık kalma arzusundan dolayı yeni baskı, eskisinin kopyası gibi basılmıştır.

Bilindiği gibi Osmanlı'da uzun yıllar mekteplerde ve medreselerde Arapça ağırlıklı eğitim yapılıyordu. “Fakat medreseler lağvedilip, mekteplerde Arapça eğitime son verilince”²⁰ Kur'an-ı okuyup anlayabilecek ve anladıklarını dindaşlarına anlatabilecek kimseler azalmaya başlamıştı. Bu nedenle başta eğitim ve öğretim olmak

¹⁷ Bilmen, II, 788.

¹⁸ İshak Özgel, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 10 (19-20), 2012, 324.

¹⁹ Yavuz, XI, 58.

²⁰ Naklen; “Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Neşriyat, İstanbul 1977, 1-2, 3”, Özgel, 334.

üzere, hayatın birçok sahasında, tecdid, ıslah ve ihya çalışmalarına gidilmiştir.²¹ Bu durum Kur'an'ın anlaşılması için Türkçe eserler yazılması gerektiğine dair beklentilere sebep olmuştur.²²

“Kur'an tercüme edilmeli mi?” sorusu tartışılırken, ehliyetsiz bazı mütercim ve yayıncılar tercüme yapıp yayınlamaya başlamıştı.²³ Elmalılı'ya kadar geçen sürede Kur'an tercümesi meselesi bu şekilde bir süreç yaşarken en son Cihan Kütüphanesi sahibi Mihran Efendi'nin “Cemil Said” imzasıyla yayınladığı çeviriye “Türkçe Kur'an” adını vermesi meseleyi bir an önce mutlaka çözülmesi gereken bir noktaya taşımıştır. Bunun üzerine Diyanet İşleri Riyaseti ikinci bütçe görüşmelerinde bu meseleyi ele alma zorunluluğu hissetmiş, 21 Şubat 1925'de, “Kur'an hakkıyla hiçbir dile tercüme edilemez, şayet edilecekse tefsiri ile beraber yapılmalı” düşüncesinden dolayı Kur'an'ın tercüme ve tefsirinin ehliyetli bir kurul tarafından yapılması için karar alınmıştır ve TBMM'de bu işi Diyanet İşleri Riyaseti'ne vermiştir. Meclise verilen önergede bu karara dair bahsedilen gerekçeler Kur'an tercümesi meselesinin tarihsel sürecinin kısa özeti gibidir:

“Bazıları tarafından Kur'an-ı Kerim'in hata-âlüd bir sürette lisanımıza tercüme (olunup) neşredildiği görülmektedir. ...bu kitab-ı celilin elyevm mevcut olan Türkçe tefsirleri dahi, ihtiva ettiği meani-i dakikay-ı ifadede kasır olduğu cihetle mütehasıs bir heyet-i ilmiyye tarafından Kur'an-ı Azimüşşan'ın lisanımıza tercüme ve Türkçe tefsiri ve keza tercümesi elzem olan bazı asar-ı İslâmiye'nin nakl ve tercümesi... talep edilmektedir.”²⁴

Mecliste önerilen bu önerge bazı düzeltmelerle kabul edilmiş, Diyanet bütçesine 20.000 lira ek bir ödenek konulmuştur. Kur'an'ın Türkçe tercüme işi Sebilü'r-Reşad'ın tabiriyle, tahrifat yapan art niyetli, ehliyetsiz kişilerin ve menfaatçi yayıncıların elinden kurtarılarak hükümetin desteğiyle mütehasıs kişilere verilmesinin önü açılmıştır.

Ardından da TBMM, Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçi ve yardımcısı Ahmet

²¹ Mustafa Özel, “Elmalılı'nın Tefsir Metodolojisi”, *Diyanet İlmî dergisi*, 51(3), (Temmuz-Ağustos-Eylül 2015), 34.

²² Düccane Cündioğlu, “Matbu Türkçe Kur'an Çevirileri ve Kur'an Çevirilerinde Yöntem Sorunu”, 2. *Kur'an Sempozyumu*, (4-5 Kasım 1995, Ankara), Ankara Bilgi Vakfı 1996, 157.

²³ Özgel, 335, M. Özel, 34.

²⁴ Naklen “TBMM Zabıt Ceridesi”, *Devre 2*, yıl: 2, c. 14, 1341, 29; Mehmet Bulut, “İlk Cumhuriyet Meclisi'nde Dini Yayıncılık Hakkında Tarihi Karar”, *Diyanet Üç Aylık İlmî Dergi*, Ankara 1992, 28 (1), 141-142, Özgel, 336.

Hamdi Akseki'nin teklif ve ısrarlarıyla Kur'an'ın tercümesinin Mehmet Akif'e (ö. 1936), Buhari'nin tercüme ve şerhi de Babanzâde Ahmet Naim'e (ö. 1934) verilmesini kararlaştırmıştır.²⁵ Eşref Edip'in ifadesine göre, Prof. Dr. Kamil Miras'ın teklifiyle tefsir yazım işi ise, Elmalılı M. Hamdi Yazır'a verilmiştir.²⁶

Akif ve Elmalılı kendilerine bu görev teklif edildiğinde Kur'an-ı Kerim'in tercüme ifadesinden rahatsız olmuşlar ve teklifi özellikle "meal" kelimesinin kullanılması şartıyla kabul etmişlerdir. Başlangıçta Mehmet Akif Bey yazdıklarını Mısır'dan Elmalılı'ya göndermiş fakat bu konuda başarılı olabileceğine inanmadığını belirtmiştir. Mehmet Akif'in, çok yakın dostu olan Şefik Kolaylı'ya tercümenin namazda okutulacağı korkusuyla yetkililere vermekten vazgeçtiğini söylediği belirtilmektedir.²⁷ Mehmet Akif aldığı avansı hükümete iade etmiş ve yazdıklarını da Elmalılı'dan geri istemiştir. Bunun üzerine Kur'an'ın tercüme edilme işi de tefsir yazmayı üstlenmiş olan Elmalılı'ya kalmıştır.

Bu eser için ilk etapta "Yeni Mealli Türkçe Tefsir" adı verilmesi kararlaştırılmıştı. Fakat daha sonra Fransız filozofu Auguste Comte'un pozitivist ve materyalist görüşlerinin yayılmasına ve buna yönelik faaliyetlere tepkiyi ifade etmek için "Hak Dini" adı; eserden yararlanılarak, Türkçe ibadet edilmesini önlemek için de "Kur'an Dili" ifadeleri kullanılarak, eserin adının "Hak Dini Kur'an Dili" olması kararlaştırılmıştır.²⁸

Elmalılı'nın tefsiri 1926 yılında başladığı meali ve tefsir yazma işini hastalıklarda geçirdiği zamanlar dâhil on iki yılda 1938 yılında tamamlamıştır. Tefsirde Furkan Sûresi'ne geldiğinde mealini bitirmiş ancak tamamlanmadan basılmasını istememiştir.

Eser Osmanlı Türkçesi ve Arap harfleriyle kalem alınmıştır. Daha sonra basımı esnasında mürettip tarafından latinize edilmiştir. İlk cildin baskısına 1935 yılında başlanmış, 1938'de 8 cilt olarak tamamlanmıştır. 1939'da "Yeni Mealli Türkçe Tefsirin Hicaz Harfleri ile Fihristi" adındaki fihrist cildiyle birlikte 9 cilt olarak basılmıştır.²⁹

²⁵ Bilgin, XV, 153; Özgel, 336.

²⁶ Eşref Edip, "Merhum Kamil Miras", *Sebilü'r-reşad*, İstanbul 1957, X, 244, 291.

²⁷ Mustafa Bilgin, "Hak Dini Kur'an Dili", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 153.

²⁸ Bilgin, XV, 163.

²⁹ Naklen: "Erzurum Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi'nde Suat Yıldırım gözetiminde, Asım Uysal, Kadir Kesici, Kamil Uzun ve Mustafa Köseoğlu tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan "*Hak Dini Kur'an Dili Fihristi*" ve emekli hâkim Adnan Önelkin'in fişlediği "*Hak Dini Kur'an Dili Lügati*" Durali Yılmaz ve Cahit Baltacı tarafından gözden geçirilmiş ve ilavelerle hazırlanarak 10. cilt

Tefsirin altı yıl süren matbaa tahsislerini Ömer Nasuhi Bilmen'le beraber Abdullah Atıf Tüzüner (ö. 1954) yapmıştır.³⁰ 1960 yılında ikinci baskısı ve 1971'de de üçüncü baskısı yapılmıştır. 1982'den itibaren hazırlanan fihristin eklenmesiyle birlikte 10 cilt halinde ofset olarak basılmaya devam etmiştir.³¹ Bugün bir yandan orijinal haliyle basımı devam ederken ayrıca farklı kişi ve komisyonlar tarafından yapılmış birden fazla sadeleştirilmiş nüshaları basılmaktadır.³² Kültür Bakanlığı 1990'da eserin 1. cildi hariç diğer ciltlerin orijinal el yazmalarını satın alarak Süleymaniye Kütüphanesi'ne koymuştur.³³ Bunun yanında Elmalılı'nın kardeşi tarafından Osmanlı Türkçesi ile yazılmış hali de bulunmaktadır.³⁴

Tefsirinde Fatıha ve Bakara Sûresi'nin tefsirlerini çok geniş ve tafsilatlı yazması, ilk ve son ciltlerinde bilgi ve değerlendirme yönüyle daha ayrıntılı değerlendirmelerde bulunması onun Türkçe mükemmel bir tefsir yazma gayesinde olduğunu göstermektedir. Ara ciltler de bazen sadece ayetlerin mealleri verilmiş bazen de çok kısa açıklamalarla yetinilmiş olması ise muhtemelen hastalığı ile alakalı olduğu içindir. Zira ilk üç cilti tefsir ederken herhangi bir rahatsızlığı yok iken 1934 yılı başlarında ağır bir kalp hastalığı ortaya çıkmıştır.³⁵ Bu nedenden dolayı tefsiri bitirmeye ömrünün yetmeyeceği endişesi ile eserini bir an önce tamamlamaya çalıştığı söylenmektedir. Ancak eserin yazımı ilerledikçe durumunu toparlamış ve son ciltlerde yeniden daha ayrıntılı bir şekilde tefsir yazmaya başlamıştır.³⁶ Mukaddimesi'ndeki ifadelerden anlaşılıyor ki, mücmel bıraktığı veya sadece mealini vererek geçtiği yerleri eserini tamamladıktan sonra tekrar gözden geçirip genişletme arzusu taşımaktaydı.³⁷

Elmalılı'nın tefsirinde izlediği metodu ve üslubu, aldığı eğitim, yaşadığı çevre,

olarak basılmıştır." Özgel, 338.

³⁰ M. Feyyaz Tüzüner, "Tüzüner, Abdullah Atıf", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 10.

³¹ Özgel, 337.

³² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili 1-10 cilt*, (Sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), İstanbul, Azim Dağıtım, 2017; *Hak Dini Kur'an Dili 1-10 cilt*, (Sad. M. Nur Çetin, Taha Parlar, İdris Şen, Mesut Okumuş, Mevlut Uyanık, Orhan Atalay, Yusuf Canpolat, Alim Gür) İstanbul, Çelik Şura Yay., 1992; *Hak Dini Kur'an Dili 1-10 cilt*, (Sad. Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Orhan Atalay), Ankara, Akçay Yay., 2013; *Hak Dini Kur'an Dili 1-10 cilt*, (Sad. Sıtkı Güllü), İstanbul, Huzur Yayın Dağıtım, 2013; *Hak Dini Kur'an Dili 1-10 cilt*, (Sad. Kasım Yayla), İstanbul, Merve Yay., 2010.

³³ Nazif Öztürk, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Metrukâtı Hakkında Ön Rapor, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, (4-9 Eylül 1991), Diyanet yay., Ankara 1995, 337.

³⁴ *Hak Dini Kur'an Dili*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2015, 13 cilt.

³⁵ Bilmen, II, 790.

³⁶ Bilgin, XV, 154.

³⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili 1-10 cilt*, Eser Neşriyat, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Kütüphanesi, 139751 ts. 297. 211 Yaz. H., Mukaddime, I, 20.

dönemin tartışmaları ve özellikle sözleşmedeki temel kurallar belirlemiştir. M. Hamdi Yazır'ın Diyanet arasında yaptığı sözleşmede belirtilen temel kurallar³⁸ ise şöyledir:

1-Tefsirin başında mühim bir mukaddime ile Kur'an'ın hakikatini ve Kur'an ile ilgili bazı önemli meselelerin izahı yapılacak.

2- Ayetler arasındaki münasebetler belirtilecektir.

3-Nüzul sebepleri nakledilecektir.

4-Kıraat-i Aşere'nin dışına çıkılmayacaktır.

5- İcabına göre terkip ve kelimelerin lisanla ilgili izahatı yapılacaktır.

6-İtikatça Ehl-i sünnet mezhebine ve amelce Hanefi mezhebine uyularak ayetlerin içerdiği dinî, şerî, hukukî, içtimaî ve ahlakî hükümler ve işaret ettiği, alakalı bulunduğu felsefî ve ilmî konularla ilgili açıklama yapılacaktır. Özellikle öğüt ve hatırlatma ile ilgili ayetlerin mümkün merteye genişçe izahı; ilgili olduğu İslam tarihi vakalarına yer verilecektir.

7-Frenk müelliflerince yanlış ve tahrif yollu şeylerin savunulduğu noktalara dikkat çekmeyi ihtiva eden not konacaktır.

Mukavelede belirtildiği üzere eserin başında kapsamlı, çok değerli ve okuyucu tefsiri okumadan daha okuyucunun bakış açısını önemli ölçüde etkileyen mukaddime kısmı vardır. Elmalılı burada Kur'an'ın tercüme edilip edilemeyeceği ile ilgili tartışmalara ayrıntılı olarak değinmiş, tefsirini yazma sürecinden bahsetmiş, metodu ve üslubu ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Bunun yanında Kur'an'ın isimleri, süre, ayet, mushaf, tefsir, te'vil, meâl, Kur'an'ın feza'ili hakkında genel bilgiler vermiştir.³⁹

Elmalılı Hamdi Yazır tefsirinin orijinal yönlerinden birisi de, sözleşmede belirtildiği üzere, süre ve ayetler arasındaki münasebeti belirtmesidir.⁴⁰ Müfessirin bu bağlamdaki en güzel değerlendirmelerinden biri, Duhâ suresinin sonundaki değerlendirmesidir.⁴¹ Elmalılı, önce hüznüleri gideren bu ferah ve inşirâhtan sonra, artık bu dünyada hiçbir zahmet ve zorluğun kalmadığını zannederek atalete düşülmemesi

³⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili 1-10 cilt*, (sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), Azim Dağıtım, İstanbul 2017, Mukaddime 1/ 29-30.

³⁹ Elmalılı, I, 17-43.

⁴⁰ Elmalılı, VI, 48-49, 188-189.

⁴¹ M. Özel, 40.

gerektiğine işaret etmektedir. Ardından, her zorluğun yanında kolaylıklar bulunduğunu bilerek tahdîs-i nimet için daha çok çalışmak, sadece nimeti görmekle yetinmeyip, nimet verene bütün ilgi ve alakasını yöneltmek, O'na doğru gitmek için çalışmanın gereğini bildirmek için, söz konusu sureyi İnşirâh Sûresi'nin takip ettiğine dikkat çekmektedir.⁴²

O dönemde Kur'an'ın metinsel yapısına yönelik müsteşrik iddialarına cevap olarak bu münasebete önem vermiş,⁴³ bazı ayetlerde de Kur'an'ın mucize oluşunu ispat etmeye çalışmıştır.⁴⁴ Her sürenin başında önce Mekkî veya Medenî oluşunu, ayet, kelime, harf sayılarını ve fasılalarını belirtmiştir. Sûrenin ismi veya varsa isimlerini zikretmiştir. Sûrenin başında, varsa nüzul sebebi veya sebeplerini⁴⁵ ve ayrıca süre içinde varsa ayetlerin nüzul sebeplerine⁴⁶ de değinmiştir. Bu konudaki ihtilafları dikkate alarak, rivayetleri Kur'an'a uygunluk, sened tahlili, tarihi olaylara aykırılık gibi çeşitli açılardan değerlendirerek tercihte bulunmuştur.⁴⁷

Mukavelede belirtilen hususlardan birisi de tefsirinde anlama zenginlik kattığı düşüncesiyle kıraat-i aşereye yer vermesidir.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, yabancı kökenli kelimelerden dilimizin malı haline gelmiş olanları kullanmakta tereddüt göstermediğini fakat taassuba da sapmadığını beyan etmiştir. Nassın esas manalarından uzaklaşmamak için özellikle Arapça ve Farsça kelimeleri Türkçe'de kullanılan mana ve tarzda kullanmış; Türkçe'de karşılığını bulamadığı kelimeleri ise olduğu gibi kullanmıştır.⁴⁸

Ayetleri önce grup olarak ele almış, mealini vermiş, ardından bu ayetlerde geçen kavramları lügavî olarak açıklamıştır. Türkçe bir eser olması ve aynı zamanda meal yazması nedeniyle kelimelerin anlamlarını açıklarken, iştikakından bahsetmiş; sözlüklere müracaat ederek kök anlamını ve terim anlamlarını vermiştir. Bu konuda varsa rivayetleri, müfessirlerin görüşlerini ele alarak tahlil etmiştir. Sonuçta ise bu kelime ve kavramların Türkçe'de nasıl ve hangi kelime ile ifade edilebileceği üzerinde

⁴² Elmalılı, XI, 312.

⁴³ Özgel, 340.

⁴⁴ Elmalılı, I, 290-291.

⁴⁵ Duha Sûresi hakkında bkz.: Elmalılı, IX, 287-290.

⁴⁶ Mâide 5/4 ayeti hakkında bkz.: Elmalılı, III, 173-174.

⁴⁷ Rifat Yıldız, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Nüzul Sebepleri Değerlendirmesi*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi, Şanlıurfa 2006, 122- 126, Ayrıca bkz.: Ersöz, 338- 339.

⁴⁸ Elmalılı, I, 27.

durmuştur.⁴⁹ Bu açıdan Elmalılı'nın izahları o kadar çoktur ki; müstakil bir eser olarak Kur'an sözlüğü halinde derlenerek yayınlanmıştır.⁵⁰

Muhammed Hamdi Yazır, eserinde nasıl bir tefsir anlayışı benimsediğini şöyle ifade etmektedir:

“Şunu da ihtar eyliyeyim ki, Kur'an'ın tefsirinde birinci esas yine kendisidir. ...birçok ayetler yekdiğerinin müşkilât ve mücmelâtını tefsir ve izah ederler. İkinci esas Resulullah (s.a.v.) Efendi Hazretleri'nin hadislerinde varid olan tefsirlerdir. Üçüncü esas da ashab ve tabiînden tefsir siyakında menkul olan beyanattır ki bunlarda bir taraftan şüpheli hadis bir taraftan da şüpheli te'vil vardır.”⁵¹ Bu açıklamadan onun tefsirinde dirayet ağırlıklı bir yöntem kullandığı anlaşılmaktadır.

Tefsirin olmazsa olmazı olan bu üç temel kaynağı zikreden Elmalılı, ardından dirayet tefsirinin özelliği olarak bilinen hususları zikrederek şöyle demektedir:

“Dördüncüsü de bu üç esas taharri edildikten sonra ulûm-i arabiye ve şer'îye ile ma'kulatı ilmiyye dairesinde istidraç edilebilen te'vil kısmıdır. İyi arabî bilenler için Kur'an'ın muhkemâtı hiçbir tefsire muhtaç olmayacak kadar vazıhtır ancak bu muhkematın da birbirine nazaran takrir, tahsisi, istisna, nesih gibi münasebetlerini gözetmek lâzım gelir ki bu da ilmi tefsir ile usul-i fıkıh işidir.”⁵²

Eserde takip ettiği yöntemi ise kendisi şöyle tanımlamaktadır:

“Bir kere bir tefsirde esas gibi olan ve arabî kavaide taalluk eyleyen elfaza müteallik tahliller çok eksik denecek kadar azdır. Elfazdan ziyade mananın tavzih ve teşrihine çalışılmıştır. O da her ayette değil, kısmendir. Dikkat edilirse ayetlerin, sürelerin münasebat ve irtibatlarını anlatmak husunda birçok yerlerde bariz bir hizmeti vardır. Esbâb-ı nüzûle, nasih ve mensuha, bazen mevaıza ve ahlâka, akaid ve a'male, hakaik'u ahkâma dair izahatler bulunur. Zamanımızı alakadar eden ulûm-u fûnuna hikemiyata müteallik hayli bahislere tesatüf eder. Bilhassa bu cihetten başka tefsirlerde bulunmayacak veya pek güç anlaşılacak şeylerde bir hususiyeti olsa

⁴⁹ Özgel, 340.

⁵⁰ Mehmet Yaşar Soyalan, *Elmalılı Tefsiri'nde Kur'anî Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yay., İstanbul 2003.

⁵¹ Elmalılı, I, 40.

⁵² Elmalılı, I, 40-41; Özgel, 340.

gerekir...”⁵³

Elmalılı rivayetleri dikkate almış, muhtelif tefsir kaynaklarından istifade etmiştir. Aynı zamanda dirayet metodunun özellikleri olarak görülen lügavî açıklamalara yer vermiş, rivayetler arasında tercihte bulunmuş, ihtilaflardan bahsederek bunları tahlil etmiştir. Tefsir kitaplarında yaygın olarak bilinen manaları ve meseleleri kaynak belirtmeden zikrederken, meşhurun aksine görüşler savunduğunda kaynakları zikretmiş, kendisi yeni bir görüş ileri sürdüğünde bunu delilleriyle ortaya koymaya gayret etmiştir.

54

Ayetlerden anladığı hakikatlerden ilham alarak, ilmî kuvvetinin etkisiyle, edebî, sosyal, tıbbî, felsefî birçok konuya değinerek eserini zenginleştirmiştir. Müslümanların içinde yaşadıkları dönemi, geleceklerini de düşünmüş, onlara fazilet ve ilerleme yollarını göstermiştir. Yabancıların Müslümanlık hakkında düşüncelerine işaret etmiştir.⁵⁵ Bazı konularda çok uzun açıklamalar yapması ve dolayısıyla sadeliği ihmal etmesi de o konuların öneminden kaynaklanmıştır.⁵⁶

Elmalılı'nın kişisel ilgi ve birikimi tefsirine yansımıştır. Mesela şiire olan ilgisi bunlardan biridir. Örneğin garip kelimeleri açıklarken Arapça beyitlerle istişad etmiştir.⁵⁷

Tefsirin ikinci kaynağı hadis-i şerifleri kabul eden Elmalılı tefsirinde buna önem vermiştir. Zaman zaman naklettiği rivayetleri tenkite tabi tutmuş, aralarında tercihte bulunmuştur.⁵⁸ Tercih ettiği hadis ve rivayetlerin asıl kaynaklarına bakıldığında pek çoğunun muteber hadis kaynaklarında geçen sahih hadisler olduğu görülür. Ancak naklettiği pek çok hadis ve rivayetler için aynı durum söz konusu değildir. Sahih hadislerin dışında hasen veya zayıf hadislere hatta bazen uydurma haberlere de yer verdiği tespit edilmiştir.⁵⁹ İsrailî haberlere ise itibar etmemiş,⁶⁰ naklettiğinde de

⁵³ Elmalılı, I, 29.

⁵⁴ Bilgin, XV, 154.

⁵⁵ Bilmen, II, 789.

⁵⁶ Bilmen, II, 790; Özgel, 341.

⁵⁷ Türkçe şiirlerin dışında bazen bir satır, bazen daha büyük parçalar hâlinde nakledilen; çoğunluğu ana metinde, fakat çok az bir kısmı dipnotta geçen toplam 138 adet veya 160 olduğu da söylenmiştir. Arapça şiir vardır. “Ayrıca Bkz.: Abdulkadir Bayam, “Hak Dini Kur’an Dili’ndeki Arapça Şiirlerin Temel Kaynaklarla Mukayesesi (II)”, *Bilimname*, VIII, 19, 2010/2, Kayseri 2010, 185.

⁵⁸ Ersöz, 175.

⁵⁹ Sami Şahin, “Hak Dini Kur’an Dili Adlı Tefsirde Hadis Kullanımı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII(1), 2008, 174.

İsrâiliyyât olduğuna dikkati çekmiştir.⁶¹

Elmalılı'nın ilmî birikiminde fıkıh ilmi diğerlerine nazaran daha baskın olduğu görülmektedir.⁶²

Elmalılı tefsirindekelamî konularla ilgili ayetlerin tefsirinde yine sözleşmede de belirtildiği üzere Ehl-i sünnet çizgisinde açıklamalar yapmıştır. Çoğunlukla ulûhiyet, tevhit, nübüvvet ve Allahâlem ilişkisi, ahiret konuları üzerinde durmuştur. Mezhepler arası ihtilaflara yer vermeyip, tartışmaya girmemiştir.⁶³ Tefsiri üzerinde kelam alanında yapılan çalışmalar,⁶⁴ bu görüşü desteklemektedir.⁶⁵Örneğin M. Hamdi Yazır, Bakara Sûresi 29. ayetin beyanında ölümden sonraki hayatı anlatırken, Allah'ın bunu mutlaka yapacağını, nerede ve nasıl yapacağı meselesinin Allah (c.c.)'a bağlı olduğunu, yerde, gökte, kabirde, kıyamette yapma ihtimali olduğunu söylemektedir. Ahiret hayatının öncesinde berzahın, kabir âleminin olduğunu, bu âlemi insan aklının dünyada

⁶⁰ Saliha Tekiner, *Elmalılı Tefsirindeki Hadislerin Tahrici 4- 9. Ciltler*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE. TİB., Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, Konya 2006, 177.

⁶¹ Ersöz, 175; Özel, 342.

⁶² Kendisi onbeş sene boyunca fıkıh tedris ettiğini söylemektedir. Recep Kılıç, "Dibace (Önsöz)", *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, (4-9 Eylül 1991), Diyanet yay., Ankara 1995,54.

⁶³ Hasan Onat "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Anlayışı ve Mezhepler Bakışı", *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*, (4-9 Eylül 1991), Diyanet yay., Ankara 1995,148.

⁶⁴ Yasin Çırçır, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Peygamberlikle İlgili Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üni. SBE., Bursa 1995; Abdulhamit Sinanoğlu, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Tefsiri'nde Allah ve Âlem*, (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üni. SBE., Van 1995; Yalçın Topçu, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a Göre İsbat-ı Vacib*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üni. SBE., Kayseri 1996; İkrâm Demirel, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Ahiret Hayatı Hakkındaki Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üni. SBE., Bursa 1997, YL; Sabri Yılmaz, *Elmalılı Tefsirinde Kader Problemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üni. SBE., İzmir 1997; Tevrat Çiçek, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın İtikada Dair Fikirlerinin Tesbiti ve Tahlili*, (Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üni. SBE., Trabzon 1999; Zeki Halis, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Kelamî Meselelerin İşlenişi*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üni. SBE., Erzurum 2006; Zeliha Şeker, *Hak Dini Kur'an Dilinin Kelamî Açısında İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üni. SBE., Adana 2007; Ahmet Mesut Tutar, *Hak Dini Kur'an Dili' Adlı Eserde Ahiret İnancının İmkân ve Lüzumu*, (Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üni. SBE., Diyarbakır 2008; Muhammet Necati Berberoğlu, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Kelamî Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üni. SBE., Konya 2007, 2009; Yakup Yıldırım, *Elmalılı M. Hamdi Yazır'a Göre Bilgiİman İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üni. SBE., Konya 2010; Bülent Akdaş, *Elmalılı Hamdi Yazır'da İmanın Temellendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üni. SBE., İzmir 2010; Engin Yılmaz, *Said Nursî ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın Ahiret Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üni. SBE., Sakarya 2010; Erol Köseoğlu, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili Adlı Eserinde İlahî Sıfatlar*, (Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üni. SBE., Diyarbakır 2011; Hüsnâ Çelebi, *Elmalılı Hamdi Yazır'da İrade-Meşîet Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üni. SBE., İzmir 2013.

⁶⁵ M., Özel, 38.

algılamaya yetersiz olduğunu ifade ederek, Cenab-ı Hakk'ın hepimize yardım etmesini, kâmil bir iman bahşetmesini, salih amel ile güzel bir son nasip etmesini dilemektedir.⁶⁶

Hak Dini Kur'an Dili'nin en farklı yönlerinden birisi de Elmalılı'nın kişisel okumalarının, özellikle "Metalib ve Mezahib tercümesi" yapmasıyla elde ettiği birikimin tefsirine yansımış olmasıdır. Yaşadığı dönemde İslam'a yöneltilen tenkitler felsefe ve pozitif bilimlerden geldiği için bu konularda müstakil bir makale olacak uzunlukta bazı açıklamalar yapmıştır. Başta sosyoloji, psikoloji olmak üzere eğitim, ahlak, dinler tarihi⁶⁷ gibi diğer beşerî bilimler alanlarında müstakil araştırmalara kaynaklık edebilecek genişlikte ve derinlikte bilgiler vermiştir.⁶⁸

Elmalılı yeri geldikçe kevnî ayetler bağlamında müsbet ilimlere dair uzunca açıklamalar yapmış, yaşadığı dönemin önemli akımlarından biri olan bilimsel tefsiri önemli ölçüde uygulamaya çalışmıştır. Eserinin diğer tefsirlerde bulunmayan hususiyeti ulûm-u fûnun'a dair izahat⁶⁹ olduğunu belirterek Kur'an'la bilim arasında bir çelişkinin olmadığını söylemektedir. Fakat bilimsel tefsir yöntemini uygularken de belli şartlar dâhilinde kabul ettiğini belirtmiş ve bunları dört maddede toplamıştır: "1- Bu tür yorumları inanç hâline getirmek ve kabul etmeyenleri küfürle itham etmek doğru değildir. 2- Nazil olduğu dönemlerde Kur'an, astronomiye ait bazı teorileri iptal etmiştir. Bunlar, Kur'an'ın tabiat bilimlerine zaferi anlamına gelmektedir. 3- Kur'an tefsirini herhangi bir zamanın bilim veya felsefesi sınırları içine çekerek fikir ve vicdanları daraltmak doğru değildir. Çünkü vahyin sınırları bilimin sınırlarından çok geniştir. 4- Kur'an'ın zahir anlamı bilimsel verilere aykırı düşerse, Kur'an'ı onlara değil, onları Kur'an'a uyarlamaya çalışmak gerekir. Yoksa sırf bilime uygun olsun diye ayeti o yönde yorumlamak doğru değildir."⁷⁰

⁶⁶ Elmalılı, I, 305-306.

⁶⁷ Ahmet Aras, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Hristiyan Mezhepleri ile İlgili Görüşleri", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, VIII, 16, Konya 2013, 140, 151.

⁶⁸ Halis Albayrak, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı", *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*, (4-9 Eylül 1991), Diyanet yay., Ankara 1995, 154, 156.

⁶⁹ Elmalılı, I, 29; Ayrıca bkz.: Özgel, 344.

⁷⁰ İbrahim Hilmi Karslı, "Kur'an'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Diyanet İlmi Dergisi*, 2010, XLVI(3), 91; Ayrıca bkz.:Recep Orhan Özel, *Elmalılı Hamdi Yazır'ın Bilimsel Tefsirciliği*, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üni. SBE., Sivas 2002; Nurettin Başyığıt, *Elmalılı'da İlmi Tefsir*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üni., SBE., Bursa 1996.

Elmalılı Hamdi Yazır'ın eserinin tam anlamıyla işârî tefsir olduğu söylenilemez.⁷¹ Bu konuda da tıpkı bilimsel tefsirde olduğu gibi mutedil bir görüşe sahiptir. Elmalılı tefsirinde yeri geldikçe birçok tasavvufî kavramı açıklamış, vahdet-i vücûd meselesini tartışmıştır.⁷² İbn Arabî'nin el-Fütühâtü'l-Mekkiyye'si ile Füsûsu'l-Hikem'inin Hak Dini'nin önemli kaynakları arasında yer alması, müfessirin tasavvufa olan ilgi ve alakasının göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca tefsirinde Sadreddin Konevî (Tebziratü'l-Mübtedi, Tezkiretü'l-Müntehi), Gazzâlî (Mişkâtü'l-Envâr, İhyâ), Abdülkadir Geylânî (Fütûhu'l-Gayb), Birgivî (Tarîkat-ı Muhammediyye), İmam Rabbanî (Mektûbât) gibi tasavvufun önde gelen şahsiyetlerinden yararlanması, onun bu alana verdiği ehemmiyete bir delil teşkil etmektedir. Hak Dini'nde işârî tefsir ve tasavvuf hakkında yapılan tezler ve çalışmalar da,⁷³ Elmalılı'nın bu konudaki birikim ve müktesebatı hakkında dikkate değer kabul edilmektedir.⁷⁴

Birçok tefsirde meşhur ve yaygın olan her mana ve meselede kaynak göstermeye gerek görmediğini ifade eden Elmalılı, tefsirini yazarken o gün itibariyle ulaşabildiği belli başlı kaynakları kullanmıştır. En temel kaynakları ise tefsir kitaplarıdır. Bu kaynaklar incelendiğinde genellikle Osmanlı tefsir kültürünün kaynağı olan eserler olduğu görülür. Hak Dini Kur'an Dili'nin kaynaklarını tespiti yönelik olarak yapılmış çalışmalarda müellifin pek çok eserden istifade ettiği belirtilir. Alıntı yaparken günümüzdeki gibi dipnot veya referans sistemi daha yerleşmediği için zaman zaman sadece isim zikretmekle yetinmiştir.⁷⁵ Bu nedenle bu alanda daha itinalı bir çalışma yapılmalıdır.⁷⁶

Elmalılı mukaddimede eserinin belirli bir tefsir kitabının tercümesi olmadığını,⁷⁷ ihtiyaca göre birçok tefsir kitabına müracaat ettiğini söylemiştir. Ayrıca İstanbul kütüphanelerindeki birçok kaynağa başvurduğunu ilave etmiştir.⁷⁸ Sürekli başvurduğu

⁷¹ Mustafa, Kara, "Hak Dini Kur'an Dili'nde Tasavvuf Kültürü Üzerine", *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*, (4-9 Eylül 1991), Diyanet yay., Ankara 1995, s. 239.

⁷² Elmalılı, IV, 231; VII, 259; Ayrıca bkz. :Hüseyin Kurt, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tasavvufî Anlayışı", *Diyanet İlmî Dergi*, 51(3) (Temmuz-Ağustos-Eylül 2015), 195-199.

⁷³ Hatice Öz Saraç, *Elmalılı M. Hamdi Yazır ve Tasavvuf Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üni. SBE., Ankara 1997. Mehmet Arslan, *Elmalılı ile Süleyman Ateş Tefsirlerinin İşârî Yöntem Açısından Mukayesesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üni., Eskişehir 2013, SBE.

⁷⁴ M, Özel, 42-43.

⁷⁵ Ersöz, 175.

⁷⁶ Özgel, 345.

⁷⁷ Ersöz, 175.

⁷⁸ Elmalılı, I, 20.

tefsir kaynakları Fahrüddin er-Razi (ö. 606/1209)'nin Mefatihü'l-gayb'ı, Taberî'nin (ö. 310/1143) Cami'ü'l-beyân'ı, Cessâs'ın(ö. 370/981) Ahkâmü'l-Kur'ân'ı, Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) el-Keşşâf'ı, Kâdî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286), Envârü't-tenzîl'i, Ebu Hayyân'ın (ö. 745/1344) el-Bahru'l-muhît'i ile en-Nehrü'l-mâd adlı telhîsi, Nizâmeddin en-Nisâbü'rî'nin (ö. 850/1446) Garâibü'l-Kur'ân ve Reğa'ibü'l-Furkân'ı, Ebu'ssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) İrşâdü'l-akli's-selîm'i, Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) Rûhu'l-meânî'sidir. Kullandığı hadis kaynakları olarak ise, Buhârî şerhlerinden Kirmânî'nin (ö. 786/1384) el-Kevâkibü'd-derâri ve Aynî'nin(ö. 855/1451) el-Umdetü'l-kârî, Nevevî'nin (ö. 676/1277) Müslim şerhi el-Minhâc ve Ali el Kârî'nin (ö. 1014/1606) Şerhu's-şifâ, Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) en-Nihâye fi ğârîbi'l-hadîs'idir.

Kur'an'daki garib kelimeleri açıklarken Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)'nin el-Kâmûsü'l-muhît'i ve bunun mütercim Ahmet Âsım (ö. 1285/1819) tarafından yapılmış Türkçe Kâmûs Tercümesi, yine el-Kâmûs'un Arapça şerhi olan Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) Tâcü'l-arûs'una, Râgıb el-İsfehânî'nin (ö. 11) Müfredât'ına, İbnü'l-Esîr'in en-Nihâye'sinin ihtisarı olan Süyûtî'nin (ö. 911/1505) ed-Dürrü'n-nesîr2i, Fîrûzâbâdî'nin Besâiru zevi't-temyîz'ine, Ebü'l Bekâ'nın (ö. 1095/1684) el-Külliyât'ına müracaat etmiştir.

Ulûmü'l-Kur'ân ve kıraat konularında Süyûtî'nin el-İtkân2ı, Sehâvî'nin (ö. 643/1245) Cemâlü'l-kurrâ, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ'nın (ö. 1117/1705) İthâfu fuzalâ'il-beşer adlı eserleri de kaynakları arasındadır.⁷⁹

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, tefsirinde isimlerini sürekli zikretmese de yeri geldikçe İbn Hişam'ın (ö. 204/819) es-Siretü'n-nebeviyyesi, Süheylî'nin (ö. 581/1185) er-Ravdu'l-ünüf'ü, Halebî'nin(ö. 1044/1635) İnsânü'l-uyûn'u gibi siyer kaynaklarından da yararlanmıştı. Taberî'nin Târîhu'l-ümem vel-mülük'u, İzzeddin İbnü'l Esîr'in (ö. 630/1233) el-Kâmil'i, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) el-Bidaye ve'n-nihâye'si gibi ulumî İslam tarihi türündeki eserleri de tetkik etmiştir. Kaynaklar arasında Batı kültürüne ait eserlerin de olduğu verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Fakat açıkça referans verilmemiştir. Bu konularla ilgili tercüme ve teliflerin o devirde yaygın olmadığı düşünüldüğünde Elmalılı'nın kendi Fransızcası ile bunları batı kaynaklarından takip

⁷⁹ Bilgin, XV, 154-158.

ettiği ifade edilebilir. Bu husustaki en önemli delil, metapsişik (métapsychique, mâ ba'de'r-rûhiyyât) gibi henüz tam teşekkül etmemiş bir bilimin kuruluş faaliyetleri ve yayınları hakkında doğrudan bilgi vermesidir.⁸⁰

Sonuç olarak Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, devrinin en önemli âlimlerinden birisidir. Akademik hayatında tefsir ile doğrudan ilgilenmemiş olmasına rağmen eserinin yıllardır tefsir alanında başucu kaynaklarından birisi olarak kullanılması, tefsir yazılması işinin çok uygun bir âlime verildiğinin göstergesidir. Müfessir, İslam ilim ve kültür tarihinin temel kaynaklarından yararlanmış, ancak onlara tamamen bağlı kalmayarak, gerektiğinde eleştirilerini yapmış, kendi tercih ve görüşlerini de belirtmektedir. Hak Dini'nde geleneksel tefsir tarzı, ön planda olmasının yanında, tefsirin içeriği yer yer yaşadığı dönemi de yansıtmaktadır. Hukuk, düşünce, kelam, tasavvuf, ilim-bilim gibi hayatın çeşitli alanları tefsirde yer bulmaktadır. Ayrıcabelirtmek gerekirse, yeni neslin, öz Türkçe'sini kaybetmesinden dolayı, eserin orjinalini okuma ve anlama imkânı çok az olduğundan dolayı, her ne kadar çeşitli sadeleştirmeler yapılmışsa da, bu sadeleştirme basımlardan asıl baskıdaki tat ve zevk alınmamaktadır.

C. Eserleri

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili tefsirinin dışında da pek çok eseri vardır.⁸¹

Yayınlanmış olan eserlerinden İrşadü'l-Ahlaḫ fi Ahkâmi'l-Evkaf, Hamdi Efendi'nin Mülkiye Mektebi'nde hoca iken okuttuğu dersleri içeren eseridir.1330/1991 yılında İstanbul'da Ahmet Kamil matbaasında basılmıştır.

Hak Dini Kuran Dili adlı tefsirinin 8. ve 9. ciltlerinin başına konulan uzun mektup şeklindeki Sefer Bahsi isimli eseri, 1960 yılında Nebioğlu basımevinde, Hamdi Efendi'nin büyük oğlu Muhtar Yazır tarafından bastırılmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı adına Angilikan Kilisesi'ne mensup Dini Eserler Kütüphanesi Müdürü'nün yönelttiği sorulara yazdığı cevapları içeren Hz. Muhammed

⁸⁰ Bilgin, XV, 159; Özel, 346-347.

⁸¹ İsmet Ersöz, "Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu (4-6 Eylül 1991)*, Ankara 1993, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 172-173; Bilmen, II, 792-793; Yavuz, XI, 62.

(s.a.v.)'in Dini isimli eseri, Elmalılı Muhammed Hamdi Efendi'nin yayınlanmış kitapları arasındadır.

Batı'nın ilminden faydalanabilmek için Batı dilini öğrenmenin yararlı olacağını düşünerek kısa sürede kendi gayretiyle felsefî bir metni Türkçe'ye çevirebilecek seviyede Fransızca öğrenen Elmalılı, Metalib ve Mezahib isimli tercüme eserini yazmıştır. Tercüme ettiği bu eser, Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesi profesörlerinden Paul Janet ile aynı fakültenin konferans muallimi Gabriel Seailles'in 1887 tarihinde yayınladıkları felsefe tarihine ait eseridir.

Ayrıca Hamdi Efendi'nin Sırat-i Müstekim, Sebilü'r-Reşad ve Beyanü'l-Hak dergilerinde, çeşitli konularda makaleleri yayınlanmıştır.

Bunlardan başka Elmalılı'nın yarım kalan veya basılmamış eserleri de mevcuttur.

İngiliz filozoflarından Alexandre Bain'-in yazdığı, Hamdi Efendi'nin Türkçe'ye çevirerek, Süleymaniye Medresesi'nde hoca olduğu sıralarda okuttuğu Mantık-ı İstintaci ve İstikrai adlı eseri basılmayan eserlerinden birisidir. Ayrıca Elmalılı Hamdi Efendi'nin Hücetü'l- Lehi'l-Baliğah isminde, Diyanet İşleri Riyaseti adına tercümeyle başlayıp vefatından dolayı tamamlayamadığı bir eseri bulunmaktadır. Bunlardan başka Usul'ü Fıkh'a ait bir eseri, yarım kalmış bir hukuk sözlüğü, eksik bir divanı da yine basılmamış eserlerindedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ELMALILI'NIN NİMET KAVRAMINI DEĞERLENDİRMESİ

1.1. NİMET (نِعْمَةٌ) KAVRAMININ TANIMI

Sözlükte mastar olarak iyi hal, güzel hayat anlamına gelen nimet kavramı,⁸² bolluk ve iyi hal içinde olmak, maddî ve manevî imkânlar⁸³ demektir.

Nimet kavramı Kur'an-ı Kerim'de 89 yerde geçmektedir. Fiil olarak 19 yerde geçmektedir. 47 yerde “nimet şeklinde, 2 yerde “na'met” şeklinde, bir yerde naime (nimet ve mutluluk eseri olan neşe; nimete konmuş; nimet içinde) şeklinde, bir yerde na'ma şeklinde, 1 yerde çoğulu olan niâm şeklinde, 2 yerde başka bir çoğulu olan “en'ûm” şeklinde gelmiştir. Cennetin sıfatı olarak “na'im” şeklinde 16 yerde, nekresi olan “naim” ise 1 yerde geçmektedir.⁸⁴

Kuran'da yer alan nimet kavramı 86 yerde Allah (c.c.)'a izafe edilmektedir.

وَأَنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصَوْنَ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُورٌ رَحِيمٌ

“Hâlbuki Allah'ın nimetlerini teker teker saymaya kalkışsanız, onları sayamazsınız. Muhakkak ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.”⁸⁵

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ

“Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım ve sadece benden korkun!”⁸⁶

“...وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي...”⁸⁷ gibi ayetler buna örnek olarak gösterilebilir.

Fiil kalıbıyla yer alan nimet kavramı, Ahzap Sûresi 37. ayette,

⁸² Ebul'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed (er-Râgıb el-İsfahânî), “Müfredat”, tahkik: Muhammed Seyyid Kılânî, Dâru'l-maârif, Beyrut ts., 499.

⁸³ Fatma Candan Günaydın, “Nimet”, *DİA*, 2007, XXXIII, 129.

⁸⁴ Muhammed Fûad Abdulbakî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li elfazı'l-Kur'an*, Dâru'l-Hadis, Kahire 1996, 707-709.

⁸⁵ Nahl 16/18

⁸⁶ Bakara 2/40

⁸⁷ Maide 5/3

وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفَى فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا ۗ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا

“Hem hatırla o vakti ki, o kendisine Allah’ın nimet verdiği ve senin de ikramda bulunduğun kimseye: ‘Hanımını kendine sıkı tut ve Allah’tan kork’ diyordun da nefsinde Allah’ın açacağı şeyi gizliyordun. İnsanlardan çekiniyordun. Hâlbuki Allah kendisini saymana daha lâyıktı. Sonra Zeyd o kadından ilişigini kestiği zaman, biz onu sana eş yaptık ki, evlatlarının ilişkilerini kestikleri hanımlarını nikâhlamada mü’minlere bir darlık olmasın. Allah’ın emri de yerine gelmiştir.”⁸⁸ şeklinde Hz. Peygamber (s.a.v.)’e izafe edilmektedir.

Bir ayette ise “O nimet diye başıma kaktığın şeye gelince o da İsrâiloğulları’nı kendine kul köle etmeden ibarettir.”⁸⁹ şeklinde Hz. Musa’ya izafe edilmektedir.

“Onun yanında, hiç bir kimsenin karşılığı verilecek bir nimeti yoktur.”⁹⁰ ayetinde bu kavram ile sadaka verirken karşılık beklemeden mükâfatını sadece Allah’tan bekleyen müminin özelliği belirtilmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de nimet kavramıyla aynı kökten türeyen başka kelimeler de bulunmaktadır:

“İn’ame” kalıbında nimet kavramı, başkasına iyilik yapmak anlamına gelir. Bu ancak iyilik yapılanlar konuşan varlık olduğunda kullanılır.⁹¹ Aşağıdaki ayetler buna örnektir:

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ...

“O kendilerine nimet verdiklerinin yoluna...”⁹²

وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ

“Hem hatırla o vakti ki, o kendisine Allah’ın nimet verdiği ve senin de ikramda

⁸⁸ Ahzâp 33/37

⁸⁹ Şuarâ 26/22

⁹⁰ Leyl 92/19

⁹¹ İsfahâni, 499.

⁹² Fatıha 1/7

bulunduğun kimseye”⁹³

“Ne’mae” iyilik, “zarrâe” kötülük sözcüğünün karşıtıdır.⁹⁴ Şu ayette bu şekilde kullanılmıştır:

وَلَيْنُ أَذْفَنَاهُ نِعْمَاءَ بَعْدَ ضَرِّ آءٍ مَسْئُهُ...

“... *Ve şayet ona dokunan bir sıkıntıdan sonra bir nimet tatırırsak, ...*”⁹⁵

“Ne’im” ise bol miktarda nimettir.⁹⁶ Kur’an-ı Kerim’de bu anlamda kullanılmıştır:

... فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ

“*Naîm cennetlerinde...*”⁹⁷

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ

“*Fakat iman edip, salih amel işleyenlere gelince, onlar için nimet cennetleri vardır.*”⁹⁸

فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِي

“*Ama insan her ne zaman Rabbi onu sınavıp da ikramda bulunur, nimet verirse, ‘Rabbim bana ikram etti.’ der.*”⁹⁹

“Neame” ise develere mahsus bir isimdir. Çoğulu “en’âm” şeklindedir. Bu şekilde adlandırılmasının mantığı devenin o dönem Araplar için en büyük nimet olarak kabul edilmiş olmasındandır. Bununla beraber bu sözcüğün deve, sığır ve koyun cinsi için kullanıldığı da söylenebilir. Ama içinde deve yoksa ona “en’am” denmemektedir.¹⁰⁰

وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ

“*Allah bütün çiftler yaratmıştır. Sizin için bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etmiştir.*”¹⁰¹

“*Hayvanlardan da çeşit çeşit yarattı kimi yük taşır, - وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا...*”

⁹³ Ahzap 33/37

⁹⁴ İsfahâni, 499.

⁹⁵ Hûd 11/10

⁹⁶ İsfahâni, 499.

⁹⁷ Yûnus 10/9

⁹⁸ Lokman 31/8

⁹⁹ Fecr 89/15

¹⁰⁰ İsfahâni, 499.

¹⁰¹ Zuhruf 43/12

kiminin yününden döşek yapılır... ”¹⁰²

“Ni’me” ise övgü için kullanılır. Kötüleme için kullanılan “bi’s’e” sözcüğünün karşıtıdır.¹⁰³

“... نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ” - ...*O ne güzel kul! O hakikaten Allah’a yönelmektedir.*”¹⁰⁴

“... نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ” - ...*O ne güzel Mevla ne güzel yardımcıdır.*”¹⁰⁵

Elmalılı Hamdi Yazır, nimetten türetilmiş olan “naime” kelimesini ilgili ayetlerde¹⁰⁶ hoşluk, mutluluk şeklinde yorumlamaktadır.¹⁰⁷

Elmalılı Hamdi Yazır’ın, “nâim” kavramının, kendisiyle tad alınan her türlü nimeti içerdiğini belirtmektedir. Hayat, sıhhat ve afiyet ve hatta içilen bir yudum tatlı, soğuk su bile buna dâhildir. Resulü Ekrem (s.a.v.)’den rivayet olduğu üzere ashabıyla bir hurma yiyip, üzerine su içtiklerinde “bizi doyuran, suya kandıran ve müslümanlar olarak yaratan Allah’a hamdolsun” diye hamd ederek buna işaret buyurmuştur.¹⁰⁸

Konu dahilinde nimet kavramıyla alakalı yakın anlamlı kelimeler, dünya ve ahiret nimetleri ve nimete ileten ameller incelenerek özellikle Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın görüşlerine araştırmada detaylı olarak değinilecektir.

1.2. NİMET KAVRAMIYLA ANLAM YAKINLIĞI OLAN KAVRAMLAR

1.2.1. Rızık (رزق)

Râgıb el-İsfahânî rızık kavramını, Allah’a nispet ederek, Allah’a “rıзык yaratan, veren ve ona sebep olan” anlamında “Râzık” denildiği gibi rızka ulaşmaya vesile olan insanlara da bu ismin verilebileceğini açıklamaktadır. Ancak esma-i hüsnâdan olup “bedenlerin ve ruhların gıdasını yaratıp veren” manasındaki “rezzâk” isminin sadece Allah’a nispet edilebileceğini belirtmektedir.¹⁰⁹

¹⁰² En’am 6/142

¹⁰³ İsfahânî, 500.

¹⁰⁴ Sa’d 38/44

¹⁰⁵ Enfal 8/40

¹⁰⁶ Mutaffifin 83/24

¹⁰⁷ Elmalılı, IX, 184.

¹⁰⁸ Elmalılı, IX, 449-450.

¹⁰⁹ İsfahânî, 194.

Talâk Sûresi 3. ayette¹¹⁰ rızık kavramı, Allah'ın canlılara verdiği maddî ve manevî nimetleri ifade eden bir kavram¹¹¹ olarak kullanılmaktadır.

Elmallılı rızık ayet-i kerime ışığında rızık kavramının Arapça'da "haz" ve "nasip" anlamlarında isim olup, nasip etmek, rızıklandırmak manasına geldiğini belirtmektedir. Ehl-i sünnete göre şer'î mana ile lügat manası aynıdır. Cenab-ı Allah'ın canlıya zevk ve faydalanma nasip ettiği şey diye tarif edilmektedir. Mülk, yenilen, içilen ve diğer şeylerde kullanılmasından faydalanılan mallara denildiği gibi evladı, eşi, gayret ve işi, ilim ve bilgileri dahi içine almaktadır. Fakat hepsinden de istifade edilmiş olması gerekmektedir. Bu faydalanma, dünyaya ve ahirete ait faydalanmadan daha genel bir anlamdadır. Buna göre dinî ve dünyevî bilfiil faydalanılmayan mal, mülk, evlat, aile, ilim ve bilgi rızık kapsamına dâhil değildir. Bu şekilde bir şey, çeşitli faydalanma şekillerine göre farklı kimselerin rızık olabilir. Fakat malından, gücünden, ilminden faydalanmayan rızıklanmış sayılmamaktadır.¹¹²

Rızık kavramı insanlara verilen maddî nimet anlamına gelen mal, servet, refah, bolluk gibi anlamlarda kullanılmaktadır:

لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

*"Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Rızık dilediğine genişletir, (dilediğine) daraltır. Çünkü O, her şeyi bilendir."*¹¹³

M. Hamdi Yazır, ayette bahsedilen rızık kavramını mal, servet, bolluk anlamında olduğunu belirtmiştir. İlgili ayeti, hiç kimsenin erişemediği, el süremediği hazineleri, gizli servetleri kimisine bol verir, kimisine dar, aynı kimseye de bazen bol verir, bazen de dar şeklinde açıklamaktadır.¹¹⁴ İsmail Hakkı Bursevî rızık Allah Teâla tarafından genişletip daraltılmasını, kulun hayrına göre olmasına bağlamaktadır. Yani kulun rızıkının genişlemesi hayrına ise Allah onun rızıkını genişletmekte, rızıkının daralması kulun hayrına ise onun rızıkını daraltmaktadır.¹¹⁵

¹¹⁰ Talâk 65/3: "... وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ - Ve onu ummadığı yerden rızıklandırır. Kim Allah'a güvenirse O ona yeter."

¹¹¹ Şerafettin Gölcük, "Rızık", *DİA*, İstanbul, 2008, XV, 73.

¹¹² Elmallılı, I, 224.

¹¹³ Şûrâ 42/12

¹¹⁴ Elmallılı, VII, 15.

¹¹⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan Tefsiri*, İhtisar: Muhammed Ali Sabunî, (1-10. Ciltler), Damla yay., İstanbul 2012, VII, 482.

Kıscacası Elmalılı rızık kavramı için faydalanma vurgusu yapmıştır. Cenab-ı Allah'ın canlıya zevk ve faydalanma için nasip ettiği şeyi rızık olarak tarif etmektedir. Faydalanılmayan mal, aile, çocuk, bilgi faydalanan için rızık, faydalanmayan kişi için rızık değildir.

1.2.2. Hayr (خیر)

Kur'an-ı Kerim'de ayetlerde “ hayır” kavramı , Allah'ın kullarına verdiği her türlü maddî ve manevî nimet anlamında kullanılmaktadır.

Adiyat Sûresi'nde geçen hayr “ وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ – Gerçekten o dünyâ malını çok sevdiği için katıdır.”¹¹⁶ ayetinde “خَيْر- hayr” kelimesini Elmalılı maddî nimet olan “mal” anlamında vermektedir.¹¹⁷

İnsana hayatında neşe ve lezzet gibi dünyevî zevkleri elde etmeye sebep olan hayr kavramı En'am Sûresi'nde¹¹⁸ sıhhat, zenginlik, zafer gibi fayda veren nimet anlamında kullanılmaktadır.¹¹⁹

Bazı ayetlerde “hayır” kelimesi, Allah'ın kullarına manevî nimeti olan vahiy veya Kur'an anlamında kullanılmaktadır:¹²⁰

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

“Ne Kitap ehlinden inkâr edenler ve ne de müşriklerden hiçbiri, size bir hayır indirilmesini istemez. Allah ise, üstünlüğü rahmetiyle dilediğine tahsis eder ve Allah çok büyük lütuf sahibidir.”¹²¹

Elmalılı bu ayette geçen hayr kelimesini, “peygamberinize indirilen ve faydası umûma ait olan vahiy ve nübüvveti sevmezler. Buna karşı bin türlü safsata ile büyüklük taslarlar ve Allah'ın lütfuna, ihsan ve kudretine müdahale etmek isterler.” şeklinde

¹¹⁶ Âdiyât, 100/8

¹¹⁷ Elmalılı, IX, 414.

¹¹⁸ En'am 6/17: “Allah sana bir zarar dokundurursa, onu kendisinden başka giderecek yoktur. Ve sana eğer bir hayır dokundurursa, kuşkusuz O, herşeye gücü yetendir.”

¹¹⁹ Elmalılı, III, 438.

¹²⁰ Mustafa Çağrıcı, “ Hayır”, DİA, İstanbul 1998, XVII, 46.

¹²¹ Bakara 2/105

açıklamaktadır.¹²² İbn Muhammed Cevzi ise *Zadü'l-mesir fi ilmi't-tefsir* adlı eserinde hayr kavramını “kafrirlerin ve müşriklerin Hz. Muhammed (s.a.v.)’e peygamberlik ve İslâm’ın indirilmesini istemezler” şeklinde tefsir etmektedir. Ebu Süleyman Dimeşki’nin hayırdan muradın, ilim, hikmet ve fıkıh olduğunu belirtmektedir.¹²³

Özetle hayr kelimesi Kur’an’da nimet bağlamında mal, servet, bolluk gibi maddî nimetler ve vahiy, peygamberlik gibi manevî nimetler için de kullanılan bir kelimedir.

1.2.3. Âlâ (آلاء)

“Âlâ” kelimesinin tekili “e’lân” veya i’lân” şeklinde gelmektedir. Fakat Kur’an-ı Kerim’de “آلاء- âlâ” kelimesi nimetler anlamında çoğul kalıpta kullanılmaktadır.¹²⁴

Rahman Sûresinde bölümler halinde Allah’ın insana verdiği dünyevî ve uhrevî nimetlerden bahsedilmektedir. Allah’ın kâinatı yarattığı ve mahlûkatın rızkını temin edebilmesi için en uygun özelliklerle bu düzeni oluşturduğunu beyan edildikten sonra “şimdi Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz?” denilmektedir. Burada -âlâ- kelimesi nimet anlamında kullanılmaktadır.¹²⁵

M. Hamdi Yazır Rahman Sûresi 32. ayette “فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ – Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?”¹²⁶ yer alan “âlâ” kelimesini şöyle açıklamaktadır: Bu ayet, Rahman sûresinde otuz bir defa tekrar edilmektedir. Bunlardan yedisi cehennem ahvaliyle ilgili tenbihlerin peşinden ki bu rakam, cehennem kapılarının adedine müsavidir. Sekizi yaratılış üstünlüklerinin sayılması ve dünya ile ahirete dair hususların akabinde iki cennetin vasıflarının ardından ki bu da, cennetin sekiz katına eşittir. Bu suretle, ilk sekiz hususa inanıp da gerektiği şekilde amel eden kimse, cennete girmeyi hak etmiş ve cehennemden korunmuş olacağına işaret etmektedir.¹²⁷

Et-Te’vîlâtü’n-necmiyye adlı eserde denilmiştir ki, el-âlâ, görünen nimetler, niâmâ görünmeyen nimetlerdir. Birbirini takip ederek gelen ayetler de bu fikri doğrulamaktadır. Çünkü her nimet zâhir ehline göre görünen nimettir. Bahru’l-ulûm’da

¹²² Elmalılı, I, 452.

¹²³ İmam Ebu’l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman Ali İbn Muhammed Cevzî, “*Zadü'l-Mesir fi ilmi't-tefsir*”, Terc. : Abdurrahman Öztürk, Kahraman yay., İstanbul 2009, I, 131.

¹²⁴ İsfahânî, 22-23.

¹²⁵ Mevdudî, “*Tefhimü'l Kuran*”, İnsan Yay., İstanbul 1987, VI, 67.

¹²⁶ Rahman 55/32

¹²⁷ Elmalılı, VII, 429; Ayrıca bkz. :Bursevî, VIII, 399.

denilmiştir ki, bu ayeti kerimede açıkça göstermektedir ki, Allah “âlâ”kelimesiyle görünen ve görünmeyenlerine şâmil olmak üzere hiçbir şey ile kayıtlamadan mutlak nimetleri kastetmiştir.¹²⁸

Sonuç olarak Elmalılı, “âlâ” kelimesini nimet anlamında açıklamaktadır. Âlâ kelimesini, Rahman Sûresi’nde tekrarlanan “Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?” ayeti bağlamında cennet ve cehennem ile ilişkilendirmektedir. Bursevî ise mezkûr kavram ile görünen ve görünmeyen nimetlerin kastedildiğini belirtmektedir.

1.2.4. Fazl (فضل)

Genel olarak fazlalık, üstünlük, lütuf ve ihsan anlamına gelen, özellikle de Allah’ın çok yönlü lütuf ve keremini ifade eden Kur’anî bir kavramdır.¹²⁹ Kur’an-ı Kerîm’de 104 yerde geçen fazl ve bu kökten türeyen diğer kelimelerin büyük bir kısmı Allah’ın genel olarak varlıklar âlemine, bütün insanlara, inananlara ve özel olarak da Muhammed (s.a.v.)’in ümmetine, ayrıca belli kişi veya zümrelere karşı maddî ve mânevî nimet ve cömertliğini ifade etmektedir.¹³⁰ Aşağıdaki ayette fazl kavramı, Hz. Muhammed (s.a.v.)’e ve ümmetine verilen lütuf ve nimet anlamında kullanılmaktadır:

لَنَّا يَعْلَمَ أَهْلَ الْكِتَابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

“Böylece Kitap ehli, Allah’ın lütfundan hiçbirşey elde edemeyeceklerini bilsinler. Lütuf bütünüyle Allah’ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.”¹³¹

Ayeti Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, “Onun içindir ki Resulü’ne peygamberlik vermiş ve O’na iman edenleri fazla mükâfat ve nur ile üstün kılmıştır.” şeklinde açıklamaktadır.¹³²

1.2.5. İhsan (إحسان)

Sözlükte “güzel olmak” manasına gelen ihsan, “hüs” kökünden türetilmiş bir

¹²⁸ Bursevî, “Ruhu’l-beyan”, VIII, 398.

¹²⁹ Mustafa Çağrıçı, “Fazl”, DİA, İstanbul 1995, XII, 271.

¹³⁰ el-Mu’cemu’l-mufehres, 521-522.

¹³¹ Hadid 57/29

¹³² Elmalılı, VII, 489.

mastar olup genel olarak “başkasına iyilik etmek” ve “yaptığını güzel yapmak” şeklinde kısmen farklı iki anlamda kullanılmaktadır.¹³³

Aşağıdaki ayette ihsan kavramı “başkasına iyilik etmek” anlamında Allah’ın kullarını ahirette nimetlendirerek, O’na inanan ve faydalı işler yapanlara karşı lütüfkârlılığını, cömertliğini açıklamaktadır:

رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ۗ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۗ قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا

“Size Allah’ın ayetlerini açık açık okuyan bir elçi (gönderdi) ki inanıp faydalı işler yapanları, karanlıklardan aydınlığa çıkarsın. Kim Allah’a inanır ve faydalı işler yaparsa (Allah) onu, atlarından ırmaklara akan, içinde ebedî kalacakları cennetlere sokar. Allah ona gerçekten ne güzel rızık vermiştir.”¹³⁴

Allah’ın yarattığı her şeyi ihsanla yarattığını bildiren aşağıdaki âyette ihsan kavramı “yaptığı işi güzel yaptı” anlamında kullanılmaktadır:

“الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنسَانِ مِن طِينٍ - Yarattığı herşeyi güzel yaratan ve insanı yaratmaya bir çamurdan başlayan O’dur.”¹³⁵

Elmalılı ayette belirtilen insanın güzel surette yaratılışının manevî yönüne vurgu yaparak konuyu şöyle açıklamaktadır: Allah bütün yarattıkları içinde sizi ayrı şekil ve suret ile tasvir edip, ahsen-i takvim denilen en güzel şekle sokmuştur. Haşr Süresi’nde “هُوَ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ الْبَارِيءُ الْمُصَوَّرُ” “O yaratan, var eden, şekil veren Allah’ tır...”(Haşr 59/24) ayetinde geçtiği üzere suret, hususî olan bedenle ilgili şekil ve biçime denildiği gibi akılla anlaşılabilir manevî sınır ve belirtilere de denir. İnsanlar da gerek beden ve boy uygunluğu ve gerek eşyayı birbirinden ayırdettiren suretlerini kavramakla hak anlamını idrak eden ruhanî şekillenmeler açısından en güzel surette en güzel şekilde yaratılmışlardır. Bu suretle kâinatın hak ile yaratılmış olan özelliklerini kendinde hülâsa ederek hakkı batıldan, güzeli çirkinden, hayrı şerden, tatlıyı acıdan ayırmak mümkün ve mukadder olduğu kadar tasarruf edip dilediğini yaratıcıdan isteyebilir. Böylece hayatta elde ettiği şeye göre insan kendini ya ziyade güzelleştirir, cennetin en yüksek makamına

¹³³ Mustafa Çağrırcı, “İhsan”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 544.

¹³⁴ Talâk 65/11

¹³⁵ Secde 32/7

ulaşır, yahutta çirkinleştirir, cehennem dibine yuvarlanır.¹³⁶

Bursevî ise konuya Elmalılı'dan farklı bir bakış açısıyla insanın güzel surette yaratılışına vurgu yaparak ayeti şöyle açıklamaktadır: Kuşkusuz Allah Teâla'nın her sanatı ve işi güzel olmasına rağmen O, güzelliğin yanında çirkinliği de yaratmış ve bu yaratma vasfı ile kendini överek şöyle buyurmuştur: “Yaratan (Allah), yaratmayan putlar gibi olur mu?”¹³⁷ Fakat övgü yerinde Allah Teâla maymunların, domuzların, yılanların, akreplerin vb. çirkin ve zararlı varlıkların yaratıcısıdır, ifadesi söylenmez. Doğrusu şöyledir: O, herşeyin yaratıcısıdır. Çirkin olan onun yaratılması ve varedilmesi değil, aksine güzel olanla karşılaştırılmasına oranla çirkindir, bizatihi çirkin değildir.

Özetle Elmalılı ihsan kavramını Allah'a izafe edildiğinde Allah'ın kuluna nimet vermesi şeklinde ifade etmektedir. Bursevî ihsan kavramı için örnek verilen yukarıdaki ayette insanın yaratılışını maddî güzellik ve karşıtı çirkinlikle açıklamıştır. Fakat Elmalılı ise ihsan kavramını insanın ahsen-i takvim yaratılışı yönüyle ele alarak kişinin hayatta elde ettiklerinin sonucunda kendini güzelleştirip cennete ulaşmasına veya kensisini çirkinleştirip cehennem ulaştıran özelliği olarak açıklamaktadır.

1.2.6. Sevap (ثواب)

Dinî açıdan makbul sayılan davranışların ahiretteki mükâfatı anlamında kullanılan bir terimdir.¹³⁸

مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآجِرَةَ ۖ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا

“Kim dünya nimeti isterse bilsin ki, dünya ve ahiret nimeti Allah katındadır. Allah, herşeyi çok iyi işiten ve çok iyi görendir.”¹³⁹

Elmalılı ayette geçen sevab kelimsini nimet olarak açıklamış ve asıl istenmesi gerekenin ahiret sevabı olduğunu belirtmiştir. Dünya sevabını verecek olan başkası değil, yine Allah'tır. Bunun için de Allah'a ve Allah'ın kanunlarına müracaat etmek gerekir. Fakat bunun karşısında bir de ahiret sevabı vardır. Şu halde Allah'a müracaat edip de yalnız dünya sevabına göz dikmek ne kadar gayretsizlik, ne kadar budalalıktır.

¹³⁶ Elmalılı, IX, 337-339.

¹³⁷ Nahl 16/17

¹³⁸ Çağfer Karadaş, “Sevap”, *DİA*, İstanbul 2009, XXVI, 581

¹³⁹ Nisa 4/134

Akıllı olan kişi -hiç olmazsa- رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً“ - *Rabbimiz, bize dünyada da iyilik ver, ahiretde*”¹⁴⁰ diye ikisini de istemeli veya en şerefli ve en yükseğine göz dikip, ahireti istemelidir. “مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ“ - *Kim ahiret menfaati isterse, onun mükâfatını arttırırız.*”(Şura 42/ 20) ayetinin delaletince, ahireti isteyen, fazla olarak, dünyadan da hissedar olur. Nitekim Allah için mücadele eden dünya ganimetinden mahrum kalmaz, onunla beraber ahiret sevabına da erer. Fakat ganimet için harbe gidenler gibi sırf dünya peşinde koşanlar bunu bulurlarsa diğerlerinden mahrum kalırlar.¹⁴¹

İbn Cevzî ise, Maverdi'den nakille dünya sevabından maksadın ganimet, ahiret sevabından maksadın ise cennet olduğunu belirtmektedir.¹⁴²

Kısaca, Elmalılı ve Cevzî ayette geçen sevap kavramını nimet olarak açıklamaktadırlar. M. Hamdi Yazır dünya ve ahiret nimetlerini veren Allah (c.c.) olduğu için kişinin ahiret nimetlerini istemesinin akıllılık olduğunu ve ahiret nimetini isteyen kişiye Allah'ın dünyada da nimetlendireceğini belirtmektedir.

1.2.7. Menn (مَنْ)

Menn kavramı, nimet vermek, bir kimseye iyilikte bulunmak manasına gelir. “Bir kimsenin yaptığı iyilik ve ihsanı sayıp, ortaya dökerek başa kakması” anlamındaki minnet kelimesi de bu köktendir.¹⁴³

“Menn” kelimesi türevleriyle birlikte Kur'an'da 27 yerde geçmektedir.¹⁴⁴ Allah'ın nimet vermesi anlamında;

لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

“And olsun ki Allah, mü'minlere kendilerinden, onlara Allah'ın ayetlerini okuyan, onları arındıran ve onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur. Oysa onlar, daha önce apaçık sapıklık

¹⁴⁰ Bakara 2/201

¹⁴¹ Elmalılı, III, 109.

¹⁴² İbn Cevzî, I, 656.

¹⁴³ Mustafa Çağrırcı, “Minnet”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 115.

¹⁴⁴ el-Mu'cemu'l-Müfehres, 676-677

içindeydiler.”¹⁴⁵ayetinde geçen “menn” ifadesi özellikle Cenâb-ı Hakk’a nisbet edildiğinde, Allah’ın insanlara verdiği lütuf ve ihsanlar anlamında kullanılmıştır. Ayrıca “menn” kelmesinin geçtiği ayetlere bakıldığında hidayet,¹⁴⁶ nübüvvet, insanları doğru yola ulaştıracak bir peygamberin gönderilmesi,¹⁴⁷ İslam¹⁴⁸ gibi nimetler için de kullanıldığı görülmektedir.

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ تُمْ لَا يُنْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَدَى لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ
وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

*“Allah yolunda mallarını infak eden, sonra verdiklerinin arkasından başa kakmayı, gönül incitmeyi uygun görmeyen kimselerin Rableri yanında mükâfatları vardır. Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”*¹⁴⁹

Elmalılı Hamdi Yazır bu ayette örneği verilen menn kavramını iki mana da açıklamaktadır: İlki nimet verme ve nimet anlamındadır ki dilimizde “memnun olmak” bundan alınmıştır. Diğer anlamı ise, hakkı eksilmek, kesmektir. İhsan ettiği kimseye karşı ihsanını birşey saymak ve az çok ihsanı ile gururlanmaktır ki gönül bulandırır. İhsanın değerini eksiltir veya keser. Ayette kastedilen bu manadır. Dilimizde minnetde bu anlamda kullanılmıştır.¹⁵⁰ Râzî’de menn kavramını tefsirinde bu iki manada kullanmaktadır. Örnek verilen ayette Râzî, sadakayı alan fakir, sadakaya muhtaç olmasından dolayı kalbi kırık ve mahzundur; kendisine tasaddukta bulunan kimseye de durumunu açıklayamamaktadır. Hal böyleyken, ona tasaddukta bulunan kimse, bu ihsânını herkese duyurursa, bu iş sadaka alan kimsenin kalbindeki hüznü artırır. Böylece de bu verme işi, infak; daha önce faydalı iken zararlı, daha önce o kimseye yapılan bir lütuf iken şimdi ona yapılan bir kötülük haline dönüşmüş olacaktır. Bu sebepten dolayı ayette bu şekilde minnet ile verilen lütuf kınanmaktadır.¹⁵¹

Kısacası menn kavramı Allah’a nispet edildiğinde Allah’ın nimet vermesi; kula nispet edildiğinde ise iyilikte bulunma anlamının yanında başa kakma anlamında da kullanılmaktadır. Râzî ve Elmalılı menn kelimesini nimet anlamı verirken örnek ayette nimeti başa kakmayanları Allah’ın mükâfatlandıracağını beyan etmektedirler.

¹⁴⁵ Âl-i İmrân 3/164

¹⁴⁶ Hucurât 49/17

¹⁴⁷ Âl-i İmrân 3/164

¹⁴⁸ Nisâ 4/94;En’am 6/53

¹⁴⁹ Bakara 2/262

¹⁵⁰ Elmalılı, II, 215.

¹⁵¹ Râzî, V, 479.

1.3. NİMETİN KISIMLARI

Allah Teâla insana sayısız nimetler bahşetmiş ve ihtiyaç duyduğu herşeyi ona vermiştir. Ayet-i kerimenin ifadesiyle; “ وَأَتَيْكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا ... ”
- O, Kendisinden isteyebileceğiniz herşeyi size verdi. Allah'ın nimetini saymak isterseniz sayamazsınız! ... ”¹⁵²

Allah'ın ihsan ettiği nimetler sayılamayacağı gibi, sayılamayan bu kadar nimeti kısımlara ayırmak da pek mümkün görülmemektedir. Nimetler çok çeşitli oldukları gibi aynı zamanda birbirinin tamamlayıcısıdır. Burada ilgili ayetlerden yola çıkılarak taksim yapmak mümkün olabilir. Lokman Süresi 20. ayette, nimetlerin verilmiş şekli olarak zahiri ve batini olmak üzere iki kısımda ele alındığı görülmektedir.

“ أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً ... ”
Görmediniz mi ki, Allah göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin hizmetinize vermiş, gizli ve açık olarak nimetlerini üzerinize yaymıştır... ”¹⁵³

Elmalılı Hamdi Yazır nimetin başlıca dünya ve ahiret nimetleri olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ayrıca bunları kendi içinde şu şekilde sınıflandırır:

Dünyaya ait nimetler vebî ve kesbî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Allah'ın (c.c.) vergisi olan vebî nimetler ruhla veya cisimle ilgili olan nimetlerdir. Yani maddî veya manevîdir. Ruhla ilgili olanlara, ruhun bedene üflenmesi, akıl ve zekânın keskin olması ve bunlara bağlı olarak anlayış, düşünce, konuşma, vicdanın (iç duyunun) sağlamlığı gibi nimetler örnek olarak gösterilebilir. Cisim ile ilgili olanlar ise genel olarak vücudumuz ve içindeki organlar, bunlardaki sinir, kas, hazım ve diğer maddi kuvvetler, yaratılış ve onu tamamlayan durumlar ve şekillerden oluşan şeylerdir.

Dünya'ya ait kesbî nimetler kişinin çalışması ile elde edilebilmektedir. İlim ve marifet, üstün ahlak ve cömertlik, yiğitlik, doğruluk ve namus ile süslenmek, vücudu güzel şekiller ve beğenilen ahlaklar ile süslemek, mevkî ve sosyal onur sahibi olmak, mal ve servet kazanmak gibi nimetler örnek olarak verilebilir.

Elmalılı'nın taksimine göre ahirete dair nimetler ise, Allah'ın, kulun dünyada yaptığı ifrat ve tefritleri bağışlayarak kulunu rızasına erdirmesi ve meleklerle beraber

¹⁵² İbrahim 14/34

¹⁵³ Lokman 31/20

cennetin en yüksek tabakasında sonsuza dek huzur ve sükûneti elde etmesidir. Bu da Allah tarafından verilen ve çalışma ile kazanılan ruhanî ve cismanî olarak iki kısma ayrılan nimetlerdir.

Bütün bu nimetlerin hepsi ayrı ayrı düşünüldüğü zaman şüphesiz birer nimettirler. Her nimetin verilisinde de bir hikmet vardır. Başlangıçta nimet zannedilen birçok şeyin sonucuna bakıldığında gerçekte şiddetli ceza ve belâyâ sebep olabileceği gibi tam tersine başlangıçta acı ve şiddetli ceza gibi görünen bazı musibetlerin daha sonra büyük bir nimete ve mutluluğa vesile olduğu da görülmektedir. Böyle düşünüldüğünde gönül şenliğinden sonra sıkıntı ne kadar acı ise sıkıntından sonraki gönül şenliği de o kadar tatlıdır. Ayet-i kerimede buyurulduğu gibi;

... وَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ“ -
...*Olabilir ki siz, bir şeyden hoşlanmazsınız; Oysaki o sizin için bir hayırdır. Yine olabilir ki, siz bir şeyi seversiniz, oysaki o sizin için bir kötülüktür. Allah bilir, siz bilmezsiniz.*”¹⁵⁴

Bu sebeple gerçek olan nimet, sonuç olarak mutluluk ve gönül şenliği yaşatan nimetlerdir. Bundan dolayı esas istenecek nimet sadece nimetin başlangıcı değil, sonunda selamete ulaştıran nimetler olmalıdır.¹⁵⁵ Mutluluk, huzur ve rızaya sebep olan, asıl istenmesi gereken nimetin de ahiret nimeti olması gerektiği yine Kur’an-ı Kerim’de belirtilmektedir:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ

“Her kim âhiret kazancını isterse biz onun kazancını arttırırız; her kim de dünya kazancını isterse ona da ondan veririz, ama onun âhirette hiçbir nasibi olmaz.”¹⁵⁶

Elmalılı Hamdi Yazır bu ayeti şu şekilde tefsir etmektedir:

Hars, yeri onarıp tohum atmak, sürmek demektir. İsfahânî “mahrusa” yani ekilen tarlaya ve ondan meydana gelen ekini de “hars” diye ifade etmektedir. Kelimenin asıl manası olan bu iki manayı ekim ve ekin diye ifade edebiliriz. Bu manalardan hareketle hars, istiâre yoluyla ilerde kazanmak için yapılan çalışmalar, çabalarla onların meyveleri

¹⁵⁴ Bakara 2/216

¹⁵⁵ Elmalılı, I, 162-163.

¹⁵⁶ Şûrâ 42/20

ve sonuçları hakkında da kullanılır ve örf olmuştur, nitekim bu ayette de böyledir. Ayetten anlaşılıyor ki, din işi bir “hars” yani ucunda hasılat almak, kazanmak, maksadıyla yapılan bir ekim, kültür işidir. Bu da sonuçta istenilen, niyet olunan gaye ve maksatla uyumludur. Bu yönüyle hars iki kısımdır. Birisi ahiret gayesi ve sevabı, diğeri dünya yararı ve menfaatidir. Her kim din adına yaptığı amelini sırf ahiret sevabını niyet ederek yaparsa “biz ona kazancından fazlalık veririz.” Yani ekinini arttırırız, ahirette kat kat fazlasıyla vereceğimiz gibi dünyadan da veririz, o lütuf ve rızık o şekilde artar. “Her kim dünya harsını isterse”, yani ölmeden önce dünya hayatında ereceği bir maslahat ve gaye için çalışırsa “ona da ondan, o geçici dünyadan veririz.” Fakat onun ahirette hiçbir nasibi, ecir ve sevap hakkı yoktur.¹⁵⁷ Çünkü böyle bir kimsenin bütün yönelişi ve düşüncesi dünyaya takılmış, kalmıştır. Herkes neye niyet etmişse onu elde eder. Dolayısıyla böyle bir kimse tamamıyla ahiret sevabından mahrum olur.¹⁵⁸

Dolayısıyla Allah insana saymakla bitirilemeyecek nimetler vermiştir. Allah’ın kullarına verdiği bütün nimetler içinde de aslolan ise ahiret nimetleri ve ahiret saadetine ulaştırmaya vesile olan nimetlerdir.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için nimetler, öncelikle dünyadaki maddî ve manevî nimetler, ardından ahiretteki maddî ve manevî nimetler olarak sınıflandırıp iki kısımda incelenecektir.

1.3.1. Dünya Nimetleri

Dünya nimetleri maddî ve manevî nimetler olmak üzere iki kısımda ele alınacaktır.

1.3.1.1. Dünyadaki Maddî Nimetler

1.3.1.1.1. Rızık

Sözlükte “yiyecek vermek, rızıklandırmak” anlamındaki “rezk” kökünden türeyen rızık kelimesi, Allah Teâlâ’nın canlılara yeme içme ve başka hususlarda yararlanmak

¹⁵⁷ Elmalılı, VII, 23-24.

¹⁵⁸ Bursevî, Ruhu'l-beyan, VII, 494.

üzere verdiği her şeyi ifade eder.¹⁵⁹ Bu ise Cenab-ı Hakk'ın insanoğluna bahşettiği çok büyük bir nimettir. Fatır süresi 3. ayette Allah Teâla konu ile ilgili şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَىٰ
تُؤْفِكُونَ

*“Ey insanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetini anın. Allah'tan başka bir yaratıcı mı var? O size gökten ve yerden rızık verir. O'ndan başka ilâh yoktur. O halde (haktan) nasıl çevrilirsiniz?”*¹⁶⁰

Ayette geçen rızık kavramını Elmalılı, insanın faydalandığı her türlü gıda olarak yorumlamaktadır.¹⁶¹ Bu nimet ister mal ve mevki gibi haricî olsun, ister sağlık ve kuvvet gibi bedensel bir nimet olsun, akıl, idrak gibi insanın iç âlemine yönelik bir nimet olsun farketmez. Hepsi faydalanıldığı müddetçe Allah'ın insana verdiği nimettir.¹⁶²

Yeryüzünde bütün canlıların hepsi Allah'ın verdiği rızka muhtaçtır. Bütün canlıların rızkını verenin Allah olduğu ayetlerde vurgulu şekilde anlatılmaktadır:

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

*“Yeryüzünde rızık Allah'a ait olmayan hiçbir canlı yoktur. O onların karar kıldıkları yerleri de, emaneten durdukları yerleri de bilir. Onların hepsi apaçık kitaptadır.”*¹⁶³

İlgili ayeti M. Hamdi Yazır, gerek insan, gerekse diğer canlıların rızık, kuvveti, gıdası ve beslenmesi, yaşaması için gerekli olan bütün şartların ve sebeplerin Allah'a ait olduğunu belirtmektedir. Tabiî ve iradî olarak o canlının o rızka kavuşması Allah'ın kefâleti altındadır. Yaşatmak istemediği vakit, rızkını kesiverir ve O kesince kimsenin vermesine imkân ve ihtimal yoktur. Fakat yaşatmak istediği sürece de bütün âlem onu önlemeye ve engellemeye çalışsa yine de göndereceği rızık gönderir.¹⁶⁴

“رِزْقَكُمْ أَنْتُمْ تُكْذِبُونَ - Rızkınızı, yalanlamanızdan ibaret mi kılıyorsunuz?” ayetinde Allah Teâla kullarının helâl ve temiz rızıklardan faydalanmasını ve şeytana

¹⁵⁹ Şerafettin Gölcük, “Rızık”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 73.

¹⁶⁰ Fatır 35/3

¹⁶¹ Elmalılı, VI, 414.

¹⁶² Bursevî, Ruhü'l-beyan, VI, 546.

¹⁶³ Hûd 11/6; Ayrıca bkz. :Ankebût 29/60

¹⁶⁴ Elmalılı, IV, 569.

uymamasını istemektedir.

Ayrıca boşanan kişilerin rızıkına Allah'ın kefil olduğuyla ilgili ayeti,¹⁶⁵ Elmalılı

“*Ve onu ummadığı yerden rızıklandırır. Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter. Allah emrini yerine getirendir. Allah herşey için bir ölçü koymuştur.*” şeklinde tefsir etmektedir.”¹⁶⁶

Neticede rızık Allah tarafından insana verilen dünyevî ve uhrevî nimetlerden birisidir. Rızık olmadan insan hayatını devam ettiremez. Herkes Allah'ın takdir ettiği rızıkı yer, hiçbir kimse başkasının rızıkını yiyemez.

1.3.1.1.2. Aile-Eş-Çocuk

Aile toplumun çekirdeğini oluşturmaktadır. Aralarında kardeşlik veya yakınlık bulunan kişilerin tümü olarak tarif edilen aile, aynı çatı altında yaşayan ana-baba-çocukların meydana getirdiği bir topluluktur.

İçinde feyz ve bereketin, hayır ve güzelliklerin yaşandığı bir yuva, anne, baba, çocuklar, dede, nine, akrabalar ve hatta toplum için nimettir. Başka bir ifadeyle; kişi için en büyük nimetlerden biri, içinde sevgi ve hürmetin bulunduğu, İslam nuruyla aydınlanmış, nafakası helal, ahlâkî güzelliklerle dolu, edep ve terbiye ile ziynetlendirilmiş bir ailedir. Böyle bir nimetin gerçekten gıpta edilmesi gereken bir nimet olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Bu nimeti Allah, bütün insanlığa ilk insanla bahsetmiştir. Ailenin insan için nimet olduğunu Allah Teâla şöyle buyurur:

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ
وَبِالْغَيْبِ اللَّهُ هُمْ يَخْفَوْنَ

“*Allah, size kendi cinsinizden eşler, o eşlerinizden oğullar ve torunlar yarattı. Sizi helal ve güzel gıdalarla rızıklandırdı. Onlar hâlâ batıla mı inanıyorlar ve Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?*”¹⁶⁷

Aile hem kişinin huzur bulunduğu bir ortam, hem neslin devamı için bir vesile, hem de kişiyi dinî açıdan günah sayılan çeşitli kötülüklerden alıkoyan bir vasıta:

¹⁶⁵ Talak 65/3: “وَيَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ ۗ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ ۗ إِنَّ اللَّهَ بَلِّغُ أَمْرَهُ ۗ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا”

¹⁶⁶ Elmalılı VIII, 111.

¹⁶⁷ Nahl 16/72

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Yine O’nun ayetlerindendir ki, sizin için nefislerinizden kendilerine ısınasınız diye eşler yaratmış, aranızda bir sevgi ve merhamet koymuştur. Şüphesiz ki bunda düşünecek bir kavim için nice ibretler vardır.”¹⁶⁸

M. Hamdi Yazır aile nimetini aile olma duygusu, evlenme vasıtasıyla oluşan insanî bir sevmeye ve esirgeme duygusu olarak tarif etmektedir. Ayrıca Allah’ın insanlar arasında meveddeti vârederek aile birliği oluşturması, mutlu bir hayatın oluşmasının en önemli etkeni olan kadın için, sevgi ve esirgeme hisleriyle oluşturulan sosyal bir düzeni sağlamaktadır. Hatta yalnız karı-koca arasında değil, genel olarak insanlar arasında bir sevgi ve merhamet duygusu oluşturmaktadır.¹⁶⁹ Sonuçta sağlam ve güçlü bir toplum meydana gelmektedir. Bu açıdan aile nimeti kişinin dünyevî nimetlerinin en önemlilerinden biridir. Çünkü aile toplumunun temelini oluşturmaktadır. Bir toplumda aile kurumu ne kadar sağlam ve sağlıklı olursa, ondan oluşacak toplum yapısı ve devlet de o kadar sağlam ve sağlıklı olur. Bunun için Kur’ân, insan kurumlarından en çok aile kurumu üzerinde durmuştur.

Bu açıdan bakıldığında dünyevî nimetlerden birisi de ailenin oluşumu ve devamı sürecinde eş (kadın) nimeti büyük önem taşır. Eş (kadın), ailenin oluşmasında erkekle beraber eşit bir role sahiptir. Kadının yaratılması, erkeği yalnızlıktan kurtarmış ve bu iki hayat arkadaşının muhabbeti ile aile oluşmuştur. Bu açıdan iyi bir eş Allah’ın en önemli nimetlerindedir. Âdem (a.s.) ve ona eş olarak Hz. Havva’nın yaratılmasında bu açıdan büyük bir hikmet vardır:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَحَدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا رَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini yaratıp ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinizden korkun; kendi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’tan ve akrabalık (bağlarını koparmak)tan sakının. Şüphesiz Allah

¹⁶⁸ Rûm 30/21; Ayrıca bkz. :Nûr 24/32

¹⁶⁹ Elmalılı, VI, 272-273.

sizin üzerinize gözeticidir.”¹⁷⁰

Elmalı bu ayette öncelikli vurgu yapılan eş nimetinden sonra, çocuk, akrabalık nimetinin kişi için çok önemli dünyevî bir nimet olduğunu ve kıymetinin bilinmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁷¹

Ayrıca kadın, nesillerin yetişmesinde en büyük emek ve gayreti sergilemektedir. Bu noktada dünyevî nimetlerden çocuk önem arzetmektedir.

Allah’ın insanlara lütfettiği en büyük ve en faydalı dünyevî nimetlerden biri de çocuktur. Salih evlat, insan için hayır ve yücelik kaynağı, dünya ve ahirette insanı çok faydalara ulaştıran büyük bir sermaye olabilir. Salih çocuk sahibi olmak, insanların arzularından biri olmuş ve hatta yaşlılık döneminde bile bu arzularını dua şeklinde Allah’tan istemişlerdir. Bütün peygamberler kendilerinden sonra peygamberlik mirasına sahip çıkacak, Allah’ın (c.c.) davasını yürütecek salih (ıslahatçı) bir çocuk istemişlerdir. Örneğin Hz. Zekeriyya (a.s.) ihtiyarlık döneminde mihrabında ibadet ederken Yüce Allah’tan evlat istemiş ve şöyle demişti:

وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوْلَىٰ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا

“Gerçekten ben, arkamdan yerime geçecek varislerden endişedeyim. Karım da kısır bulunuyor. Onun için katında bana bir çocuk ihsan et.”¹⁷²

Allah’da (c.c.) onun duasına cevap vererek;

يُزَكِّرِيَا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَىٰ لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا

“(Allah şöyle buyurdu) :“Ey Zekeriyya! Şüphesiz biz sana Yahya isminde bir oğlanı müjdeliyoruz. Bundan önce ona hiçbir adaş yapmadık.”¹⁷³

Hız. Zekeriyya’nın (a.s.) Kur’an-ı Kerim’de Allah’tan (c.c.) varis olarak çocuk istemesi, çocuğun önem ve konumuna ışık tutmaktadır. Benzer bir olay Hız. İbrahim (a.s.) içinde yaşanmıştır ve Allah ona da İsmail ve İshak adında iki evlat lütfetmiştir.¹⁷⁴ Allah’ın “müjdeledik” ifadesiyle belirtmesi Elmalı’ya göre çocuğun insan için dünyevî

¹⁷⁰ Nisâ 4/1

¹⁷¹ Elmalı, II, 554.

¹⁷² Meryem 19/5

¹⁷³ Meryem, 19/7

¹⁷⁴ Sâffât 37/100

anlamda büyük bir nimet olduğunu göstermektedir.¹⁷⁵

Çocuk aynı zamanda aile ve toplum için bir değerdir. Çocuk sahibi olmak, anne ve babaya bu duyguyu tattırdığı için bir saadet kaynağıdır. Çocuklar bir milletin geleceğinin teminatıdır. Ülkenin gelişip, ilerlemesi, İslam'ın tebliği ve yaşanması salih evlatlarla mümkündür.

Aile, eş ve çocuklar, insanların yaşamını sürdürebilmesi için ihtiyacı olan nimetlerden olduğu açıkça bilinmektedir. Bunlar kişiye fayda, huzur, bolluk ve refah sağladığı zaman kıymeti daha da iyi anlaşılmaktadır.

1.3.1.1.3. Denizler ve Karalar

Deniz (الْبَحْرُ) yerkabuğunun çukur kısımlarını dolduran geniş su kütesine denilmektedir.¹⁷⁶

Genelde deniz kelimesinin geçtiği âyetlerde Allah Teâlâ'nın sunduğu çeşitli nimetlerden bahsedilmekte, denizlerin ve gemilerin Allah'ın lütfettiği rızkın aranması için insanoğlunun hizmetine sunulduğuna işaret edilmektedir. Denizler en önemli ve en temel nakil vasıtaları olduğu düşünülürse, nimet olarak denizin önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü deniz ticareti ve nakliyesinin, deniz ürünlerinin pazarlanıp rızkın temin edilmesinin, bu nimetin Allah tarafından insanın hizmetine verilmesiyle mümkün olduğu görülecektir:

اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Allah O (yüce) zâttır ki, emriyle içinde gemilerin seyretmesi, sizin de O'nun lütfundan rızık aramanız ve şükretmeniz için denizi emrinize vermiştir.”¹⁷⁷

Elmalılı ayette geçen deniz nimetini şöyle açıklamaktadır: Teshir “ سَخَّرَ ”, bir şeyi zorla hizmete koşturmak, itaat ettirmek ve boyun eğdirmektir. “ سَخَّرَ لَكُمْ ” de “ ل - Lam” bağlaç ve sebep gösterme “lam-ı” olabilir. Bağlaç olduğuna göre “amacı ve hikmeti için emriyle sizin hizmetinize vermiştir.” demek olur. Yani sizin menfaatiniz için ise, sizin emrinizle değil, O'nun emri ile hareket etmesi için emrinizi verdi. Başka

¹⁷⁵ Elmalılı, VI, 490.

¹⁷⁶ *Türkçe Sözlük*, (Türk Dil Kurumu'na uyumlu), Kida yay., İstanbul 2017.

¹⁷⁷ Câsiye 45/12; Ayrıca bkz. İsrâ 17/66

birinin aracılığıyla değil, yalnız kendisinin yaratma ve itaat ettirmesiyle hepsini sizin menfaatinize vermiştir. Emri vermesi, geminin hacmi ile aynı hacimdeki su arasındaki hafiflik ve ağırlık oranı ve hem onunla harekete geçiren güç arasındaki şiddet ve karşı koymak oranını, hem de çevredeki durum ve şartların onlarla uygun bir şekilde sevk ve idâre etmesi hükümlerini kapsar. Yoksa insanlar her istedikleri gibi denizde tasarruf edemezler. Allah'ın emrini tatbik etmeden sırf kendi emriyle gemi yürütemezler. Allah'ın lütfundan isteyip arayasınız diye, ticaret, dalgıçlık, avcılık ve diğer araştırma ve kazanma şekilleriyle kara ve denizde tasarruf edip kazanasınız.¹⁷⁸

Ayetten anlaşıldığı üzere denizin milletlerin iktisadî ve siyasî hayatında önemi ve etkisi büyüktür. Zira denize çıkma, günümüzde dış dünya ile özgürce münasebet kurmanın bir şartıdır. Denize açılmak, deniz kıyısında olmak bir devletin dünya ticaretine en elverişli şartlar altında katılması demektir. Bu durum, bir devletin bağımsızlığının ve siyasî gücünün en büyük şartı ve göstergesidir. Bu bağlamda deniz Allah'ın kullarına lütfettiği en önemli nimetlerden birisidir.

Denizlerin ülkenin bağımsızlığına ve ekonomisine katkısı dışında insanlar ayrıca denizden yiyip, içip, beslenip, süs eşyaları bile çıkarabilmektedirler:

وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمِنْ كُلِّ تَاكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرُجُونَ
حَلِيَّةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاجِرَ لِنَبْتَعُوا مِنْ فَضْلِهِ وَالْعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Hem iki deniz eşit olmuyor. Şu tatlı, hararet keser, içerken (boğazdan) kayar; şu da tuzlu, yakar kavurur. Bununla beraber her birinden taze bir et yersiniz ve bir ziynet çıkarır, giyinirsiniz. Allah'ın lütfundan nasib arayasınız diye suyu yara yara giden gemileri de görürsün. Gerek ki şükredeceksiniz.”¹⁷⁹

Ayetlerde suyun tatlılığı, tuzluluğu, harareti kesmesi, yenilebilen balıklar, süslendiğimiz inci, mercandan süs eşyaları, gemilerin insanların hizmetine sunulması Elmalılı'ya göre, insanlar için önemli nimetler olarak belirtilmektedir. İşte bütün bunlar Allahın nimetlerini bilip de, o nimetlerin hakkını eda etmek için olduğu belirtilmektedir.¹⁸⁰

Allah'ın insanlara verdiği bir diğer nimette denizlerle birlikte bahsi geçen

¹⁷⁸ Elmalılı, VII, 91-92.

¹⁷⁹ Fatır 35/12

¹⁸⁰ Elmalılı, VI, 419.

karalardır. İslâmî literatürde insanların üstünde yaşadığı fizikî dünya olarak genellikle arz kelimesiyle ifade edilir.¹⁸¹ İnsanoğlunun yaşamını düzenli ve rahat bir şekilde sürdürebilmesi için yeryüzü önemlidir. Çünkü insan sabit olarak oturacağı, çalışıp, geçimini sağlayacağı, gezeceği, tedavi olacağı, eğitim göreceği meskenlere ihtiyacı vardır. Bu anlamda göklerden başka yeryüzü nimetinden ayrıca bahsetmesi, ona en ve boy ihsan ederek, enine ve boyuna uzatıp sürdürmesi, hacim ve yüzey verip onu genişletmesi, bilhassa karada yaşayanlar için son derece büyük bir nimettir:¹⁸²

وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا رُوحَيْنِ اثْنَيْنِ يُغِشِي اللَّيْلَ
النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Yeryüzünü enine boyuna yayıp döşeyen, onda oturaklı dağlar ve ırmaklar meydana getiren ve meyvelerin hepsinden iki çift yaratan O’dur. Sürekli olarak gece ile gündüzü birbirine dolamaktadır. Düşünecek olan bir kavim için bunda muhakkak ki, ibretler vardır.”¹⁸³

Dünyanın göklerden koparak içinde yaratılan su sayesinde canlıların üremesine uygun duruma gelmesi, sabit dağlarıyla, geçit veren vadileriyle yeryüzünün jeolojik yapısının canlıların yaşamasına elverişli kılınması, semanın kuşatıcı koruyuculuğu ve geceyle gündüzün düzenli biçimde birbirini izlemesi gibi olaylardan bahseden ayetlerden birinde;

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ
وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَّعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ
وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَفْهًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ
وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

“Yeryüzünde insanlar sarsılmasın diye sabit dağlar yarattık, rahat gidebilsinler diye dağların arasına geniş yollar varedtik. Gökyüzünü de korunmuş bir tavan yaptık. Kâfirler ise, gökyüzünün alametlerinden (Allah’ın kudret ve azametine delalet eden delillerinden) yüz çeviriyorlar. Geceyi, gündüzü, güneşi ve ay yaratan O’dur. Bunların hepsi bir yörüngede dolaşmaktadır.”¹⁸⁴ şeklinde buyrulmaktadır. Elmalılı bu ayetler

¹⁸¹ Mustafa Çağrı, “Yer”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, 476.

¹⁸² Elmalılı, V, 133.

¹⁸³ Ra’d 13/3

¹⁸⁴ Enbiya 21/30-33

ışığında yeryüzü nimeti hakkında, Allah'ın insanların yaşamlarını rahat sürdürebilmeleri için üzerinde suyu yarattığını; hareketiyle sarsılıp insanları sıkıntıya sokmaması ve sakin olacak yer bulmaları için suya karşılık sağlam dağlar meydana getirdiğini belirtmektedir. Depremlerin yaşandığı düşünüldüğünde yeryüzünün, sıvı halde kalmayıp, toprak kütesinin yaratılması ve dağların kazık gibi oturtulması ile insanların yaşaması için oturulabilir bir hale getirilmesi bilhassa karada yaşayan canlılar için önemli bir nimet olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, ayetlerde deniz ve yeryüzü nimetlerinin insanların hayatlarının düzenli ve rahat bir şekilde devamı açısından ne derece büyük bir nimet olduğunu anlaşılmaktadır.

1.3.1.2.4. Hayvanlar

Kur'an-ı Kerim hayvanların insanoğlu için bir nimet olduğunu ve bunların insanlar için çeşitli menfaatlerinin olduğunu ve insanoğlunun emrine verildiğini vurgulayarak, insanı şükretmeye davet etmektedir:

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمَلَتْ أَيْدِيَنَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبٌ أَفَلَا يَشْكُرُونَ

“Şunu da görmediler mi: Biz onlar için kudretimizin meydana getirdiklerinden bir takım hayvanlar yaratmışız da onlara sahip bulunuyorlar. Onları kendilerinin hizmetine vermişiz de, hem onlardan binekleri var, hem de onlardan yiyorlar. Onlar da daha bir çok menfaatleri ve türlü içecekleri de var. Hâlâ şükretmeyecekler mi?”¹⁸⁵

Elmalılı tefsirinde nimetten türeyen “ne’am” kavramını hayvanlar için kullanıldığını ifade etmektedir.¹⁸⁶

İnsanlar, Allah Teâlâ'nın, kudretini gösteren en önemli delillerden sayılan irili ufaklı hayvanlardan; binerek, etini yiyerek, sütünü içerek, zinet olarak kullanarak ve daha birçok şekilde yararlanmaktadırlar:

وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ

“Hayvanları da O yarattı. Onlarda sizi ısıtacak şeyler ve birçok faydalar vardır.

¹⁸⁵ Yasîn 36/ 71-73

¹⁸⁶ Elmalılı, VI, 471.

Ve siz onlardan bir kısmını da yersiniz. O hayvanları, akşam vakti getirirken ve sabahleyin salarken, onlarda sizin için bir güzellik ve zevk vardır.”¹⁸⁷

Elmalılı insana verilen dünyevî nimetlerden hayvanla ilgili ayeti şöyle tefsir etmektedir: Dili olmayan, derdini anlatmaktan aciz bulunan ve en çok faydalanılan erkeği ve dişisiyle koyun, keçi, sığır, deve sekiz çifte ulaşan ve kendisine “en’âm” denilen davarı yaratmasının boş yere olmadığını belirtmektedir. Bu hayvanların temiz ve helal olan parçaları ve kısımlarının yenildiğini ve vücutlarından, hizmetlerinden faydalandığını açıklamaktadır. Hayvanların karınları tok, memeleri dolu olarak otlaktan dönüşleri ve yavruları ile karşılaşp oynaşmalarının göze ve gönle hitap eden bir tür nimet olmasına vurgu yapmaktadır. Elmalılı ayrıca at, katır ve merkeplerin güçlkle varılabilen yerlere yük taşımaları, binek ve zinet olarak kullanılmaları gibi özelliklerinden bahsederek hayvanların kişinin nimet bağlamında hayatı için önemini gözler önüne sermektedir.¹⁸⁸

Hayvanların insaoğlu için başka bir nimeti olan sütü hakkındaki ayette Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّذِقُكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنفَعٌ كَثِيرٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ

“Hayvanlarda da sizin için elbette ibretler vardır. Onların karınlarındakinden size içiririz. Onlarda sizin için faydalar vardır; ayrıca etlerini yersiniz.”¹⁸⁹

Elmalılı ayette belirtilen hayvanların “karınlarındakilerden içiririz” ifadesini kan ve gübre arasından bembeyaz ve tertemiz çıkıp içirilen sütünde dikkate şayan bir nimet olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁰

Neticede hayvanlar insan hayatı için dünya hayatının güçlüklerini kolaylaştıran, hizmet eden, yenilen, süt gibi önemli bir nimete ulaşılmasına katkısı olan, binek ve zinet olarak kullanılan vazgeçilmez ve önemli nimetlerdendir.

¹⁸⁷ Nahl 16/5-6

¹⁸⁸ Elmalılı, V, 256.

¹⁸⁹ Mü’minûn 23/21

¹⁹⁰ Elmalılı, V, 583.

1.3.1.2. Dünyadaki Manevî Nimetler

1.3.1.1.1. Akıl

Akıl “ukul” (bağ) kökünden gelmektedir.¹⁹¹ Akılla, fikirleri birbirine bağlayarak akılıyürütme rolünü oynadığı (bağlamak), yeni bilgiler elde edebildiği (tutmak), insanı tehlikelere karşı koruduğu için (engelleme) için bu ad verilmiştir. Kur’an’da akıl isim olarak gelmeyip, fiil olarak kullanılarak aklın aktif olması istenmektedir.¹⁹²

İnsanın en büyük nimeti, akıldır. Akıl, irade, düşünme, okuma, öğrenme, anlama, anlatma, iyi ve kötüyü, hayrı ve şerri birbirinden ayırtedebilmek için Allah’ın insanlara ihsan ettiği çok büyük bir nimettir. Kur’an-ı Kerim’de aklın en büyük nimetlerden olduğunu vurgulamaktadır:

فَذَكِّرْ فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ

“(Ey Muhammed!) Sen hatırlat, öğüt ver. Rabbinin nimeti sayesinde sen ne kâhinsin, ne de mecnun.”¹⁹³ Tur Sûresi 29. ayetinde Hz. Peygamber’in mecnun ve kâhin olmadığını ifade etmesindeki asıl mana Elmalılı’ya göre, aklın nimet olma özelliğine dikkati çekmek içindir.¹⁹⁴

İmanın esası ve temel taşı olan Allah’ın birliğine ancak akıl sayesinde iman edilmektedir. Elmalılı aşağıdaki ayetin tefsirinde akıl nimeti ve iman arasındaki bağlantıyı şöyle açıklamaktadır:

وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ

“Ve derler ki: "Eğer biz dinleseydik yahut düşünüp anlasaydık şu çılgın ateşin halkı arasında bulunmazdık!”¹⁹⁵

Elmalılı’ya göre, insanlar akıllarını kullanma konusunda gerekli hassasiyeti, gücü kullanmaları halinde küfre sapmayacaklarını belirtmektedir. Dolayısıyla nimete ermeye ve azaba uğramaya neden olan asıl sebebin “aklı kullanmamak” olduğu

¹⁹¹ İsfahânî, 342.

¹⁹² İbrahim Emiroğlu, “Kur’an’da Akıl ve İnsan”, *D.E. O.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XI, İzmir 1998, 73, 84.

¹⁹³ Tûr 52/29

¹⁹⁴ Elmalılı, VII, 304.

¹⁹⁵ Mülk 67/10

anlaşılmaktadır.¹⁹⁶

Akıl ile insan madde ile mana, görünenle görünmeyen, varlıkla yaratıcı, sanat ile sanatkâr, dünya ile ahiret arasında bağ kurar. Bu bağı kuramayanlar zeki olsalar da Kur'an'da "akılsız" olarak nitelenmektedirler.¹⁹⁷ Furkan Sûresinin 25/44. ayetinde ise "aklını kullanmayanla"ın hayvanlar gibi, onlardan daha da aşağı olduğu bildirilmekte ve kınanmaktadır. Onlar, Allah'ın kendilerine verdiği bu gücü hakka ulaştırmakta kullanacaklarına onu, yaratılışı bozmaya, fitneler çıkarmaya, haksızlık ve fitne ile yalan dolan ve aldatmak için kullandıklarından dolayı yerilmişlerdir.¹⁹⁸

Özetle akıl, düşünme yeteneğidir. Ayetlerde aklın büyük nimet olduğu, bu nimeti son derece iyi kullanmak gerektiği, akıl sayesinde imanın elde edilebileceği belirtilmektedir.

1.3.1.2.2. İman-İslam-Nübüvvet

İman, dünya ve ahiret yurdunda kul için en değerli nimetlerden birisidir. İman sözlükte "güven içinde bulunmak, korkusuz olmak" anlamındaki "emn" kökünden türemiştir. Güven duygusu ile tastik etmek, inanmak demektir. Terim olarak iman, "Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tastik etmek ve onlara inanmak" diye tanımlanmaktadır. Bu inanca sahip bulunan kimseye mü'min denir.¹⁹⁹ Aksi takdirde imanın kök manalarından biri güvenmek olduğu için Allah'a inandığını iddia edip de güvenmeyenler tam anlamıyla mü'min sayılmazlar.

Elmalılı'ya göre bütün dini nimetleri elde etmek ancak imanın varlığı ile mümkündür. İman olmadan diğer dini nimetler elde edilemez.

وَأَعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ
وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّشِيدُونَ

"Hem bilin ki, içinizde Allah'ın elçisi vardır. Şayet o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah size imanı sevdirmiş ve onu kalplerinizde süsleyip güzelleştirmiştir. Küfrü, fasıklığı ve isyanı da size çirkin göstermiştir. İşte doğru yolda

¹⁹⁶ Elmalılı, VIII, 248.

¹⁹⁷ Mü'minûn 23/80, 85, 87, 89;Casiye 45/23;Mü'min 40/58;Sâffât 37/154-155;Yâsîn 36/68, 71

¹⁹⁸ Elmalılı, VI, 79.

¹⁹⁹ Mustafa Sinanoğlu, "İman ", *DİA*, İstanbul 2000, XXXII, 216.

olanlar bunlardır.”²⁰⁰

Elmalılı, ayette belirtilen imanın sevilmesi konusunu Allah (c.c.) tarafından verilen bir nimet olarak belirtmektedir. İman sevgisi doğrudan doğruya Allah Teâla'nın verdiği bir histir. Allah'ın sevmediği şeyler düşünmekle sevillemediği gibi Allah'ın sevdirdiği şeyler bilinmek, düşünülme sayesinde akıl ve tecrübe ile sevgi şuuruna erebilmektedir. Böylece imanın sevgi ile ilgili olduğu ve bununda Allah'ın bir nimeti olduğu anlaşılmaktadır.²⁰¹ Mü'min kendisini Nisa Sûresi 4/69. ayette²⁰² belirtilen Allah'ın nimet verdiği dört sınıf insanın yoluna iletmesini istemelidir.

Konuyla ilgili Kur'an-ı Kerim'in kalbi olan Fatiha Sûresi 7. ayet-i kerimede Allah (c.c.);

“صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ... O kendilerine nimet verdiğin mutlu kimselerin yoluna;”²⁰³ buyurmaktadır. M. Hamdi Yazır ayette bahsi geçen “doğru yol” nimetinin İslam olduğunu belirterek, kavramı üç yönden açıklamaktadır: İlki bizzat yolun kendisi (İslam), insana verilen en önemli, en büyük nimetlerdendir. İkinci olarak doğru yol gösterme nimeti olan İslam, kişi için en mühim yardım olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü olarak nimet verilenlere nispet edilen bu yol kendilerinin hazırladıkları yol olmayıp, Allah'ın hazırladığı, nimet olarak vermiş olduğu ve onlarında sırata nâil olmaları veya İslam'a girmeleri olduğunu belirtmektedir.²⁰⁴

Müfessirin çoğu bu ayette ifade edilen nimeti “iman ve İslam” olarak tefsir etmişlerdir.²⁰⁵

Konuya dair İbn Cevzî, yol kavramını Allah'ın kitabı, İslâm dini, Allah'ın dinine götüren yol ve cennet yolu olarak açıklamaktadır. Devamında “müslümanların hidayette oldukları halde hidayet istemelerinin manası nedir?” sorusunu sorup bunu da üç şekilde

²⁰⁰ Hucurât 49/7

²⁰¹ Elmalılı, VII, 215.

²⁰² Her kim – وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا، Allah'a itaat ederse, işte onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, siddiklar, şehidler ve salih kimselerle birlikte dirler.”

²⁰³ Fatiha 1/7

²⁰⁴ Elmalılı, I, 165.

²⁰⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İbn Kayyim Tefsiri-Bedai'ut-Tefsir (1-4 cilt)*, der.:Yusrî es-Seyyid Muhammed, Mütercimler:Harun ÖGMÜS, Ahmet AĞIRAKÇA, Mehmet Emin ÇİMENDAĞ, Harun ÖGMÜS, Halil ALDEMİR, Mehmet Ali KARA, Savas KOCABAS, Karınca Polen yay., İstanbul 2011, I, 121-122; Hakkı Yılmaz, *Nüzül Sırasına Göre Tebyinu'l-Kur'an (İşte Kur'an 1-7 cilt)*, İşaret yay., İstanbul 2007, I, 135; *Kelime Anlamlı Celaleyn Tefsiri 1-5 cilt*, Terc. Talha Alp, Abdulkadir Yılmaz, Orhan Ençakar, Yasin yay., İstanbul 2005, I, 6.

cevaplamaktadır: Birincisi, İbn-Enbarî “bizi yola devam noktasında hidayet et .” manasında yorumlamaktadır. İkincisi, “bizi hidayette sabit kıl” manasındadır ki, Araplar ayakta durana: biz gelinceye kadar dur derler ki o halinde devam et demektir. Üçüncü olarak ise, hidayetimizi arttır demektir.²⁰⁶

Kişiye verilen dünyevî nimetlerden olan iman ve İslam nimetinden başka peygamberlerin gönderilmesi de nimetler dâhilinde bulunmaktadır. Peygamber, Allah’tan vahiy ile aldığı bilgileri insanlara tebliğ etmek için Allah tarafından seçilen elçidir. Peygamberlik makamına nübüvvet veya risalet makamı denilmektedir. Nübüvvet makamına atama yapma yetkisi sadece Allah’a aittir. Peygamberlik çalışma ve çabaharcanaarak elde edilemez. Allah’ın bir lütfu ve ihsanı olarak bahşedilir. Onun için de vehbîdir.²⁰⁷

Allah’ın dünyevî nimetlerinden birisi olan peygamberliğin nimet olduğu Bakara Sûresi 151. ayette şöyle haber verilmektedir:

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ

“Nitekim içinizden size bir peygamber gönderdik: O size âyetlerimizi okuyor, sizi temizliyor, size kitabı ve hikmeti öğretiyor. Size bilmediğiniz şeyleri öğretiyor.”²⁰⁸

İlgili ayeti Elmalılı şöyle tefsir etmektedir: “Muhammed (s.a.v.) insanlığa ne getirdi?” diye sorulacak olursa, bu ayet-i kerimeyi okumak yeterlidir. Hz Muhammed’in peygamber olarak gönderilişinde dünya ve ahiretle ilgili büyük bir nimeti tamamlama vardır. Çünkü O, sizi her türlü şirk ve günahdan, insanlığın yüceliğini lekeleyecek maddî ve manevî çirkinliklerden temizleyerek, her türlü hikmeti içine alan hukuk ilmi ve şartlarını, kanun koymadaki hikmeti, yüksek ahlâkı, toplumun sırlarını, insanlığın menfaatini, dünya ve ahiret ilmini, kâinat nizamında geçerli kanunları ve ilahi sünnetin sonucunu, bunları tatbik ve uygulama şeklini sözlü ve fiilî sünneti ile öğretmektedir.²⁰⁹

Sonuç olarak iman, İslam ve nübüvvet vehbî yani Allah vergisi nimetlerdendir. İman nimetinin bütün nimetleri elde etmeye vesile olduğu belirtilmektedir. İslam ile şereflenmenin, onun insanı doğru yola iletmesinin kişiye en büyük yardım olduğu

²⁰⁶ İbn Cevzî, Zadü'l-mesir, I, 20.

²⁰⁷ Kerim Buladı, *Kur'an'da Nankörlük Kavramı*, Pınar Yay., İstanbul 2015, 207-208.

²⁰⁸ Bakara 2 /151

²⁰⁹ Elmalılı, I, 528-529.

vurgulanmaktadır. Ayrıca bir topluma peygamber gönderilmesi de Allah'ın kullarına verdiği büyük nimetlerdendir. Kullarının temizlenip, hikmeti öğrenmeleri, bilmediklerini öğrenip doğru yola ulaşmaları için en önemli lütuflardan biridir. İmanı sevmek, İslam ile doğru yolda ilerlemek ve Allah'ın kullarına peygamber göndermesi kişinin ahireti kazanma vesilesidir.

1.3.1.2.3. Hikmet

Allah (c.c.) başta peygamberler olmak üzere kullarına ihsan ettiği nimetlerden birisi hikmettir. İsfahânî Müfredat'ında hikmeti, ilim ve akılla hakka isabet etmek şeklinde açıklamaktadır. Hikmet Yüce Allah'a izafe edildiğinde, eşyayı bilmesi ve onları gayet sağlam bir şekilde yaratmasıdır. İnsanın hikmeti ise, varlıkları tanımak ve hayırlı işler yapmaktır.²¹⁰

Arapça'daki "el-kelime mine'l-hikme" deyiminde geçen hikmet kelimesinde "alıkoymak, gem vurmak, sakındırmak" anlamı daha çok belirgindir. Zira bu deyimle kastedilen şey insanı iyi olana yönlendiren, çirkin ve kötü olandan alıkoyan sözdür.²¹¹

Hikmetin önemli bir nimet olduğu ve Allah'ın hikmeti dilediğine verdiğini ifade eden birçok ayet-i kerime bulunmaktadır:²¹²

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

*"Allah dilediğine hikmet verir, hikmet verilene ise pek çok hayır verilmiş demektir. Ve bunu ancak üstün akıllılar anlar."*²¹³

Elmalılı bu konu üzerinde uzunca durmaktadır. O'na göre hikmetin birçok anlamı vardır. Hikmet söz ve fiilde doğru olmaktır.²¹⁴ Bilmek ve bildiğiyle amel etmektir.²¹⁵ Hikmet, anlamak demektir;²¹⁶ özellikle Allah'ın emrini anlamaktır.²¹⁷ Hikmet, yalnızca eserleri, sebep ve illetleri yaratmak değil, aynı zamanda o sebeplerin birbirine karşı çok

²¹⁰ İsfahânî, 126.

²¹¹ İlhan Kutluer, "Hikmet", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 518.

²¹² Bakara 2/269; Şu'arâ 26/21; Lokman 31/2; Zuhruf 43/4

²¹³ Bakara 2/269

²¹⁴ Mücahid'den İbn Nüceyh'in rivayetidir.

²¹⁵ Mukâtil hikmeti böyle ifade etmektedir.

²¹⁶ Şüreyk'in görüşüdür.

²¹⁷ Zeyd b. Eslem ve oğlunun görüşüdür.

yönlü fayda ve maslahatları da gözeterek, bir uyum içinde ilişkilere yönelmektir. İşte buna da “Sünnetullah” denir. Elmalılı’ya göre hikmet ve sünnetullah aynı manayı taşır.²¹⁸ Hikmet, varlık düzeninde herşeyi yerli yerine koymak demektir; güzel ve doğru işlere yönelmektir. Siyasette, insanın gücü yettiği kadarıyla yüce yaratıcıya benzemeye çalışmasıdır.²¹⁹ Hikmet Allah’ın ahlakı ile ahlaklanmaktır.²²⁰ Hikmet Allah’ın emirlerini düşünmek ve O’na uymaktır.²²¹ Hikmet, Allah’a itaat, fıkıh da din ve ameldir.²²² Hikmet vesvese ile gerçek makam arasındaki farkı ayırt etmeye yarayan nurdur.²²³ Doğru ve hızlı karar verebilmektir.²²⁴ Doğruya iletme.²²⁵ Ruhların sükûn ve güvenliğinin son durağıdır.²²⁶ Hikmet bütün hallere hakkı tanık tutmaktır. Din ve dünya düzenidir. Ledünnî ilmidir. İlham oluşması için sırrı saklamaktır.²²⁷

Kur’an-ı Kerim’de Pegamberimiz’e (s.a.v.),²²⁸ Hz. Davut’a,²²⁹ Hz. İsa’ya,²³⁰ Hz. İbrahim ve O’nun soyundan gelen peygamberlere²³¹ hikmetin verildiği zikredildiği gibi bütün peygamberlere²³² hikmet verildiği bahsedilmektedir. Örneğin konuyla ilgili ayetlerden birisinde hikmetin, Hz. Lokman’ın şükretmesi için verildiği zikredilmektedir. Bu şükürün ilmi yönü, önce o hikmetin Allah vergisi olduğunu bilerek Allah’ı şirkten tenzih etmektir. Amelî yönü ise işlerinde takip ettiği gaye ve maksatlarında kendi heveslerine değil, Allah’ın rızasını gözetmesidir.²³³

وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ ۚ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ ۗ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ

“And olsun ki, Lokman’a, Allah’a şükret diye hikmet verdik. Kim şükrederse kendi iyiliğine eder. Kim de nankörlük ederse, şüphesiz ki Allah, hiçbir şeye muhtaç değildir,

²¹⁸ Seyyid Şerif Cürcânî’nin *et- Ta’rifât* adlı eserinden bu görüşü almaktadır.

²¹⁹ Bu görüşü, Fahreddin Râzî’den almıştır.

²²⁰ Bu görüş de Fahreddin Râzî’ye aittir.

²²¹ İbn Kasım’dan Kureşî’nin görüşüdür.

²²² Kureşî’nin görüşüdür.

²²³ Ebu Osman’ın görüşüdür.

²²⁴ BüNDAR İbn-il Hüseyin’in görüşüdür.

²²⁵ Fadıl’ın görüşüdür.

²²⁶ Kettânî’nin görüşüdür.

²²⁷ Elmalılı, II, /227-238.

²²⁸ Bakara 2/151

²²⁹ Bakara 2/251; Sâd 38/20

²³⁰ Âl-i İmrân 3/48

²³¹ Nisa 4/54

²³² Al-i İmrân 3/81

²³³ Elmalılı, VI, 300.

daima övülmeye layıktır."²³⁴

Dolayısıyla hikmet, Kur'an-ı Kerim'de birçok manada kullanılmaktadır. İlim ve akılla doğruya isabet etmek, Allah'ı anlamak, manalardaki özü anlamaktır. Elmalılı'ya göre ise sünnetullah ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Hikmet, illet ve sebepleri bilerek, gayeye uygun şekilde ameli ilme, ilmi amele uydurmaktır. Böylece kendisine hikmet verilene birçok hayır verilmiş olduğu buyurulmaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de birçok peygambere hikmet verildiğinin belirtilmesinden, hikmetin peygamberlerin özelliklerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

1.3.1.2.4. Tövbe

Arapça'da tevbe "geri dönmek, rücu etmek, dönüş yapmak" anlamındadır. Dinde yerilmiş şeyleri terkedip, övgüye layık olanlara yönelme biçiminde tanımlanmaktadır. Tövbe kavramı Allah'a nispet edildiğinde "kulun tevbesini kabul edip lütuf ve ihsanı ile ona yönelmesi" manasına gelmektedir.²³⁵ Allah (c.c.) tövbeleri çokça ve yegâne kabul edendir. Fazl-u keremine, ihsan ve rahmetine sınır olmayan yegâne merhamet edici O'dur. Günahkârın günahı ne kadar çok, ne kadar büyük olursa olsun, gerek kemiyet, gerekse keyfiyet bakımından tövbeleri kabul edişindeki lütfu ve inayeti, rahmeti ve ihsanı sınırsızdır.²³⁶

Tövbe, hataların ve günahların telafisidir. Fakat Kur'an'da son nefeste ölüm anında yapılan tövbelerin kabul edilmeyeceği ifade edilmiştir:

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا
وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ
كُفَّارٌ أُولَئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

"Ancak Allah'ın kabul etmesini vaad buyurduğu tövbe, o kimseler içindir ki, bilmeyerek günah işleyip hemen tövbe edenlerin tövbesidir. İşte Allah bunların tövbesini kabul eder. Allah Âlimdir, Hakîmdir. Yoksa günah işleyip de kendisine ölüm gelince: "İşte ben şimdi tövbe ettim," diyen kimselerin tövbesi kabul edilmez. Kâfir

²³⁴ Lokman 31/12

²³⁵ Bekir Topaloğlu, "Tövbe", *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 285.

²³⁶ Elmalılı, IV, 460-461.

olarak ölenlerinde tövbeleri kabul edilmez. İşte bunlara ahirette can yakıcı bir azap hazırlamışızdır.”²³⁷

İlgili ayeti Elmalılı, bilerek günah işleyen, çok geçmeden tövbe etmeyip günah işlemeyi alışkanlık haline getiren ve böyle iken can çekişme haline gelip hayatından ümidini kesmeden önce tövbe edenlerin tövbelerinin kabul edilmesi kesin olmadığını, durumunun Allah’ın iradesine kaldığını belirtmektedir.²³⁸

Bursevî tefsirinde ayette bahsi geçen Allah’ın kabul ettiği tövbe hakkında üç görüş nakletmektedir: İlki Ebu Salih’in İbn Abbas’tan rivayeti olan, sağlıklı iken edilen tövbe olduğunu belirtmektedir. Süddî ve İbn Said de böyle demiştir. İkincisi kabul edilen tövbe kişinin ölüm meleğini görmeden ettiği tövbedir. Bu görüşü Ebu Talha, İbn Abbas’tan rivayet etmiş ve Ebu Miclez de böyle demiştir. Üçüncü görüş İbn Zeyd ve diğerlerinin görüşüdür. Onlar ayette bahsi geçen Allah tarafından kabul edilen tövbenin kişinin ölmeden önce ettiği tövbesi olduğunu belirtmektedir.²³⁹

M. Hamdi Yazır, Kalem Sûresi 49. ayette “لَوْلَا أَنْ تَدَارَكُهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَأُبْدِيَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ -Rabbinden bir nimet yetmişmiş olmasaydı, elbette kınanacak bir halde ıssız bir diyara atılacaktı.”²⁴⁰ mealinde bahsi geçen nimet kelimesini, “kuluna tövbe etmeyi ve pişman olarak Allah’ı tesbih etmeyi içine doğurup duasını kabul etmek suretiyle yardım etmeseydi!” şeklinde tefsir etmektedir.²⁴¹ Dolayısıyla ayetten anlaşılıyor ki, tövbenin nimet olması bakımından iki yönü vardır: İlki kulun tövbe etmesi, ikincisi ise Allah’ın kulun tövbesini kabul etmesidir. Kur’an’da Allah’ın tövbeleri kabul ettiği beyan olunmaktadır. Kulun yaptığı tövbeleri Allah’ın kabul edip kullarını bağışlaması, Allah’ın lütuf ve ihsanı sebebiyledir.

Özetle Elmalılı, tövbe kavramını son nefesten önce pişman olup, günahını terkedip, bağışlanma dilemek diye tanımlamaktadır. Nimet bağlamında ise, Allah’ın kuluna tövbe etmeyi nasib etmesi ve bu tövbeyi kabul etmesinin kişiye verilen ayrı nimetler olduğunu belirtmektedir.

²³⁷ Nisâ 4/17-18

²³⁸ Elmalılı, II, 592.

²³⁹ Bursevî, Ruhü'l-beyan, I, 530.

²⁴⁰ Kalem 68/49

²⁴¹ Elmalılı, VIII, 326.

1.3.1.2.5. Güvenlik ve Barış

Güvenlik, toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmeleri, güven içinde yaşam sürmeleri durumudur.

Aşağıdaki ayet-i kerimede belirtilen özelde Mekke şehrinin, genelde ise bütün şehirlerin güvenli ve huzurlu olması, kişi ve toplum için emniyetin önemli ve herkes tarafından arzu edilen bir nimet olduğunu vurgulaması açısından önemlidir:

وَصَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ أَمْنًا مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ

“Allah bir şehri misal olarak verdi, bu şehir güvenli, huzurlu idi. Oraya her yereden rızık bol bol geliyordu. Ne var ki onlar Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler. Allah da onlara, yaptıkları işler yüzünden açlık ve korku elbisesini (felaketini) giydirdi.”²⁴²

Ayette ilk olarak emniyet nimetinin zikredilmesi, insanlar için emniyet olmadan diğer nimetlerin insanı huzur ve sükûnete erdiremeyeceğine işaret olabilir. Çünkü diğer nimetler onunla tamam olur. Emniyet, huzur, güven olmadan insanlar, hiçbir alanda gelişemez. Hatta dinin gereklerini bile yerine getirmezler. Bu açıdan emniyet, bir toplumun en fazla ihtiyaç duyduğu nimetlerdendir.²⁴³

Günümüzde terör olayları, bombalı eylemler, tecavüzler, iç savaştan dolayı toplumda meydana gelen huzursuzluk ortamı; emniyetin ne derece büyük bir nimet olduğu gerçeğini göstermektedir. Oysa emniyet ve güvenin olduğu bir toplumda hem fertlerin birbirine bağlılıkları sağlam olacak, hem de devletle halkın bütünlüğü sağlanacaktır.²⁴⁴

Emniyet ve huzurun insanlar arasında oluşmasını sağlayan nedenlerden biri de aralarında düşmanlık ve kinin kaldırılması, gönüllerinin birbirine ısındırılmasıdır. Bunu sağlayan en önemli etken ise İslam’dır. İlgili ayette Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا ۗ وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ

²⁴² Nahl 16/112

²⁴³ Buladı, 232-234.

²⁴⁴ Osman Akça, *Kur’an’da Nimet Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Konya 2006, 21.

بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

“*Hep birlikte Allah'ın ipine (kitabına, dinine) sımsıkı sarılın. Parçalanıp ayrılmayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani siz birbirinize düşmanlar idiniz de, O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun (bu) nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki, doğru yola eresiniz.*”²⁴⁵

M. Hamdi Yazır, İslam'ın fertlerin ve toplumların kurtuluşunun, huzur ve refahın anahtarı olduğunu düşünmektedir. İlgili ayete göre kişinin tek başınayken zorlama ve baskı altında herşeyini kaybedebileceğini ama topluluk halinde birlikten kuvvet doğacağını belirtmektedir. Ayrıca Allah'ın kudreti toplumla beraberdir. Dinin dünyada en büyük feyzi de bu toplumun kurtuluşudur. Toplumun kurtuluşu ise, bütün iman ehlinin, tek kelime üzerinde (İslam) birleşmesidir.²⁴⁶

Kısaca, güvenlik ve barış olmadan halkın emniyeti sağlanamaz. Bu da diğer nimetlerin insanı huzur ve sükûnete erdiremeyeceğine işaret olabilir. Hatta insan huzur ve sükûnete eremeyeceği, sürekli korku ve endişe halinde olacağı için dinin gereklerini bile yerine getirmezler. Bundan dolayı emniyet, huzur ve barış bir toplumun en fazla ihtiyaç duyduğu nimetlerdendir.

1.3.1.2.6. Saygınlık

Saygınlık, üstün olma durumu, saygı görme, güvenilir olma, itibar, prestij anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Bazı insanlar bir takım yönleriyle diğerlerinden üstün özelliklere sahiptirler. Bu üstünlükler de insana Allah'ın lütfuyla verdiği nimetlerdir.

Saygınlık, Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen nimetlerdendir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmetinin insanları hakka çağırma görevini tam yaptıklarında diğer ümmetlerden daha hayırlı olacağını Allah Teâla şu ayet ile belirtmektedir:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُ هُمُ الْفَاسِقُونَ

²⁴⁵ Âl-i İmrân 3/103

²⁴⁶ Elmalılı, II, 451-452.

“Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışır ve Allah’a inanırsınız. Kitap ehli olanlar da inansaydı kendileri için elbette daha hayırlı olurdu. İçlerinde iman edenler de var, ama pek çoğu yoldan çıkmışlardır.”²⁴⁷

Ayette Hz. Muhammed (a.s.) ümmetinin iyiliği emredip kötülüğü engellemeleri vasfından dolayı diğer ümmetlerden hayırlı olduğu vurgulanmaktadır.

M. Hamdi Yazır, konu ile ilgili ayetlerde “fazl” kelimesini üstün olmak anlamında tefsir etmiştir. Neml Sûresi 15. ayette Allah Teâla Davut (a.s.) ve Süleyman (a.s.)’ı Allah’ın dinini insanlığa taşıma göreviyle seçilmeleri yönüyle lütufta bulunmuştur. Bu anlamda onlar kendilerini üstün kılan Allah’a şöyle hamdetmektedirler:

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

“Andolsun! Biz Dâvûd’a ve Süleyman’a bir ilim verdik. Onlar: ‘Bizi mü’min kullarının birçoğundan üstün kılan Allah’a hamd olsun.’ dediler.”²⁴⁸

Elmalılı ayette Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman’a verilen üstünlük nimetinin mülk, devlet ve ilim olduğunu belirtmektedir. Onların kendilerine verilen mülk ve devlete değil, üstünlük nimetine hamdettiklerine vurgu yapmaktadır. Ayrıca asıl hükümet ve devletin, hükmetme yetkisinin yalnız Allah’ın hakkı olduğunu, kendilerine verilen bu nimeti ve üstünlüğü Allah’tan bildiklerini belirtmektedir. Bundan dolayı ayeti övgü ve saygı ile hamd ve senanın Allah’a ait olduğunu bilerek hareket ve şükürünü yerine getirmeye gayret ettikleri şekilde tefsir etmektedir.²⁴⁹

Kıyası saygınlık, toplum ve insanlar nezdinde üstün olma durumudur. Allah’ın kuluna dünyada verdiği nimetlerden birisidir. Allah kullarını bazen devlet ve hükümet gücü ile bazen peygamberlik vererek, bazen de rızık, ilim veya amel ile üstün kıldığını belirtmektedir.

²⁴⁷ Âl-i İmrân 3/110

²⁴⁸ Neml 27/15

²⁴⁹ Elmalılı, VI, 144.

1.3.1.2.7. Allah'ın Musibet ve Belâlardan Koruması

“Savb” kökünden türeyen ve “bir şeyin hedefine ulaşması, birinin payına düşmesi” mânasına gelen isâbet masdarından isim olan musibet, daha çok hastalık, kıtlık, zarar ziyan, yangın, deprem gibi âfetler, sevilen birinin ölümü vb. ağır sıkıntı veren şeyler için kullanılır.²⁵⁰

Belâ kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de “eskimek; denemek, sınamak; gam, musibet, darlık ve sıkıntı” manalarında kullanılmıştır.²⁵¹

İnsanın musibet ve belalarla karşılaşması kaçınılmazdır. Başta peygamberler olmak üzere Allah herkesi belâ ve musibetlerle denemektedir. Esasen Kur'an'ı Kerim'de de dünya, kimin daha güzel iş yaptığının anlaşılacağı bir belâ (deneme) yeridir. Ölüm ve hayat,²⁵² gökler ve yer²⁵³ bunun için yaratılmıştır. Ayet-i kerimede Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ۗ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَفُورُ

*“O, hanginizin daha güzel iş yapacağını denemek için ölümü ve hayatı yarattı. O, üstündür, bağışlayandır.”*²⁵⁴

Bakara Sûresi'nde Allah'ın insanları korku, açlık, mal, can ve ürün kaybı gibi musibetlerle sınamaya tâbi tuttuğu belirtmek için Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالتَّمَرَاتِ ۗ وَبَشِيرٍ الصَّابِرِينَ

الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ
أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ

“Çaresiz biz sizi biraz korku, biraz açlık, birazda mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmek ile imtihan edeceğiz. O sabredenleri müjdele! Onlar başlarına bir musibet geldiği zaman: ‘Biz Allah’a aidiz ve sonunda O’na döneceğiz.’ derler. İşte

²⁵⁰ Mustafa Çağrı, “Musibet”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 255.

²⁵¹ Süleyman Uludağ, “Belâ”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 380.

²⁵² Mülk 67/3

²⁵³ Hud 11/7

²⁵⁴ Mülk 67/2

onlar var ya, Rablerinden, mağfiretler ve rahmet onlarıdır. İşte hidayete erenler de onlardır.”²⁵⁵

M. Hamdi Yazır, başlarına gelen belâ ve musibetlere karşı sabredenlere, bu sıkıntılardan kurtarmakla kalmayıp, onları salevât ve rahmetini mahsus kılacağını belirtmektedir. Allah’ın salavâtı ise, bu kullarının bütün günahlarını bağışlaması, tamamen örtmesidir. Onları rahmetiyle öyle nimetlere ulaştırır ki, dünya ve ahiret nimetlerini tamamlayacağı şeklinde tefsir etmektedir.²⁵⁶

Belâ ve musibete uğrama hayatın ağır sıkıntıları karşısında tahammül gücü ve iradesi kazandıran aynı zamanda gûnahtan arınmaya ve mânen yükselmeye de vesile olur. Özellikle tasavvuf düşüncesinde belâ ve musibetlerin bu olumlu yönüne dikkat çekilmektedir.²⁵⁷

Kur’an-ı Kerim’de insanların zararından korunma, belâ ve musibetlerden korunma nimetle birlikte zikredilmektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هُمْ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ
وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

“Ey iman edenler! Allah’ın size nimetini hatırlayın; Hani bir topluluk size el uzatmaya (tecavüze) yeltenmişti de, O (Allah) onların ellerini sizden çekmişti. Allah’tan korkun! Müminler yalnız Allah’a dayansınlar.”²⁵⁸

Elmalılı, nimetin yalnız hayra ulaşmakla sınırlı olmadığını, belâ ve musibetlerin kişiden uzak olmasında nimet olduğunu ifade edilmektedir. Bu anlamda Allah’ın başımıza gelen sıkıntıları gidermesi bir nimet olduğu gibi gelecek musibetleri engellemesi daha büyük bir nimettir.²⁵⁹

Netice itibariyle, “mü’mine eziyet verecek herşey, onun için musibettir.” hadis-i şerifine göre insanın başına gelen musibetler insanı rahatsız eder, hayattan lezzet almasına manî olur. Fakat bütün bela ve musibetlere engel olabilme, dünya ve ahirette rahmeti Allah’ın ayrı birer nimetidir.

²⁵⁵ Bakara 2/155-157

²⁵⁶ Elmalılı, I, 542.

²⁵⁷ Çağrı, XXXI, 256.

²⁵⁸ Mâide 5/11

²⁵⁹ Elmalılı, III, 197.

1.3.2. Ahiret Nimetleri

Ahiret hayatı sonsuz olduğu gibi, ahirette verilen nimetler de sonsuz olacaktır. Ahiret, nimetler yurdu ve insanlar asıl nimeti cennette görecektir. Ahiret yurdunun her aşamasında kişinin ameline göre muamele edilecektir.

1.3.2.1. Kabir Nimeti

Arapça’da kabir, “ölünün gömüldüğü yer” anlamında kullanılmaktadır. Kelamî açıdan ise, kabir, ölümle mahşerdeki diriliş arasında insanların yaşayacağı berzah hayatını da ifade eder.²⁶⁰

İnsanın toprak ve kabirle ilgisi hakkında AllahTeâla şöyle buyurmaktadır:

مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى

“Sizi yerden (topraktan) yarattık, yine (ölümden sonra) ona döndüreceğiz. Hem de ondan size bir kere daha çıkaracağız.”²⁶¹

Topraktan yaratılmış olan insanın ölünce yine toprağa gömülmesi Hz. Âdem’in oğlu Kâbil’in, öldürdüğü kardeşi Hâbil’i yeri eşeleyen kargadan ilham alarak gömmesiyle başlayan bir gelenek²⁶² ve bütün peygamberlerin ümmetlerine emrettiği bir görevdir.

Kur’an-ı Kerim’de bir ayette “kabir”,²⁶³ bir ayette “mekâbir”,²⁶⁴ beş ayette “kubur”²⁶⁵ kelimesi geçmektedir.

Kabirde nimetin varlığı âyet ve hadislerle sabittir. Kur’ân-ı Kerîm’de Allah yolunda öldürülenlerin ölü kabul edilemeyeceği, onların gerçekte diri olduğunu haber veren ayette, “ - *Allah yolunda öldürülenlere ‘ölüler’ demeyin. Hayır, onlar diridirler. Fakat siz sezemezsiniz.*”²⁶⁶ buyrulmaktadır.

²⁶⁰ Süleyman Toprak, “Kabir”, *DİA*, İstanbul 2001, XIV, 38.

²⁶¹ Tâhâ 20/55

²⁶² Mâide 5/31

²⁶³ Tevbe 9/84

²⁶⁴ Tekâsür 102/2

²⁶⁵ Hac 22/7;Fâtır 35/22;Mümtehine 60/13;İnfîât 82/4;Âdiyât 100/9

²⁶⁶ Bakara 2/154

Elmalılı kabir hayatının, bu dünyadaki zahirî duyularla hissedilemen ruhanî bir hayat olduğunu belirtmektedir. Akılla tam olarak idrak edilemez. Ancak kesin bilgiye dayanan bir hisle idrak edilir ve hisle bilinir.²⁶⁷

Bu bahsi M. Hamdi Yazır, İmam Ahmed b. Hanbel'in ve daha birçoklarının İbn Abbas (H.z.)'den rivayet ettikleri bir hadis ile açıklamaktadır. Allah'ın Resulü şöyle buyurmuştur: “Uhud'da kardeşleriniz şehit olduğça Allah Teâla onların ruhlarını yeşil kuşların içine koydu ki, cennetin ırmaklarından sulanırlar, meyvelerinden yerler ve Arş'ın gölgesinde asılmış altın kandillere giderler, istirahat ederler. Ne zaman ki yiyecek ve içecek yerlerinin hoşluğunu ve uyuyacak yerlerin güzel letafetini tattılar, ‘Ne olaydı Allah'ın bize neler verdiğini kardeşlerimiz bilseydi de cihaddan çekinmeseler, savaştan gocunmasalardı’ dediler. Allah Teâla'da : ‘Tarafınızdan ben onlara bunu tebliğ ederim.’ buyurdu ve bu ayetleri²⁶⁸ indirdi.²⁶⁹

Ayetlerde şehidlerin nimetlere mazhar kılınacağına bildirilmesi, kabirde azap görmeyen diğer müminlerin de nimete kavuşacağına işaret sayılır, zira azaptan kurtuluş da aslında bir nimettir.

1.3.2.2. Sırat Nimeti

Akaid ve kelâm kitaplarında sırat “cehennem üzerine kurulmuş olup mü'minlerin rahatlıkla geçebileceği, kâfirlerin ise üzerinden cehenneme düşeceği köprü.” diye açıklanır.²⁷⁰ Kuran-ı Kerîm'de sırat kırk altı ayette yer almakta ve genellikle “Allah'a ulaştıran doğru yol” anlamında kullanılmaktadır.²⁷¹

İslâm âlimleri, bazı âyetlerin işareti ve çok sayıda hadis rivayetine dayanarak sıratın varlığını ittifaka yakın bir çoğunlukla kabul etmiştir.²⁷²

Ehl-i sünnet âlimleri, Sırat köprüsünün hak olduğunu naslarla²⁷³ ispat etmeye çalışmaktadırlar.

²⁶⁷ Elmalılı, I, 536

²⁶⁸ Âl-i İmrân 3/169-171

²⁶⁹ Elmalılı, II, 516-517.

²⁷⁰ Muhammed Ali es-Sâbûnî, “*el-Bidâye fi usûli'd-dîn, Mâtüridiyye Akaidi 1-7 cilt*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., İstanbul 1978, 186.

²⁷¹ el-Mucemü'l-Müfehres, 407.

²⁷² Mustafa Akçay, “Sırat”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 119.

²⁷³ Sâffât 37/22-23; Enbiyâ 21/101-102; Meryem 19/71-72

M. Hamdi Yazır, Hadid Sûresi 17. ayeti mü'minlerin dünyada yaptıkları ile cennete girmeye hak kazandıklarını ve mükâfat olarak sırat köprüsünü önlerinde nurlar ile geçeceklerini belirtmektedir:

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ بُشْرَايُكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“O gün inanan erkekleri ve inanan kadınları görürsün ki nurları önlerinde ve sağlarında koşuyor. (Kendilerine): ‘Bugün müjdeniz altlarından ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacağınız cennetlerdir.’ (denilir.) İşte büyük kurtuluş budur.”²⁷⁴

Bu ayet bağlamında Elmalılı mü'minlerin sıratı geçerken durumlarını İbn Ebu Şeybe, İbn Cerir, İbn Munzir, İbn Ebi Hâtim, Hâkim, İbn Merduye'nin İbn Mesud (r.a.)'dan naklettiği bir rivayetle şöyle açıklamıştır: “Müminlere yaptıkları amellerine göre nur verilir. Bu nurla mü'minler sıratı geçerler. Bazısının nuru dağ gibi, bazısının nuru ağaç gibidir. En aşağıda olanın nuru başparmağındadır ki, yanıp söner.” Ebu Hayyan'da der ki: “Buradan anlaşılıyor ki, bu nur iki kısımdır. Birisi önlerindeki nurdur; Gidecekleri yeri aydınlatır, diğeri de sağ taraflarındadır.” Cumhura göre “Bu nurun aslı (gerçeği) onların sağlarında olan nurdur.”²⁷⁵ Elmalılı'nın naklettiği hadisten sıratı rahat bir şekilde geçmenin yolu dünyada işlenen amelleri olduğu anlaşılmaktadır. Sırat köprüsünü geçen kullar için bu durumun ahirete dair bir nimet olduğu söylenilebilir.

Ayet ve hadislerden sıratın cehennem üzerinde kurulu bir köprü olduğu, kulların cennet ve cehenneme gitmeden önce hepsinin buradan geçeceği belirtilmektedir. Dünyada iken Allah'ın emir ve yasaklarına uyan, salih amel işleyen kullar bu körüyü çeşitli şekillerde rahat bir şekilde veya cehenneme düşmeden geçecekleri ve bu lütfun da Allah tarafından onlara verilen bir nimet olduğu haber verilmektedir.

1.3.2.3. Amel Defterlerinin Sağdan Verilmesi

Kur'ân-ı Kerîm'in belirttiğine göre insanın dünyada kabul ettiği inanç ve işlediği bütün fiiller yazılmış olup kıyamet gününde bir kitap halinde kendisine sunulacak; okuma bilen ve bilmeyen herkesten kendi kitabını okuması istenecektir.²⁷⁶

²⁷⁴ Hadid 57/12

²⁷⁵ Elmalılı, VII, 464-465.

²⁷⁶ İsrâ 7/13-14

Amel defteri, Kirâmen Kâtibîn, Hafaza meleklerinin yazıp kaydettikleri bir kayıt sistemidir. Ayet-i kerimede Allah şöyle buyurmaktadır:

مَا يَلْفُظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ

“İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında (onu) gözetleyen, dediklerini zapteden bir melek hazır bulunmasın.”²⁷⁷

Elmalılı amel defterine meleklerin yazıp kayda geçmesi Allah’ın ihtiyaç duymasından değil, kulların geleceği için hikmete bağlı olmasından dolayı olduğunu belirtmektedir. Müfessirin tefsirinde Beyhakî, Şuab’da Huzeyfe b. Yemân (r.a.)’dan aktardığı rivayet şöyledir:“Sözün yedi kilidi vardır. Onlardan çıktığı zaman yazılır. Çıkmazsa yazılmaz. Kalp, küçük dil, dil, iki çene, iki dudak.” M.Hamdi Yazır’da her fiilin ve sözün yazıldığını, gizli kalanlardan yazılmayanlar bulunduğunu belirtmektedir.²⁷⁸ Amel defterine nelerin yazılıp yazılmadığı ile ilgili birçok görüş vardır. Mücahid meleklerin hastaların inlemelerine kadar herşeyi yazdıklarını, Bursevî ve İbn Cevzî, sevaba ve günaha dair ne varsa onların yazıldığını belirtmektedir.²⁷⁹

Cennete girecek olan ashâbü’l-yemîne sağ taraftan Allah lütfedip onların hesaplarını kolaylaştıracağını ve ailelerine, sevdiklerine sevinç içinde döneceklerini haber vermektedir. Bu durum ahirette mü’minler için en güzel nimetlerden birisidir:

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ۖ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا ۖ وَيَنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا

“O vakit kitabı sağ tarafından verilen, kolay hesaba çekilecek ve sevinçli olarak ailesine dönecektir.”²⁸⁰

Elmalılı tefsirinde ayette geçen hesab-ı yesiri Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in hadisiyle, hiç tartışılmayan, kolay hesap olarak açıklamaktadır.²⁸¹

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَٰؤُلَاءِ أَقْرَابٌ كِتَابِيَّةٌ

فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ۖ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ ۖ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ

“Kitabı sağından verilen, ‘Alın okuyun kitabımı! Çünkü ben hesabıma kavuşacağımı sezmiştir,’ der. Artık o hoşnut hayattadır. Yüksek bir cennettedir ki, o cennetin meyveleri sarkmıştır. ‘Geçmiş günlerde yaptıklarınız işlerden ötürü karşılık

²⁷⁷ Kâf 50/18; Ayrıca bkz. :Zuhuf 43/80; Enbiyâ 21/94

²⁷⁸ Elmalılı, VII, 262-263.

²⁷⁹ Bursevî, Ruhü’l-beyan, VIII, 233; İbn Cevzî, Zadü’l-mesir, V, 545.

²⁸⁰ İnşikâk 84/7-9

²⁸¹ Elmalılı, IX, 90.

olarak âfiyetle yiyin için. ' denir. '282

Elmalılı ilgili ayeti kitabı sağ tarafından verilenler, öyle cennetlerdedir ki, dünya cenneti gibi bayağı işlerle, sıkıntı ve elemelerle karışık değil, saf bir mutluluk ve nimetlerin olduğu yüksek ahiret cennetler olarak açıklamaktadır. “Devşirimleri” yani koparılıp toplanacak yemişleri, meyveleri, uzak değildir. Onlara önceden gönderdiklerinize karşılık “alın istediğiniz kadar afiyetle, içinize sine sine yiyip için” denir.²⁸³

Amel defteri ahirette kul cennete girmeden önce verilecek olan defterdir. Bu defter kula eğer sağ tarafından verilirse bu kulun yüzünün aydınlık olacağı, hoşnut hayat yaşayacağı, afiyette olduğu anlamına gelmektedir. Kitapları İlliyyun'da²⁸⁴ olan bu kullar Allah'ın rahmetine ulaşmış, nimetine kavuşmuş demektir.

1.3.2.4. Cennet (جنة)

Cennet Kur'an'da 3 yerde tekil, 7 yerde çoğul şekliyle “cennâtü'n-neîm” şeklinde nimetlere muzaaf olarak kullanılmıştır. “Naîm” insana huzur veren maddî ve manevî güzellikleri ifade etmektedir. Buna göre “جَنَّةِ النَّعِيمِ” mutluluklarla dolu cennet manasına gelmektedir. Cennet kulun ebedî mükâfata ulaşacağı yerdir.²⁸⁵

وَأَجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ

“Beni Naîm (nimeti bol) cennetin varislerinden eyle.”²⁸⁶

Elmalılı, cenneti “örtme” manasında iki yönüyle ele alır: Cennet, lügatte mastar bina-i merredir ki, bir örtüş, bir kere setr etmektir. Maddenin bütün türevleriyle bir nevi örtme manası vardır. Diğer manası ise, bir örtü manasından zemini görünmez, gayet girif ağaçlarla örtülmüş bahçe ve bostan anlamına gelmektedir. Terim olarak ise, dünya gözüyle görülemeyen hak gaybda gizli dârü's-sevâb (sevap yurdu)'na denir ki, Kur'an'da el-cennetü denildiği zaman bu ortaya çıkmaktadır. Altından ırmaklar akan

²⁸² Hakkâ 69/19-24

²⁸³ Elmalılı, VIII, 351.

²⁸⁴ Mutaaffin 83/18-21

²⁸⁵ Akça, 64

²⁸⁶ Şuarâ 26/85

cennetler denildiği zaman da, el-cennetü'nün cevabı ve mertebeleri kastedilmektedir.²⁸⁷

Kur'an-ı Kerim'de geçen cennet nimetleri ile ilgili ayetler incelendiğinde Elmalılı'nın genel olarak rivayet metodunu kullandığı, ayetleri ayet ve hadislerle tefsir ettiği anlaşılmaktadır. Cennetin bahçe ve meyvesinden bahsedilen;

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَنُؤُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“(Ey Muhammed!) İnanıp yararlı işler yapanlara, altlarından ırmaklar akan cennetlerin kendilerin ait olduğunu müjdele! Onlardaki herhangi bir meyveden kendilerine rızık sunulduğunda: ‘Bu daha önce de rızıklandığımız şeydir’ derler. O rızık birbirinin benzeri olmak üzere, kendilerine verilmiştir. Orda onlar için çok temiz zevceler de vardır. Hem onlar orada ebedî kalacaklardır.”²⁸⁸ ayetini Elmalılı nimet bağlamında şöyle açıklamaktadır: Hadis-i şerifte cennet nimetini hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin kalbine gelmediğini, dolayısıyla insanlar onun örneğini görmedikleri için niteliğini anlayamayacaklarını belirtmektedir.²⁸⁹ Fakat “Rabbinin huzurunda hesap vermekten korkan kimse için iki cennet vardır.”²⁹⁰ ayetinden anlaşılıyor ki, biri dünya diğeri ahiret olmak üzere iki cennet vardır. Elmalılı bu iki cennetteki meyvenin, onun verdiği zevkin birbirine benzemesine rağmen aynı olmadığını, gerçekte aralarında büyük farklar bulunduğunu belirtmektedir. Bunlardan dünyaya ait olan meyve ve ondan alınan lezzet, tat ve zevk, saf olmayan, tamamen görme, görünmeye dayalıdır. Dünyada bu meyve gölgesiyle, sıf ruhanî ve aklî olarak tadılır. Ahiretteki meyve nimeti, zevki ve lezzeti ise gayba ait, saf fakat hakka'l-yakîn olarak tadılacağı şeklinde tefsir etmektedir.²⁹¹

M. Hamdi Yazır, Âl-i İmrân Sûresi 3/133. ayetinden²⁹² hareketle Allah'ın razı olduğu, cennet nimetini elde etme hakkını elde etmiş bir kula ait olan cennetin “gökle yer genişliği kadar olan cennet” şeklinde açıklamaktadır.²⁹³

²⁸⁷ Elmalılı, I, 294.

²⁸⁸ Bakara 2/25

²⁸⁹ Müslim, Cennet, 2824.

²⁹⁰ Rahman 55/46

²⁹¹ Elmalılı, I, 296.

²⁹² وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ. - Rabbinizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın!”

²⁹³ Elmalılı, II, 471.

Mü'minlere vaadedilen cennetin özelliklerinden birisi de altından ırmaklar akması, yemişlerinin ve gölgelerinin sürekli olmasıdır:

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكْلُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ

*“Muttakîlere vaad olunan cennetin misâli şöyledir: Altlarından ırmaklar akar durur, yemişleri sürekli, gölgeleri de. İşte bu, takva yolunu tutanların akıbetidir. Kâfirlerin akıbeti ateştir.”*²⁹⁴

Elmalılı bahsi geçen cennet nimetlerini daha detaylandırarak şöyle ifade etmektedir: “Altından ırmaklar akar, durur. Öyle ırmaklar ki, Muhammed Sûresi 15. ayette belirtildiği gibi, berrak sudan, halis süttten, lezzetli şaraptan ve süzölmüş baldan olanları vardır. Yemişleri daimîdir; dünya yemişleri gibi geçici de değildir. Gölgesi ise çekilip uzamaz, zeval bulmaz, güneşi yakıcı değildir, karanlık da basmaz. Hep serin bir gölgelik ve aydınlık halde, ebedî bir dinlenme yeridir.”²⁹⁵ İşte bu nimetler içindeki cennetlikler hakkında ;

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ لِسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ

*“Yüzler de var ki, o gün mutludur. Yaptıklarından hoşnuttur. Yüksek cennettedirler.”*²⁹⁶ şeklinde bahsedilmektedir. Nimetler içinde mutlu bir hayat süren cennetlikler için M. Hamdi Yazır, “cennete ve cennet nimetlerine erişen kullar, boşuna çalışmamış; amelleri Allah’ın emir ve rızasına uygun yolda yapılmış, kabul görmüş, gayret ve çabaları o dehşetli günde meyvesini vermiş, nimet ve mutluluğa ermiş kişiler” olduklarını ifade etmektedir.²⁹⁷

Başka bir ayette cennet nimetine hak kazanmış olan mü'minler için Allah Teâla “güzellik yapanlar” ifadesini kullanmaktadır:

لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

*“İyi iş, güzel amel yapanlara daha güzeli ve daha fazlasıyla karşılık vardır. Yüzlerine ne bir kara leke bulaşır, ne de aşağılanırlar. Cennet ehli işte bunlardır. Orada ebedî kalacaklardır.”*²⁹⁸

²⁹⁴ Ra'd 13/35

²⁹⁵ Elmalılı, V, 171.

²⁹⁶ Ğâşiye 88/8-10

²⁹⁷ Elmalılı, IX, 184.

²⁹⁸ Yûnus 10/26

Elmalılı, ayeti “dünyada güzellik yapanların ahirette her bakımdan alınları ak, yüzleri parlak ve aydınlıktır. Onlar hayatlarında can sıkacak, utandıracak, yüz kızartacak, haysiyet kıracak, küçük düşürecek hallerden uzak durdukları için Allah da onları bu tür leke ve kederlerden emin ve salim kılacaktır.” şeklinde açıklamaktadır.²⁹⁹ Onlar korkulardan acılardan kurtulup, asıl gayelerine ereceklerdir. “إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا” *İtaatsizlikten sakınmış olanlar için artık murada erme zamanıdır.*³⁰⁰ ayetinde geçen mefaz (مَفَازًا) kelimesinin kökü olan fevz, kurtulmak ve zafer, yani korkulardan acılardan kurtulup gayelere ermek demektir. Mefaz kelimesinin tenvinli olarak kullanılması nimetin büyüklüğünü göstermek içindir. Elmalılı ayeti, “takva sahipleri için büyük bir kurtuluş ve büyük bir gaye var ki, o da sonsuz azaptan kurtulmak, sonsuz nimet ve sevaba kavuşmak veya büyük bir kurtuluş yeri olan nimet yurdu cennettir.” şeklinde açıklamaktadır.³⁰¹

Elmalılı, Zuhruf Sûresi 43/70. ayetinde “أَدْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ تُخْبَرُونَ – Siz ve eşleriniz, cennete girin. Orada ağırlandı ve sevindirileceksiniz.”³⁰² buyrulmaktadır. Ayette bahsi geçen “تُخْبَرُونَ” kelimesini üç mana ile açıklamaktadır: Buna göre ilk olarak “etkisi yüzlerinden okunacak biçimde sevindirilip neşelendirileceksiniz.” İkincisi “güzel biçim” anlamına gelen “hıbr”dan süslenip ziynetleneceksiniz, demektir. Üçüncü anlam olarak da “güzel vasıflarla vasıflanmak” manasına gelen “habr”den sürekli ikram olunacaksınız.” anlamına gelmektedir.³⁰³

Cennet, mü’minlerin diledikleri gibi yiyip içecekleri, gönülde yer alan, hoş bir bahçe demektir. Onlar orada ne yakıcı sıcak ne de şiddetli soğuk görmeyecekler.³⁰⁴ Allah (c.c.) onları koruyacak. Çünkü aşırı sıcak azap olduğu gibi aşırı soğuk da azaptır.³⁰⁵

Kur’an-ı Kerim cennetliklerin yaptıklarının kaydedildiği İlliyyûn adında özel bir defterden bahsetmektedir.³⁰⁶ Elmalılı İlliyyûn hakkındaki ayetleri şu şekilde tefsir etmiştir: “Müfessirlerin çoğu İlliyyûn’u, Allah’a yaklaştırılmış, meleklerin şahit

²⁹⁹ Elmalılı, IV, 518.

³⁰⁰ Nebe 78/31

³⁰¹ Elmalılı, VIII, 546.

³⁰² Zuhruf 43/70

³⁰³ Elmalılı, VII, 66.

³⁰⁴ İnsan 76/13

³⁰⁵ Elmalılı, VIII, 551.

³⁰⁶ Mutaffifin 83/18-23

oldukları yer olan, hayırlı işlerin yazıldığı divan olduğunu söylemişlerdir. İliyyûn (عَلْيُونُ), mühürlenmiş bir kitap demektir. Tam ve güzel yazılmış, Allah tarafından özel işaretle imzalanmıştır. Öyle ki ona Allah ile aralarında perde olanlar değil, Allah'a yaklaştırılmış olanlar şahit olur, onlar okurlar. Yahut yazılışına, korunuşuna, okunuşuna Allah'a yaklaştırılmış melekler hazır olur, şahitlik ederler. Kötülerin cehenneme yaslacakları gün işte bu İliyyûn'da kaydı bulunanlar nimet içinde, cennetin diledikleri manzaralarına diledikleri gibi bakacaklar.”³⁰⁷

Elmalılı, cennet hakkında, biri dünya diğeri ahiret olmak üzere iki cennetin olduğunu ifade etmektedir. Allah'ın dünyada verdiği nimetler saf olamayan, geçici ve gözle görünen nimetlerdir. Ahirette gidilecek olan cennet nimetini ise hiçbir gözün görmediğini, hiçbir kulağın işitmediğini ve hiçbir beşerin kalbine gelmediğini belirtmektedir. Cennet ehli ise, Allah'ın emir ve rızasına uygun şekilde yaşamış, kabul görmüş, gayret ve çabaları o dehşetli günde meyvesini vermiş, nimet ve mutluluğa ermiş kişilerdir. Amelleri İliyyûn denilen Allah'a yaklaştırılmış, meleklerin şahit oldukları yer olan, hayırlı işlerin yazıldığı divanda kaydedilmiştir. İsmi bu deftere kaydedilenler nimetlere ve asıl nimet olan Allah'ın rızasına erişecektir.

1.3.2.4.1. Cennetin İsimleri

Ayetlerden anlaşıldığına göre, âhiret saadetine kavuşacak müminlerin hepsinin hakettiği mükâfat aynı olmadığı gibi ebedî hayatlarını sürdürecekleri cennetler de nitelik bakımından eşit değildir. Dolayısıyla cennet nimetine naîl olan kullarda derecelerine göre farklı cennetlere gireceklerdir. Bu başlığın altında Naîm, Adn, Firdevs, Hüsna, Dâr'üs- selâm, Dârü'l-mukâme, Me'vâ gibi Kur'an-ı Kerim'de geçen cennetin isimleri ele alınacaktır.

1.3.2.4.1.1. Naîm (نعيم)

Arapça'da “refah, huzur, mutlu hayat, bolluk, bereket içinde yaşayış” anlamına gelen, ni'met kelimesinden daha kapsamlı bir muhtevaya sahip olan naîm, insana

³⁰⁷ Elmalılı, IX, 75-76.

mutluluk veren maddî ve mânevî bütün güzellikleri, nimetleri ifade etmektedir. Buna göre cennâtü'n-naîm “mutluluklarla dolu cennetler” mânasına gelir.³⁰⁸

Naîm kelimesinin cennet nimetleri anlamında kullanıldığı Tevbe Sûresi 9/21. ayette Allah Teâla, “يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِّنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَّهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ” - *Rableri, onları kendi katından bir rahmet, bir rıza ve bir cennetle müjdeler ki o cennette onlar için bitmez tükenmez nimetler vardır.*”³⁰⁹buyurmaktadır. Ayet hakkında M. Hamdi Yazır, cennette fevkâlade bir ihsan, sınırsız nimetler ve büyük rızanın olduğunu, bu nimetlerin sahiplerinde sıkıntı ve zeval olmadığını belirtmektedir. Çünkü sonu olan sınırlı amellere, sonsuz ve sınırsız mükâfatlar verebilmek ancak O’na mahsusdur.³¹⁰

Bir başka âyette naîm kelimesinin cennetle ilgili tasvirin baş tarafında tek başına “إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ” - *Haberiniz olsun ki, iyiler nimet içindedir.*”³¹¹ şeklinde yer alması, onun cennet isimlerinden biri gibi kabul edilebileceğini göstermektedir. M. Hamdi Yazır, ayetin devamında naim cennetinde olanların cennetin diledikleri manzaralarına diledikleri gibi bakacakları ve bakarken o nimetin parlıltısını, o nimet ve mutluluk neşesinin parlaklığının yüzlerinden tanınacağını belirtmektedir.³¹²

Naîm cennetine ehl-i kitabın giremeyeceğini, oraya girebilmek için iman etmek ve günahahtan sakınmak gerektiğini belirten ayet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır:

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأَدْخَلْنَاَهُمْ

“Eğer kitap ehli iman etmiş ve layıkıyla korunmuş olsalardı, onların kötülüklerini örter, kendilerine nimeti bol olan cennetlere koyardık.”³¹³

Elmalılı Hamdi Yazır ayeti “Kitap ehli iman edip Allah’tan korksalardı, kötülüklerimi örter ve onlar nimet cennetlerine koyardık.” şeklinde açıklamaktadır.³¹⁴

³⁰⁸ Bekir Topaoğlu, “Cennet”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 376.

³⁰⁹ Tevbe 9/21

³¹⁰ Elmalılı, IV, 324.

³¹¹ Mutaffifin 83/22

³¹² Elmalılı, IX, 75-76.

³¹³ Mâide 5/65

³¹⁴ Elmalılı, III, 310.

1.3.2.4.1.2. Adn (عَدْن)

Adn, Kur'an'da cennât kelimesiyle birlikte zikredilerek insanın aslının (Âdem'in) yaratıldığı ve âhirette müminlerin sonsuza kadar kalacağı çeşitli cennetleri tasvir etmek üzere kullanılır.³¹⁵ Adn cennetleri, “içinde güzel meskenlerin, tahtların, altın ve incilerle süslenmiş, ince ipekten yeşil elbiselerin, sabah akşam ikram edilen türlü yiyeceklerin, gözleri başkasını görmeyecek kadar eşlerine bağlı hûrilerin ve çeşitli ırmakların bulunduğu ebedî bir yurt” olarak tasvir edilir. Boş sözlerin işitilmeyeceği, yorgunluk ve bıkkınlığın hissedilmeyeceği bu yere, sadece, iman edip amel-i sâlih işleyen, Allah'a karşı ahidini yerine getiren, Rablerinin rızâsını gözeterek sabreden, namaz kılan, kendilerine verilen rızıklardan gizlice ve açıkça dağıtan, kötülüğe iyilikle karşılık vererek onu ortadan kaldıran, günahlardan tövbe edip temizlenen, hayırda yarışan, Allah yolundan ayrılmayıp bu uğurda malları ve canlarıyla cihad eden müttakî mü'minlerin (erkek-kadın) gireceği vaad edilmektedir.³¹⁶

Adn cennetinden bahsedilen “ يَغُورُ لَكُمْ دُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلُكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِينٌ ” *Eğer böyle yaparsanız Allah sizin günahlarınızı bağışlar ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere, Adn cennetlerinde hoş yerlere koyar. İşte büyük kurtuluş budur.*³¹⁷ ayeti bağlamında Adn kelimesini Elmalılı, “dal” harfinin sükûnuyla (عَدْن),³¹⁸ istikrar ve sebat ile ikâmet etmek manasında açıklamaktadır. Ayette Allah (c.c.), kendisine ve Resulü'ne iman eden, mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda savaşıyorları Adn'e gireceklerini belirtmektedir. Yani yaratılıştaki ebedi hayatın mekânı olan ve içinde başkalarından saklanan bağlar ve bahçeleri bulunan, kendileri de, mahalleri de güzel mekânlara koyacağını haber vermektedir.³¹⁹

Elmalılı, Beyyine Sûresi 98/7-8. ayette Adn cenneti ile mükâfatlandırılacak olanları detaylı bir şekilde gramer bilgisi ve Râzî'nin görüşleri eşliğinde şöyle ifade etmektedir:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ

³¹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Adn”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 390.

³¹⁶ Tevbe 9/72; Ra'd 13/20-24; Kehf 18/30-31; Meryem 19/60-63; Fâtır 35/32-35; Sâd 38/49-52; Mü'min 40/7-8; Saff 61/11-12

³¹⁷ Saff 61/12

³¹⁸ Dal harfinin sükûnuyla olan bu “Adn” kelimesini, dalın üstünüyle olan “Aden” kelimesine karıştırmamak gerekir.

³¹⁹ Elmalılı, VIII, 23.

جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ

“İnanan ve güzel amel işleyenler de halkın en hayırlılarıdır. Onların mükâfatı, Rableri katında altlarından ırmaklar akan Adn cennetleridir. Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da O’ndan razı olmuşlardır. İşte bu mükâfat, Rablerine saygı gösterenlere mahsusdur.”³²⁰

Allah (c.c.) iman ve amellerine karşılık onların ecir ve mükâfatlarının, “Rableri katında, altlarından ırmaklar akan Adn cennetleri” olduğunu buyurmaktadır. Onlar orada ebedî olarak cismanî ve ruhanî türlü nimetlerle ebedî olarak nimetleneceklerdir. Bunların,

1. “Halkın en hayırlıları” diye övülmelerinin önce dile getirilişi;
2. Nail olacakları nimetlerin amellerinin karşılığı olduğunu anlatmak üzere “ceza” deyimiyle ifade edilmesi;
3. Bu nimetlerin Allah Teâla katından olmasının açıklanması;
4. Bunun terbiye mefhumuna işaret eden “Rablik” ünvanıyla ifadesi;
5. Bunun onlara dönen “ hüm” zamirine izafetle ifade edilerek terbiye ve kullukta özel şereflerine işaret olunması;
6. Cennetlerin içinde oturma mefhumuna işaret eden Adn’e izafetle beraber çoğulun çoğula karşılık getirilmesi ile her birine bir cennet düşecek kadar çokluk ve genişliğe işaret olmak üzere çoğul kalıbıyla ve aynı zamanda dengi görülmedik ve tarife nekre olarak getirilmesi;
7. Hayatının mayası olan feyiz ve nimetinin, hoşluk ve güzelliğinin devamlı olduğunu duyurmak üzere, altlarından ırmaklar akan vasfıyla vasıflandırılması;
8. Onlarda, ebedilik demek olan “hulud”un açıklanmasıyla beraber bir de “ebedilik” kaydıyla te’kid edilmesi o mü’minlerin güzel halleriyle mükâfatlarının büyüklüğünü açıklaması ne kadar dikkate şayandır. Hulud uzun müddet kalmak manasında kullanıldığı halde “ebeden” ile te’kid olunmuştur. Bu te’kid birçok ayette cehennem ehlinin ebediliğinde de, cennet ehlinin ebediliğinde de vardır. Burada

³²⁰ Beyyine 98/7-8

görüldüğü ki bu sürede kafirlerin cehennem ateşinde ebedi oluşları “ebeden” kelimesiyle te’kid edilmemiş olduğu halde müminlerin cennetlerde ebedî oluşları açıkça te’bid (devam ettirme) ile de te’kid edilmiştir. Râzî tefsirinde bunu rahmetin öfkeden daha fazla olduğuna tenbih için olması ve cezalar, kefaretlar, hadler, birbirine girdiği halde sevabın kısımları birbirine girmeyeceğini belirtmesi olarak iki türlü açıklamıştır.³²¹

1.3.2.4.1.3. Firdevs (فِرْدَوْس)

Sözlükte, “içinde her türlü ağacın, özellikle üzüm bağlarının bulunduğu büyük bahçe” anlamına gelen firdevs, İslâm âlimlerinin naslarda zikredilen bilgilere ve sahâbe yorumlarına dayanarak iki manada açıklamak mümkündür: Öncelikle firdevs cennetin tamamını ifade eden bir isimdir. Zira müzekker bir kelime olduğu halde Kur’an’da firdevs karşılığında müennes zamiri kullanılmıştır.³²² Bu da onun cennet kelimesinin yerine kullanıldığını gösterir. İkinci anlamda, firdevs cennetin ortasını, en yüksek ve en değerli bölgesini teşkil eden kısımlarının adı olup burada peygamberlerle velîler kalacaktır. Zira hadislerde dört firdevs cennetinin bulunduğu bildirilmiş ve özellikle firdevsin cennetin en kıymetli bölgesi olduğu açıkça belirtilmiştir.³²³

Firdevs cennetiyle ilgili Kur’an-ı Kerim’de iki ayet bulunmaktadır.³²⁴ Mü’minûn Sûresi’nde “ الَّذِينَ يَرْتُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ - *Ki, Firdevs’e varis olan bu kimseler orada ebedî kalırlar.* ³²⁵ buyurulan ayeti Elmalılı rivayetlerle şu şekilde açıklamaktadır: Bazıları Firdevs kelimesinin, Rumca’da ve Habeş dilinde “cennet” demek olduğunu söylemişlerdir. Resulü Ekrem (s.a.v.)’den Ebu Musa El- Eşari (r.a.) rivayet etmiştir ki: “Firdevs, Rahman meksûresi (mahfili)’dir. İçinde nehirler ve ağaçlar vardır.” Ebu Ümame’de (r.a.) şunu rivayet etmiştir: “Allah’tan Firdevs’i isteyin, çünkü o cennetlerin en yücesidir. Firdevs’de bulunanlar arşın gıcirtısını işitirler.”³²⁶

Elmalılı Firdevs’e varis olabilmek ve orada ebedî kalabilmek için ayet-i kerimeye göre ilk şartın iman olması gerektiğini, ardından namazlarda huşu içinde olmak, anlamsız, boş şeylerden uzak durmak, zekât vermek, ifetlerini korumak, eşlerine ve ellerinin altındakilerle yetinmek, emanetlerine ve sözlerine sadık olmak ve namazlarını

³²¹ Elmalılı, IX, 396-397.

³²² Mü’minûn 23/11

³²³ M. Sait Özevarlı, “Firdevs”, DİA, İstanbul 1996, XIII, 123-124.

³²⁴ Mü’minûn 23/11; Kehf 18/107

³²⁵ Mü’minûn 23/11

³²⁶ Elmalılı, V, 571.

titizlikle eda etmeleri gerektiği şeklinde ifade etmektedir.³²⁷

1.3.2.4.1.4. Hüsnâ (حُسْنَى)

Hüsnâ (daha güzel, daha iyi, en güzel, en iyi) kelimesinin cennet anlamına gelmektedir.³²⁸

İyilik yapanlara Allah tarafından daha büyük bir iyilikle karşılık verileceğini, ayrıca buna bir de ilâve (ziyade) yapılacağını ifade eden âyette Allah Teâla şöyle buyurmaktadır:

لَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

*“İyi iş, güzel amel yapanlara daha güzeli ve daha fazlasıyla karşılık vardır. Yüzlerine ne kara leke bulaşır, ne de aşağılanırlar. Cennet ehli işte bunlardır. Orada ebedi kalacaklardır.”*³²⁹

Elmalılı ayette geçen “ziyade” ifadesini “mağfiret, rıdvan ve Allah’a mülâki olmak yani Allah ile yüzyüze görüşmek, O’nu görmek” olarak tefsir etmiştir. Cennet ehlinden hüsnâya muhatap olanlar iyilik yapan, iyi kullardır. Onlara da Allah daha iyisiyle mukabele edeceği haber verilmektedir.³³⁰

Cennetin isimlerinden hüsnâ ile mükâfatlanacak olanların hallerinin bahsedildiği Nisâ Sûresi 4/95-96. ayette Allah Teâla;

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا

دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

“Mü’minlerden özür sahibi olmaksızın oturanlarla Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olmazlar. Allah mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibariyle, oturanlardan üstün kıldı. Allah onların hepsine de cenneti vaad

³²⁷ Elmalılı, V, 569-571.

³²⁸ Bekir Topaloğlu, “Cennetin İsimleri”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 377.

³²⁹ Yûnus 10/26

³³⁰ Elmalılı, IV, 518.

etmiştir. Bununla beraber Allah mücahitlere, oturanların üzerinde büyük bir mükâfat vermiştir. Kendi katından derece derece rütbeler, bir mağfiret ve rahmet vermiştir. Öyle ya, O çok bağışlayıcıdır ve merhamet edicidir.”³³¹buyurmaktadır. Elmalılı ayette “hüsna” olarak nitelendirilen cennete girmeye sebep olacak davranışı, Taberî’den nakille³³² şöyle açıklamaktadır: Buharî’nin rivayetine göre Hz. Peygamber, Zeyd b. Sabit’e “inanalardan yerlerinde oturanlar ile mal ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir değildir.” şeklinde yazdırırken âmâ (kör) bir insan olan İbn Mektum gelmiş ve “Allah’a yemin ederim ki gücüm olsaydı bende cihad ederdim.” demiş. Bunun üzerine Cenab-ı Allah ayetin “özür sahibi olmaksızın” mealindeki kısmını inzal buyurmuştur. Böylece ayetin anlamı “Cenab-ı Allah cihat edenleri özür sahibi olmaksızın cihada katılmayıp, evlerinde oturanlara nispetle yüksek ikram mertebeleriyle üstün kılmış, günahlarını bağışlamış onlara rahmetini tecelli ettirmiştir. Hüsna’yı yani en güzelini vermeyi va’detmiştir. Çünkü onlar Allah yolunda belâlara maruz kalmışlardır ve Allah’da bunu mükâfatsız bırakmayacaktır.” olmuştur.³³³

1.3.2.4.1.5. Dârü’s-selâm (دَارُ السَّلَامِ)

“Maddî ve mânevî âfetlerden, hoşa gitmeyen şeylerden korunmuş olma” mânasındaki selâm ve “ev, yurt” anlamındaki “dâr” kelimesinden oluşan bu terkip iki âyette³³⁴ cennetin adı olarak ifade edilmektedir.³³⁵

Cennet esenlik yurdu olduğu muhakkaktır. Allah’ın seçilmiş kulları olan mü’minlerin ölüm sonrası hayatlarının hem kendi aralarında, hem de kendileriyle melekler ve Allah arasında geniş kapsamlı bir “selâm” kavramı için sonsuza kadar sürüp gideceği âyetlerde ifade edilmiştir.³³⁶ Râgıb el-İsfahânî, “gerçek esenliğin ancak cennette bulunabileceğini, çünkü sonsuz sürekliliğin, ihtiyaç bırakmayan zenginliğin, zillate yer vermeyen şeref ve üstünlüğün, ârızasız bir sıhhatin sadece orada mevcut olduğunu söyler.”³³⁷

³³¹ Nisâ 4/ 95-96

³³² Taberî, I, 393-394.

³³³ Elmalılı, III, 61.

³³⁴ En’âm 6/127; Yûnus 10/25

³³⁵ Bekir Topaloğlu, “Dârü’s-Selâm”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 377.

³³⁶ Yunus 10/10;Ra’d 13/24;İbrahim 14/23;Nahl 16/32;Furkan 25/75

³³⁷ İsfahânî, 509.

Ayrıca En'am Süresi 6/127. ayetinde “ لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Onlar için Rableri katında selamet yurdu vardır. Yaptıkları iyi amellerden dolayı, Allah onların dostudur.”³³⁸ buyrulmaktadır. Ayette geçen dârü's-selâm kavramını, “es-Selâm” Allah'ın güzel isimlerinden birisi veya “selamet” manasında mastar veya “selâmün aleyküm- aleyküm selâm” almanın ismidir ki, bu üç manadan her biriyle her korkudan salim”selamet evi, selamet vatani” demek olduğunu açıklamaktadır.³³⁹

1.3.2.4.1.6. Dârü'l-mukâme (دَارُ الْمَقَامَةِ)

Dârü'l- mukâme, asıl durulacak yer, ebedî ikamet edilecek yurt, güvenli makam manasındadır. Cennete girenlerin Allah'a hamd ve şükür sırasında buldukları mekân için kullanılan bir tâbirdir.³⁴⁰

الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمَقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ

“Lütfundan bizi durulacak bir yurda kondurdu. Burada bizi yorgunluk gelmeyecek, burada bize usanç gelmeyecektir.”³⁴¹

Elmalılı, Taberî'den aldığı nakille dârü'l-ikâme kavramını “ikâmet yurdu” olarak tefsir etmiştir.³⁴² “Allah'tır ki kendi katından bir lütuf ve ikram olarak bizleri ikâmet yurdu olan cennete girdirdi. Ve oraya misafir etti; artık oradan başka bir yere gidilmeyecektir. Cennette bize yorgunluk acı, zahmet ve meşakkat dokunmayacaktır.”³⁴³

1.3.2.4.1.7. Me'vâ (مَأْوَى)

M. Hamdi Yazır, cennetin isimlerinden olan Me'vâ kavramının geçtiği Secde Süresi 32/19.ayette ³⁴⁴ me'vâyı “barınak” olarak tefsir etmektedir.³⁴⁵ Me'vâ hakkındaki bir ayette Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

³³⁸ En'am 6/127

³³⁹ Elmalılı, III, 568.

³⁴⁰ Bekir Topaloğlu, “Dârü'l-Mukâme”, *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 377.

³⁴¹ Fâtır 35/35

³⁴² Elmalılı, VI, 430.

³⁴³ Taberî, IV, 1983.

³⁴⁴ Secde 32/19

وَلَقَدْ رَأَاهُ نَزَّلَةً أُخْرَىٰ عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَىٰ
إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَىٰ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ

“Sidretü'l-Münteha'nın yanında ki Cennetü'l Me'vâ onun yanındadır. Sidre'yi kaplayan kaplıyordu. (Peygamberin) gözü şaşmadı ve sınırını aşmadı. Andolsun ki o, Rabbinin ayetlerinden en büyüğünü gördü.”³⁴⁶

İlgili ayette geçen “me'vâ” kavramını Elmalılı “Sidretü'l-Münteha'nın yanında cennetü'l-me'vâ vardır ki, o muttakîlerin ve şehitlerin varacakları cennet” şeklinde açıklamıştır. Müfessir eserinde “Enes (r.a.), miraç hadislerinde İbn Cerir'in naklettiği rivayetlerde, Resulullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: ‘Melek beni miraca çıkardı, derken Sidre'ye ulaştım. Onun Sidre olduğunu anladım, yaprağını ve meyvesini tanıyordum. Az sonra onu Allah'ın emrinden bürüyen bürüyünce, ani bir değişikliğe uğrayıp hiç kimsenin tavsif edemeyeceği bir hale geldi ki, o hali bende anlatamam.’ Yine İbn Cerir'in İbn Zeyd'den yaptığı bir nakilde o şöyle demektedir. Peygamberimiz (s.a.v)'e: ‘Ya Resulallah Sidre'yi kaplayan ne gördün?’ diye sorulduğunda buyurdu ki, ‘Altından bir pervanenin onu bürüdüğünü ve her yaprağında bir meleğin oturup Allah'ı tesbih ettiğini gördüm.’ İbn Abbas'tan ‘O zaman Sidre'yi kaplayan kaplıyordu.’ ayeti ile ilgili şöyle bir rivayet vardır: ‘Onu Sidre'yi Allah bürüdü de Muhammed (s.a.v.) Rabbi'nin ayetlerinden en büyüğünü gördü.’³⁴⁷ şeklinde rivayetlerle konuyu izah etmektedir.

1.3.2.5. Cennetteki Manevî Nimetler

1.3.2.5.1. Cennette Üzüntü ve Korkunun Olmaması

Kur'an-ı Kerim'de; mü'minler için, cennette nimet olarak, dünyada insanı sıkıntıya sokan özellikle üzüntü, korku, kin, bıkkınlık, yorgunluk gibi durumlar olmayacağı ifade edilmektedir. Cennetliklerin “Girin cennete; artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz.” hitabına muhatap olmaları birçok yerde zikredilmektedir.³⁴⁸

³⁴⁵ Elmalılı, VI, 316.

³⁴⁶ Necm 53/14-18

³⁴⁷ Elmalılı, VII, 325-326

³⁴⁸ A'râf 7/49;Zuhruf 43/68;Bakara 2/38, 62, 112, 262, 274, 277;Âl-i İmrân 3/170;Mâide 5/69;En'am 6/48;A'râf 7/35;Yûnus 10/62;Zümer 39/61;Ahkâf 46/13

Zuhruf Sûresi 43/68-78. ayetler arasında Allah (c.c.) cennetliklere korku ve hüznün olmadığını, dahası eşleriyle ağırlanacaklarını, altın tepsi ve bardaklarla ikramlar olacağını, ebedî bir huzur ve mutluluk içinde yaşayacaklarının müjdesini vermektedir:

يَا عِبَادِ لَا خَوْفَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ
 الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ
 يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ
 وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

Allah, takva sahiplerine şöyle nida eder: “Ey ayetlerimize iman edip Müslüman olan kullarım! Bugün size hiçbir korku yoktur ve siz üzülmeceksiniz. Siz ve eşleriniz cennete girin. Orada ağırlanıp sevindirileceksiniz. Onların etrafında yiyecek ve içecekler altın tepsiler ve kadehlerle dolaştırılır. Orada canların çektiği ve gözlerin hoşlandığı herşey vardır. Siz orada ebedî olarak kalacaksınız. İşte yaptıklarınıza karşılık size miras verilen cennet budur.”³⁴⁹

Elmalılı, ayet hakkında, Allah’ın o günkü ilahi seslenişine vurgu yaparak, birbirini seven, o müstesna müttakilere “Ey kullarım! Bugün size korku yoktur.” seslenişinin latifliğinedikkati çekmekte ve bu hitabın güzelliğine doymadığını belirtmektedir.³⁵⁰

Cennette korku ve hüznün olmadığını belirten,

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
 الَّذِينَ ءَامَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ
 لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ ۗ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“Açın gözünüzü! Allah’ın dostları üzerine ne korku vardır, ne de onlar mahzun olurlar. Onlar ki, iman etmişler ve takvâya ermişlerdir, işte onlara hem bu dünya hayatında hem de âhirette müjdeler olsun! Allah’ın sözlerinde değişme olmaz; (öyleyse) en büyük kazanç budur.”³⁵¹ ayetini Elmalılı, imanları ve takvalarından dolayı, Allah korkusunun her korkuyu sildiğini, geriye başka korku kalmadığını, ilerisi daha güzel olduğu için de geçmiş ile ilgili hüznülerinin olmayacağı şeklinde açıklamaktadır. Allah’a aykırı düşmekten korkup sakındıkları ve O’ndan başka hiçbirşeyden çekinmedikleri için, Allah’ın da onları kendisine dost seçtiğini, hem bu dünyada hem de

³⁴⁹ Zuhruf 43/68-72

³⁵⁰ Elmalılı, VII, 66.

³⁵¹ Yûnus 10/62-64

ahirette müjdelendiklerini belirten Elmalılı, Allah'ın bu dünya ve ahiret için verdiği sözü, müjdeyi değiştirmesi ihtimali olmadığını, bunların ebedi müjdeler olup, büyük kurtuluşun da kendisi olduğunu açıklamaktadır.³⁵²

Korku ve üzüntünün olmadığını sıklıkla belirten Kur'an, tam tersine, cennetliklerin emniyetin ve huzur içinde olduklarını belirtmek için, onların yüzlerinin aydınlık, sevinçli ve gülmekte olduklarını,³⁵³ Allah'ın onlardan korku ve hüznü kaldırdığı için hamdettiklerini³⁵⁴ zikretmektedir.

Özetle ahirette cennet ehlini üzüntüye ve korkuya sokacak hiçbir şeyin bulunmadığı, aksine mutlu, sevinçli, yüzleri ak bir şekilde hürmet ve ikramın olduğu sonsuz bir yaşam sürecekleri ayetlerde ifade edilmiştir.

1.3.2.5.2. Rü'yetullah (Müminlerin âhirette Allah'ı görmesi)

Kur'an-ı Kerim'de cennetliklerin ahirete ulaşabilecekleri nimetlerin en büyüklerinden birisi, Allah'ı görmeleridir. Sözlükte "görmek" mânasındaki rü'yet kelimesiyle "Allah" lafzından meydana gelen bir terkiptir.

Rü'yetullah konusunda genel olarak ittifâk olmasına rağmen bunun imkânsızlığını savunanlar da vardır. Ahirette rü'yetullahın olacağını anlatan ayetlerde parıldayan yüzlerin Rablerine bakacağı,³⁵⁵ kâfirlerin ise Rablerini görmekten mahrum kalacağı³⁵⁶ ifade edilmektedir. Bu ayetler Ehl-i sünnet âlimleri tarafından rü'yetullah'ın en güçlü delilleri olarak kabul edilmektedir. Mutezile âlimleri ise rü'yetullah'ı kabul etmemektedir. Mu'tezile'nin, Allah'ın hem dünyada hem de âhirette görülebileceğini eşit derecede kabullenmemesi, onların Allah hakkındaki tevhid ve cisim olma vasfını, O'ndan nefyetme düşünceleriyle doğrudan alâkalıdır. Çünkü Mu'tezile'ye göre Allah'ın görülebileceğini varsaymak, O'nun bir mekân ve cihette yer aldığı sonucunu da beraberinde getireceğinden dolayı Mu'tezile, ne şekilde olursa olsun Allah'ın ne dünyada ne de âhirette görülebileceği düşüncesine olumlu bakmamaktadır. Dolayısıyla Allah'ın görülebileceğini belirten metinleri mecâz olarak kabul ederek, mezheplerinin

³⁵² Elmalılı, IV, 544-545.

³⁵³ Abese 80/38-39

³⁵⁴ Fâtır 35/34

³⁵⁵ Kıyâme 75/22-23

³⁵⁶ Mutaffifin 83/15

düşünce sistemi içerisinde onları te'vil edip yorumlamaktır. Mu'tezile'nin Kur'an'dan getirdiği en güçlü kanıtı ise, “gözler O’nu göremez, O ise bütün gözleri görür, O latîftir, habîrdir”³⁵⁷ âyetidir. Onlara göre Allah, bir fiil işlediğinden dolayı görülemez değil, bilakis O, zatı gereği görülemezdir.³⁵⁸

M. Hamdi Yazır'da tefsirinde Allah'ı (c.c.) ahirette görme konusunda Ehl-i sünnet ve Mutezile'nin görüşlerine yer verdiği görülmektedir.

Kıyame Suresi'nin 75/22-23. ayetlerinde “ *إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ* - *وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ* - *Yüzler vardır ki o gün ışıl ışıl parlar. Rabbine bakar.*”³⁵⁹ buyrulmaktadır. Ehl-i sünnet ve Elmalılı bu ayetleri rü'yetullah hakkında delil kabul etmektedir. M. Hamdi Yazır, Mutezile'nin ayet hakkındaki görüşünü reddederek mantık çerçevesinde yorumlarının doğru olmadığını belirtmektedir. Ehl-i sünnet bu bakışı “görme” manasında anlayarak ahirette müminlerin Allah'ın cemalini göreceğine ispat saymışlardır. “Beni asla göremezler.”³⁶⁰ ayetini delil kabul eden Mutezile bu bakışı “bekleme” manasında yorumlamışlardır. Elmalılı'ya göre gayesine ulaşamayan kişi beklemesinin sonucunda neşe değil, hayal kırıklığı ve üzüntü yaşayacağından burada sadece bekleme manasının doğru olamayacağı anlaşılmaktadır.³⁶¹ Fakat Ehl-i sünnetin bu âyeti “beklemek anlamına yorumlamak mümkün değildir” şeklindeki eleştirilerine de karşı çıkan Kadı Abdülcebbar (ö. 1025), buna zorlanmadan cevap verebilmektedir. Ona göre beklenti her durumda üzüntü ile sonuçlanmamaktadır. Beklentilerinin karşılanmayacağını düşünenlerin üzölmeleri mümkün olduğu halde, beklentilerinin karşılanacağından emin olan cennetlikler için üzüntü gerçekleşmeyecektir. Bilakis onlar, beklentilerinin karşılanacağından emin oldukları için sevinirler.³⁶²

Zemahşerî ise, ayet hakkında felsefî izahlara girmeksizin âyeti daha basit ve daha çok dil merkezli yorumlamaya dikkat etmektedir. Zemahşerî, öncelikle âyette geçen “vücûh” kelimesinin yüz anlamında olmadığını, belki de insanın bütününden ibaret olabileceğini belirtmektedir. Hakikaten Allah'ın görülemeyeceğini iddiâ eden Mu'tezile

³⁵⁷ En'âm 6/103

³⁵⁸ Ömer Pakiş, “Rü'yetullah ile İlişkilendirilen Âyetlerin Mu'tezilî Okuma Biçimi (Kâdî Abdülcebbar ve Zemahşerî Örneği)”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21 (2001/2, s. 55-79), 74.

³⁵⁹ Kıyame 75/22-23

³⁶⁰ A'râf 7/143

³⁶¹ Elmalılı, VIII, 488.

³⁶² Kâdî Abdülcebbar, Şerhu'l-usûli'l-hamse (2 cilt), Çeviri: İlyas Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı yayınları:14, İstanbul 2013, I, 398-400.

düşüncesiyle bunu uyumlu hale getirmenin ön koşulu, âyeti müteşâbih kabul ederek “vücûh” kelimesinin hakiki anlamında değil de, insanın bütününi temsil mânâsında kullanıldığını belirtmekten geçer. Daha sonra Zemahşerî birçok âyetten delil getirerek³⁶³ ihtisas için mef’ulün, fiilin önüne geçtiğini ifade etmektedir. Buna göre cennetlikler, sadece Rablerinin (nimetlerini) beklerler. Zemahşerî’ye göre sadece inananlar, kıyamet gününün bakabilenleri olmalarından dolayı, baktıkları şeyler o kadar çoktur ki bunları sınırlandırıp hasretmek olanaksızdır. Bu noktadan hareketle Zemahşerî, şâyet Ehl-i Sünnet’in iddiâ ettiği gibi Allah, “manzûrun ileyh” yani kendisine bakılan dahi olsa, sadece O’nu, inananların bakmasıyla tahsis etmek mümkün değildir. O halde âyeti, Allah’ı tahsis mânâsının da bulunduğu bir anlama hamletmek gerekmektedir. Sonunda Zemahşerî, şiirden ve birçok Arap sözünden örnekler vererek âyetin “onlar nimet ve lutfu sadece rablerinden beklerler” şeklinde yorumlanması gerektiğini belirtmektedir.³⁶⁴

Bir başka ayette ise;

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ ۗ قَالَ لَن تَرَانِي وَلَٰكِن أَنظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي ۗ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا ۗ فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحٰنَكَ تُبٰتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

“Ne zaman ki, Musa, mikâtımıza geldi, Rabbi ona kelâmıyla ihsanda bulundu: ‘Ey Rabbim, göster bana kendini de göreyim Seni’, dedi. Rabbi ona buyurdu ki, ‘Beni katiiyen göremezsin ve lakin dağa bak, eğer o yerinde durabilirse, demek sen de Beni göreceksin.’ Daha sonra Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir ediverdi, Musa’da baygın düştü. Aylılıp kendine gelince, ‘Sen Sübhansın, tevbe ettim, Sana döndüm ve ben inananların ilkiyim.’ dedi.”³⁶⁵

Ayetten Elmalılı, Hz Musa’nın Allah’ı görme isteğinde bulunmasının, O’nun görülmesinin mümkün olduğuna delalet ettiğini belirtmektedir.³⁶⁶

Kur’an-ı Kerim’de cennetliklerin ahirete ulaşabilecekleri nimetlerin en büyüklerinden birisi, rü’yetullah, Allah’ı görmek anlamındadır. Ehl-i sünnet âlimleri ahirette rü’yetullah’ı kabul ederken, Mutezile âlimleri Allah’ın görülemeyeceği,

³⁶³ Dönüşün sadece Allah’a olduğunu belirten ifade şekilleri için bkn. : Bakara 2/285; Âl-i İmrân 3/28; Mâide 5/18; Hac 22/48; Nûr 24/42; Lokman 31/14; Fâtır 35/18; Gâfir 40/3; Şûrâ 42/15, 53; Kaf 50/43; Mümtehine 60/4; Teğabün 64/3.

³⁶⁴ Pakiș, 74-75; <https://altafsir.com.>, Zemahşerî, “el-Keşşaf”.

³⁶⁵ A’râf 7/143

³⁶⁶ Elmalılı, IV, 141.

ayetlerde bahsedilen görme filini bekleme anlamında olduğunu benimsemektedir. Ayrıca Elmalılı tefsirinde rû'yetullah hakkında Ehl-i sünnet âlimlerinin görüşünü kabul ettiği yönünde görüş ifade etmektedir.

1.3.2.5.3. Rıdvan (رَضْوَانٌ)

Kulun Allah'ın emirlerini yerine getirmesi ve yasaklarından da sakınması neticesinde Allah'ın kulundan razı olması veya kulun Allah'tan gelenlere hoşnutsuzluk göstermeyerek O'ndan razı olması anlamında rıdvan, sözlükte “hoşnut ve memnun olmak, tasvip etmek, beğenmek” anlamındaki rızâ kelimesinden türemiştir.³⁶⁷

M. Hamdi Yazır, rıdvanın ebedî olarak Allah'ın kulundan, kulun da Allah'tan razı olması şeklinde açıklamaktadır. Bu anlamda rıdvan, bir mü'min için ahirete dair en büyük nimet ve mutluluktur. İlgili ayette Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“Allah buyurdu ki: Bu, sadıklara doğruluklarının fayda sağladığı gündür. Onlar için altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş budur.”³⁶⁸

Elmalılı ayette Allah'ın, dünyada iken kendisine karşı sorumluluklarını samimiyetle yerine getiren doğrulara, keder ve gamların olmadığı, her türlü korku ve hüzünden uzak ebedî bir faydalanmanın olduğu büyük kurtuluş gününün müjdesini verdiğini belirtmektedir. İşte bu büyük kurtuluş günü, rıdvan ile mükâfatlandıkları zamandır. Bütün gönüllerin aradığı kavuşma zevkinin en büyüğüdür. Bu zevkin, bu rızanın üstünde ne bir murat, ne de bir zevk tasavvur olunabilir. Bu büyük zafer sadece Allah'ın rızasında, O'na sadakat ve ihlastadır.³⁶⁹

Dûha Sûresi'nde rıdvan kavramıyla ilgili ayet-i kerimede Allah Teâla şöyle buyurmaktadır: “وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ” - *Rabbin sana verecek ve sen hoşnut olacaksın.*³⁷⁰ Elmalılı, ayette belirtilen Allah'ın lütufta bulunmasını ve kulun memnun kalmasını, Allah'ın ve kulun birbirinden razı ve hoşnut olma makamı olan Rıdvan

³⁶⁷ İsfahânî, 198; Süleyman Uludağ, “Rıza”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXVII, 56.

³⁶⁸ Mâide 5/119

³⁶⁹ Elmalılı, III, 412.

³⁷⁰ Duhâ 93/5

olarak yorumlamaktadır. Rıdvanı ise, “radiyyeten merdiyye” ve ondan daha yüksek olan “merdiyyeten-radiyye” makamı olarak iki yönüyle açıklamaktadır:

Radiyye-merdiyye makamı, nefsin meyil ve arzularından arınıp, mutlak şekilde hakkın leh ve aleyhindeki kaza ve kaderi, cemal ve azameti hükümlerine razı olup her işinde kendinin değil, yalnız hakkın rızasını arayıp, yüce Allah katında razı olunan bir kul olmaya çalışma makamı olarak açıklamaktadır. Ondan da üstün olan merdiyye-radiyye makamı ise, kendisinin yüce Allah katında razı olunan bir kul olduğunu gerçek bir şekilde gösterip tanıtan kulundan Allah’ın hoşnut olduğu makamdır ki ; “Rabbin seni bir Makam- 1 Mahmud’a yükseltsin.”³⁷¹ ayetinde belirtilen Muhammed (a.s.)’a ait olan makam olduğunu ifade etmektedir.³⁷²

Elmalılı’nın tefsirinde sıklıkla üstünde durduğu merziyye ve raziyye makamları ile ilgili ayetlerden bir diğerinde ise Allah (c.c.) razı olduğu kullarına hitaben,

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ أَرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَأَدْخُلِي جَنَّتِي

“Ey Rabbine, itaat edip huzura eren nefis! Hem hoşnut edici, hem de hoşnut edilmiş olarak Rabbine dön. Kullarımın arasına gir. Cennetime gir.”³⁷³ buyuracaktır. M. Hamdi Yazır, tefsirinde ayeti ruha hitapeder şekilde yorumlamaktadır: “Ey nefsi mutmainne! Hem razı olmuş, hem de kendisinden razı olunmuş olarak dön Rabbi’ne! Bana ihlas ile kulluk eden, sadece bana kul olma özelliğiyle diğerlerinden ayrılan samimi sâlih kullarımın zümresine katıl. Bu müjdeye mazhar olacak zümrenin ‘Kim Allah’a ve peygamberine itaat ederse, bu gibi kimseler, Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle, iyilerle birlikte. Onlar ne güzel arkadaşlardır.’³⁷⁴ ayetinin tecellisine mazhar olacak, rızaya ermiş, rıdvan ile nimetlenecek kullar olacaklarını ifade etmektedir. Elmalılı “Gir kullarımın içine...” ayetinin başındaki “fa” harfi, fa-i takibiyye olarak, “hiç gecikmeden hemen ruhlar âleminde Allah’a yakın ruhlar zincirine katılmak veya sonra yeniden dirilmek suretiyle salihler zümresine girmek” anlamında olduğunu belirtmektedir.³⁷⁵

Mü’min kadın ve erkekler için rıdvanın en büyük nimet olduğunun delili olan

³⁷¹ İsrâ 17/79

³⁷² Elmalılı, IX, 296.

³⁷³ Fecr 89/27-30

³⁷⁴ Nisâ 4/69

³⁷⁵ Elmalılı, IX, 217-218, 223.

başka bir ayette Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِينَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ
وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara, altlarından ırmaklar akan cennetler vaad buyurdu. Orada ebedi kalacaklardır. Hem de Adn cennetlerinde hoş meskenler vaad etmiştir. Allah’ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte asıl büyük kurtuluş da budur.”³⁷⁶ Bu ayet ile rıdvan makamının en güzel sonuç olduğunu açıklayan Elmalılı, ayeti Buharî, Müslim ve Tirmizî’nin naklettiği “Allah Teâla, cennet ehline ‘Razı oldunuz mu? Hoşnut musunuz?’ diye buyuracak onlar da ‘Ey Rabbimiz, nasıl olmayız ki, bize başka kullarından hiçbirine vermediğin nimeti verdin.’ diyecekler, Bunun üzerine buyuracak ki, ‘Size bundan da büyüğünü vereceğim.’ onlar da ‘Bundan daha üstün ne olabilir?’ diyecekler. İşte o zaman Allah Teâla buyuracak ki; Size rıdvanımı helal kılacağım ve artık size sonsuza kadar hiç gazap etmeyeceğim.” hadisi ile açıklamaktadır.³⁷⁷

Elmalılı, Hamdi Yazır tefsirinde, “rıdvan” konusu üzerinde önemle durmaktadır. Allah’ın kulundan, kulunda Allah’tan razı olmasının, en büyük zevk, kazanç, nimet olduğunu ifade etmektedir.

1.3.2.6. Cennetteki Maddî Nimetler

Kur’an-ı Kerim’de, insanın hoşuna giden,³⁷⁸ insanları cennete heveslendirmeye yönelik bağlar, bahçeler, nehirler, ırmaklar, meyve ve içecekler, tahtlar ve daha birçok cennet nimetinden bahseden ayetler vardır.

Cennetin “bitki ve ağaçlarla toprağı örten bahçe” anlamına geldiği düşünülürse, cennetteki maddî nimetlerden olan bahçenin önemi ortaya çıkmaktadır. Ahirette mü’minlerin ebedî saadet yeri olan cennetin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya bahçenin eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olması olarak açıklanmaktadır.³⁷⁹ Konuyla ilgili ayette;

³⁷⁶ Tevbe 9/72

³⁷⁷ Elmalılı, IV, 417-418.

³⁷⁸ Mürselât 77/42

³⁷⁹ M. Süreyya Şahin, “Cennet”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 374.

... وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ

“İman edip salihati yapanlar da cennetlerin bahçelerindedirler. Onlar için Rabb'lerinin yanında istedikleri her şey vardır. İşte bu büyük ikramdır.”³⁸⁰ buyrulmaktadır. Elmalılı bu ayet-i kerimede cennette “ravza” adı verilen bağların, sulu yeşillik bahçelerin, en güzel oturulacak yerlerin olduğunu belirtmektedir. İşte müminlerin ereceği bu gelecek, böyle her dileğini ve dileyeceğini hazır bulma mutluluğu, onlar için en büyük lütuftur. Kadrini, değerini belirlemek mümkün değildir ve sonu olmayacak olan büyük ilahi nimettir.³⁸¹

Elmalılı, sonsuz azaptan kurtuluşun sonucu olan cennetin neşelerinden olan bahçeleri ve üzüm bağlarını bahseden “ حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا - onlar için bağlar ve bahçeler var.”³⁸² ayetinde bahsedilen “hadika- hadaika (حَدَائِقَ)” kelimesini, suyu, türlü türlü meyve ağaçları ve çiçekleri olan, etrafı duvarla çevrili bostan ve bahçe olarak açıklamaktadır. Görünüş itibariyle, gözbebeği demek olan “hadeka”ya benzetildiği için bu isim verilmiştir. Dahası cennette bu bahçelerin insanın hoşuna giden yemişlerle dolu olduğu düşünülmektedir.³⁸³

Ayrıca cennette “tuba” ismi verilen bir ağacın olduğu anlatılmaktadır. İlgili ayette Allah Teâla şöyle buyurmaktadır:

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحَسُنَ مَا

“Onlar ki iman etmişler ve salih ameller işlemişlerdir, ne mutlu onlara, varacakları yer de ne güzeldir.”³⁸⁴ Elmalılı, ayette bahsi geçen tuba (طُوبَى), kavramını Habeş ve Hind dilinde cennetin adı olduğunu belirtmektedir. Ebu Hureyre bir rivayette Abdullah b. Abbas, Muattib b. Senim, Ubeyy b. Umeyr, Vehb b. Ubeydi Sülemi'den nakledilen bir hadiste³⁸⁵ şöyle buyurmuştur: Bir Arabi “Ey Allah’ın Resulü cennette meyve var mıdır?” diye sormuştu, Resülullah’da buyurdu ki: “Evet onda bir ağaç vardır ki, ona tuba denilir.” Tuba kelimesi “tib” kökünden mastardır ki, misk gibi tayyip olmak, hoş olmak anlamına gelir. Elmalılı, tuba kelimesinin, temiz ve güzel kokular veya bu kokulardaki hoşluk olduğunu belirtmektedir. Mutayyib olmak, hoşluk, güzellik,

³⁸⁰ Şûrâ 42/22

³⁸¹ Elmalılı, VII, 25.

³⁸² Nebe 78/32

³⁸³ Elmalılı, VIII, 546.

³⁸⁴ Ra'd 13/29

³⁸⁵ Merfû olarak Hz. Peygamber'e varmaktadır.

kutluluk, iyilik ve mutluluk, hasılı tatlı hayat onların olacak, demektir.³⁸⁶

Cennette ayrıca meyve nimeti olacağından bahseden ayetler bulunmaktadır. Ayetlerde meyve hakkında genel olarak her meyveden çift çift olacağı,³⁸⁷ özellikle hurma, nar,³⁸⁸ muz,³⁸⁹ meyvelerinin olduğu, lezzetlerinin mükemmel ve ulaşılmasının da çok kolay olduğu,³⁹⁰ tükenmeyen ve yasaklanmayan³⁹¹ türden olduğu anlatılmaktadır.

Rahman Sûresi'nde geçen “فِيهِمَا فُكْهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ” - *her ikisinde türlü meyveler, hurma ve nar var*³⁹² ayetini ise Elmalılı, gramer yapısını verip, ayeti ayet ile yorumlayarak şöyle belirtmiştir: “Bu kelimelerdeki (رُمَّانٌ - نَخْلٌ - فُكْهَةٌ) tenvin, onları görülmedik derecede nekreleştirerek (bilinmez yaparak) üstün kılmaktadır. Gözlerin görmediği, akılların hayal edemediği tarzda güzel anlamına gelmektedir. “Fakihe- (فُكْهَةٌ)”den sonra özellikle nahl (نَخْلٌ) ve rumman (رُمَّانٌ) kelimeleri de En'am Sûresi'nde ayette geçtiği üzere³⁹³ bunların yemiş olmaktan başka yemek ve ilaç olmak gibi bir özelliklerinin bulunmasındandır. Hele çekirdeksiz nar bilhassa zikre şayandır.³⁹⁴

İnsan için en önemli nimetlerden birisi de sıcak ve soğuktan koruyan,³⁹⁵ sürekli,³⁹⁶ yasaklanmayan,³⁹⁷ yayılmış şekilde bulunan gölgelik yerlerdir. Cennettedeki gölgeliklerde insanlar için arzulanen nimetlerden olacaktır. Ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَّهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا شَرِبُوا
مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا شَرِبُوا

“İman edip salih ameller işleyenleri ise, atlarından ırmaklar akan cennetler koyacağız. Orada ebedi olarak kalacaklar. Onlara orada tertemiz eşler vardır. Onları

³⁸⁶ Elmalılı, V, 163-164.

³⁸⁷ Rahman 55/68

³⁸⁸ Rahman 55/68

³⁸⁹ Vakıa 56/29

³⁹⁰ Hâkka 69/23

³⁹¹ Hâkka 69/23

³⁹² Rahman 55/68

³⁹³ En'am 6/141

³⁹⁴ Elmalılı, VII, 424.

³⁹⁵ İnsan 76/14

³⁹⁶ Ra'd 13/35

³⁹⁷ Vakıa 56/30

koyu gölgeler altında bulunduracağız.”³⁹⁸

Elmalılı, ayette geçen “zillen zalila - (ظِلًّا ظَلِيلًا)” kavramını koyu gölge, tam ve devamlı nimete işaret olduğunu belirtmektedir. Çünkü refah içinde olanlar, genel olarak latif gölgelerde yaşarlar.³⁹⁹

Kur’an-ı Kerim’de cennetliklere verilecek içecekler olacaktır. Dünyadaki su, süt, şarap ve baldan oluşan ama özellik olarak onların taşıdığı kötü özelliklere sahip olmayan içecek nehirlerinden bahsedilmektedir:

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرَ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ
لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفُورَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا "الدِّ
مَاءَ حَمِيمًا فَفَقَّعَ أَمْعَاءَهُمْ - *Kötülükten sakınanlara vaad edilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan temiz sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır. Onlar için cennette her çeşit meyve ve Rablerinden bir bağışlanma vardır. Bunların durumu, ateşte ebedî olarak kalacak olan ve bağırsaklarını parçalayacak kaynar su içirilen kaynar su içirilen kimse gibi olur mu?*”⁴⁰⁰

Elmalılı cennetteki bu dört nehre ait özellikleri dünyadaki su, süt, şarap ve bala nispet ederek açıklamaktadır: Cennetliklere sudan ırmaklar verilecektir. Fakat dünyadaki su ırmakları gibi bozulma, bayatlama, kokma gibi kötü özellikleri olmayacaktır. Onlara süttten ırmaklar verilecek ama dünya sütleri gibi ekşimeyecek, kokmayacak, kesilmeyecektir. Hep yaratıldığı şekilde taptaze kalacaktır. Şaraptan ırmaklar verilecektir; ama dünyadaki gibi kekreligi, sarhoş ediciligi, günahı, vebali olmayacaktır. Cennete girmeye hak kazanan mü’min kullarına Allah Teâla baldan öyle nehirler verecek ki, saf süzme, mumu, posası olmayacaktır. Bu Allah (c.c.)’ın razı olduğu bağışladığı kullarına ikramı olacaktır.⁴⁰¹

Ayrıca cennete hâs özellikleri olan başka içeceklerde bulunmaktadır. Karışımı kâfurdan olan ebrar içeceği,⁴⁰² selsebil karışımı zencefil içeceği,⁴⁰³ mukarrebunun içtiği

³⁹⁸ Nisâ 4/57

³⁹⁹ Elmalılı, III, 10.

⁴⁰⁰ Muhammed 47/15

⁴⁰¹ Elmalılı, VII, 153.

⁴⁰² İnsan 76/5-6

⁴⁰³ İnsan 76/18

tesnim içeceği⁴⁰⁴ cennetliklere hâs özellikte olacaktır. Allah (c.c.) cennette mü'minlere verilecek olan içeceklerin konulduğu bardak, kadeh ve kupaların özelliklerinden de detaylı olarak ayetlerde haber vermektedir:

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا

“Şu muhakkak ki, iyiler de karışımı kâfur olan dolgun bir kadehten içerler. Bir kaynak ki ondan Allah’ın kulları içerler, güzel yollar akıtarak akıtırlar onu.”⁴⁰⁵

Ebrar (الْأَبْرَارَ)’ların yani tam anlamıyla hayır sahibi, Allah’a itaat edici, iyi insanların içeceği içecekten bahseden ayeti Elmalılı şöyle açıklamaktadır:

Ke’s kâse demektir. Dolu kadehin içindeki içkiye denilir. Yani tam anlamıyla vereceği neşe içinde hiç sarhoşluk ve sersemlik bulunmayan, o anda ve daha sonra her türlü gam ve kederden uzak saf ve duru bir hayat zevki, demek olur. İşte böyle bir hayat ise, “kuşkusuz ahiret yurdu, işte gerçek hayat odur.”⁴⁰⁶denilince yaşanacak ahiret hayatıdır. O hayat ise ebrarların, gerçek hayır sahibi olanlarıdır. Çünkü dünyada hiçbir neşe yoktur ki, içinde bir keder ve baş ağrısı bulunmasın.⁴⁰⁷ Ayetin ilerleyen kısımlarında ise;

وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِانِيَّةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرًا

قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا

“Yanlarında gümüşten kaplar, billur kupalar dolaştırılır. Gümüşten öyle kadehler ki onları türlü türlü biçimlere koymuşlardır. Onlara orada bir dolu kadeh sunulur ki, adına ‘selsebil’ derler.”⁴⁰⁸ buyrulmaktadır. İnsan Sûresi 76/15-18. ayetlerde Elmalılı, edebî kişiliğinin de etkisiyle tefsir etmektedir: Gümüş ile sırça billurun tabiatları farklıdır. Burada eşsiz bir istiare yapılmış, gümüş beyazlığı ile billur berraklığının saflığını içeren çeşitli biçimde kaplarda cennetliklere kâfur katkılı içecek sunulduğu anlatılmaktadır. Zencebil, zencefil olarak bilinen hoş kokulu baharatır ki bazı içeceklere katılınca hoş bir lezzet ve koku verir. Önceki ayetlerde kâfur katkılı kadeh, bu ayette de zencefil katkılı kadeh denilmesinden ve birinde “içerler”, öbüründe de “onlara içirilir.” ifadesi kullanılmasından iki tür kadeh anlaşılıyor ki birinin çalışarak kazandığına,

⁴⁰⁴ Mutaffifin 83/28

⁴⁰⁵ İnsan 76/5-6

⁴⁰⁶ Ankebût 29/64

⁴⁰⁷ Elmalılı, III, 92.

⁴⁰⁸ İnsan 76/15-18

diğerinin Allah vergisi olduğuna işaret olsa gerektir. Selsebil kelimesi ilk önce Kur'an'da işitilmiş bir kelime olduğu söylenmiştir. Selsel ve selsal gibi, akıcı olmak ve peşpeşe akıp gitmek manalarıyla alakalı “akımı ardarda olan ve içimi ve yudumu boğaza dokunmayacak şekilde gayet kolay ve tatlı” anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir.⁴⁰⁹

Mutaffifin Sûresi'nde içecek çeşitlerinden olan rahîk ve tesnîmden bahsedilmektedir:

يُسْقَوْنَ مِنْ رَجِيْقٍ مَخْضُومٍ خَتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ
وَمَزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ

“Onlara damgalı saf bir içki sunulur. Onun sonu misktir. İşte ona imrensin artık imrenenler. Karışımı Tesnîm'dendir. (En üstün cennet şarabındandır.)”⁴¹⁰

Elmalılı rahîk ve tesnîm hakkında tefsirinde şunları açıklamaktadır: Rahîk (رَجِيْقٍ), hiç karışığı olmayan saf şarap, en eskisi, en hoşu da denilmiştir. İsfahânî bu ifadeyi, horoz gözü gibi berrak olana denir ki, buna “bade-i nab” yani, “halis, duru şarap” diye açıklamaktadır. M. Hamdi Yazır “rahîk”i, Saffât Sûresi'nde de belirtildiği üzere “bembeyaz, içenlere lezzet verir. Onda zararlı bir sonuç da yoktur.”⁴¹¹ diye nitelenen “beyaz şarap” şeklinde tefsir etmiştir. Bu sonu misk olan içki, öyle enfes, öyle yüksektir ki asıl yarışı yapılacak şey işte odur.⁴¹²

Elmalılı'nın tefsirinde Râzî'den çokça yararlandığını görülmektedir. Mutaffifin Sûresi'nde 83/27-28. ayette geçen “tesnîm” kelimesinin anlamını verdikten sonra, Râzî'nin tefsirinden ifadeler nakletmektedir:

“Tesnîm, esasen hörgüçleyerek yukarı çıkartmak, yükseltmek manasına mastardır. Cennet çeşmelerinden bir çeşmenin ismidir. İbn Abbas' tan rivayetle cennet içkilerinin en yükseğidir. Kelbi'den rivayet edildiğine göre cennetliklere üst taraftan gelir. İbn Abbas (r.a.) demiştir ki: Cennettekilerin içtiği içkilerin en şerefli ve en güzeli tesnîmdir. Çünkü Allah'a yaklaştırılmış kullar onu katıksız olarak içerler. Râzî, burada İbn Abbas'ın görüşünü naklettikten sonra, “bu, nehirlerin fazilette farklı olduğunu”

⁴⁰⁹ Elmalılı, VIII, 511.

⁴¹⁰ Mutaffifin 83/25-28

⁴¹¹ Sâffât 37/46-47

⁴¹² Elmalılı, IX, 76-77.

ifade etmektedir. Demek olur ki tesnîm, cennet nehirlerinin en üstünü; Mukarrebûn'da cennettekilerin en üstünüdür. Ruhanî cennette tesnîm, Allah'ı tanıma ve O'nun yüce zatına bakıyor olma lezzetidir. Rahîk ise varlıklar âlemini tetkik edip düşünmekle sevinip neşelenmektir. Mukarrebûn'da tesnim'den başkasını içemezler, ancak Allah'ın zatına bakıp düşünmekle meşgul olurlar.”⁴¹³

Allah'ın cennet nimetleri de dünyadaki gibi hem göze hemde gönle hitap ettiği görülmektedir. Cennet bağlarında, bahçelerinde dolaşırken, etrafında çeşit çeşit nehirler akıp durmaktadır. Mü'min tahtlarda oturup, özel içeceklerden istediğini yudumlayabilmektedir. Ayetlerde bu taht veya makamlarında oturarak, nimetleri seyre daldıkları,⁴¹⁴ şiddetli sıcak ve soğuktan korundukları,⁴¹⁵ yüksekçe yapılmış oldukları⁴¹⁶ zikredilmektedir. Rahat bir halde yaslanarak,⁴¹⁷ göğüslerinden kin ve nefret gibi kötü duygular çıkarılmış,⁴¹⁸ dostça ve kardeşçe karşılıklı oturdukları,⁴¹⁹ sohbet ettiklerine değinilmektedir. Elmalılı “ *فِيهَا سُرُرٌ مَّرْفُوعَةٌ - Pek yükseklere kurulmuş tahtlar, ...*”⁴²⁰ ayetinde de belirtilen bu tahtların yükseltilmesinin sebebini, zeminden yüksekliği veya şerefi itibariyle olduğunu belirtmektedir.⁴²¹

Ayrıca cennette astarları kalın ipekten,⁴²² yeşil minderlerin,⁴²³ sıra sıra dizilmiş yastıkların⁴²⁴ halıların⁴²⁵ olduğundan bahsedilmiştir.

Cennette cennetliklere verilecek nimetlerden biriside eş (zevc) nimetidir. Sözlükte zevc kelimesi “çift, çiftin teki, eş, karı” anlamına gelmektedir.⁴²⁶

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَنُوبَا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“(Ey Muhammed) İnanıp yararlı işler yapanlara, altlarından ırmaklar akan,

⁴¹³ Elmalılı, IX,78-80;Ayrıca bkzn. :Râzî, *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l-Ğayb*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, XXXI, XXXII, 91.

⁴¹⁴ Mutaffifin 83/23

⁴¹⁵ İnsan 76/13

⁴¹⁶ Vakıa 56/34

⁴¹⁷ Kehf 18/31

⁴¹⁸ Hicr 15/47

⁴¹⁹ Sâffât 37/44

⁴²⁰ Gâşiye 88/13

⁴²¹ Elmalılı, IX, 186.

⁴²² Rahman 55/54

⁴²³ Rahman 55/76

⁴²⁴ Gâşiye 88/15

⁴²⁵ Gâşiye 88/16

⁴²⁶ Mehmet Boynukalın, “Zevce”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 306.

cennetlerin kendilerine ait olduğunu müjdele! Onlardaki herhangi bir meyveden kendilerine bir rızık sunulduğunda: 'Bu daha öncede rızıklandığımız şeydir.' derler. O rızık birbirinin benzeri olmak üzere, kendilerine verilmiştir. Orada onlar için çok temiz zevceler de vardır. Hem onlar orada ebedî kalacaklardır.'⁴²⁷

Elmalılı Hamdi Yazır, ayet-i kerimede geçen “zevceler vardır” ifadesini “onlar için cennetlerde tertemiz, pampak çiftler, eşler, erkekler için hanımlar, hanımlar için de kocalar vardır.” şeklinde açıklamaktadır. Yani her ikisine de her yönden tertemizdirler. Hanımlarında ne maddî olan kir, hayız, nifas ve diğerleri gibi tabii, cismanî pislikler, ne de ahlaksızlık, geçimsizlik, biçimsizlik, münasebetsizlik gibi kötü huylarının olmadığı gibi kocalarında aynı şekilde her yönden pampak, tertemizdirler.⁴²⁸

Ayrıca ayetlerde nimet bağlamında özel olarak bahsedilen kadınların en önemli özelliklerinin eşleriyle yaşıt, bakîre olmalarını ifade eden ayette;

فَجَعَلْنَهُنَّ أَبْكَارًا عُرْبًا أَنْثَاءً لِأَصْحَابِ الْيَمِينِ

“Sağın adamları için, yaşıt, kocalarına sevdalı, bakireler yaptık.” buyrulan ayette⁴²⁹ “عُرْبًا - urub ” kelimesini M. Hamdi Yazır, kocalarını çok seven, cilveli, nazlı, edâlı, güzel söz söyleyen kadınlar olarak açıklamaktadır. Yani Allah (c.c.) ahiret mutluluğuna erenler için, kadınları en güzel sûretle cennette yaşatacaktır.⁴³⁰

Cennette mükâfat olarak ayrıca hurîlerden bahsedilmiştir. Ayetlerde “وَحُورٌ عِينٌ - hûrun in” adıyla geçmektedir. Temiz, güzel bakışlı,⁴³¹ beyaz tenli, ceylan gözlü,⁴³² parlak, iri, siyah gözlü,⁴³³ çadırlarda korunmuş,⁴³⁴ daha önce hiçbir insan ve cinin dokunmadığı,⁴³⁵ bakışları sadece eşlerine çevrilmiş⁴³⁶ olma gibi özellikleri olduğu belirtilmiştir.

Cennette nimet olarak bahsi geçen hurîler hakkında Allah (c.c.) “فِيهِنَّ قُصِرَتْ الطَّرْفُ” – *Çadırlar içinde gözlerini yalnız kocalarına çevirmiş hûriler*

⁴²⁷ Bakara 2/25

⁴²⁸ Elmalılı, I, 296.

⁴²⁹ Vakıa 56/36-37

⁴³⁰ Elmalılı, VII, 439.

⁴³¹ Tûr 52/20

⁴³² Duhân 44/54

⁴³³ Vakıa 56/22-23

⁴³⁴ Rahman 55/72

⁴³⁵ Rahman 54/56

⁴³⁶ Sâffât 37/48-49

vardır.”⁴³⁷ ayetinde buyurulan “*قَصِرْتُ الظَّرْفَ*” ifadesini Elmalılı birkaç manada yorumlanabilecek bir övgü sıfatı olarak açıklamıştır: Birincisi, onlar bakışlarını yalnız kocalarına çeviren, başkalarına bakmayan, vefalı dilberlerdir. İkincisi, bakanın bakışlarını kendisine çekebilen, bakışları kendilerine bağlayan güzeller anlamındadır. Üçüncüsü ise, süzgün bakışları kendilerine çevrilmiş; hiçbir yere bakmayan; edep, hayâ ve nezaketiyle seçkin dilberler manasındadır. Elmalılı müfessirlerinin çoğunun ilk manayı tercih ettiklerini, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bazı hadislerinde “kocalarından başkasına bakmazlar” şeklinde mana verdiğini nakletmektedir.⁴³⁸

Kur’an-ı Kerim’de cennet hizmetçileri için “*غُلْمَانٌ* – gılman” ve “*وَلَدَانٌ* – vildan” ifadesi kullanılmıştır. Bu hizmetçilerin ölümsüz,⁴³⁹ sedefler içinde gizlenmiş inci gibi⁴⁴⁰ ve genç⁴⁴¹ olduklarından bahsedilmektedir. Kur’ân-ı Kerim’in sadece bir âyetinde geçen gılman kelimesi, Tûr Sûresi 24. âyetinde “*Etraflarında, sedeflerinde saklı inciler gibi tertemiz gılmanlar dolaşır.*”⁴⁴² buyurulmaktadır. Sözlükte “çocuk, bıyığı yeni terlemiş genç, hizmetçi” anlamına gelen gulâm kelimesinin çoğulu olan gılman,⁴⁴³ Allah’ın (c.c.) mü’min kulları için özel yarattığı ve vazifesi sadece hizmetkârlık olan cennet gençleridir.⁴⁴⁴

Elbise ve zinet eşyaları dünyada insaoğlu için önemli eşyalardandır. Özellikle kadınlar için ayrı bir önemi vardır. Ayetlerde Allah (c.c.), bu anlamda kuluna ahirette kendisini bekleyen cennet hayatını tasvir ederken elbise (libas) ve zinetlerden bahsetmektedir. Bu elbiselerin özellikleri yeşil ince ve kalın ipekten olduğunu belirtmektedir.⁴⁴⁵ İster ince, isterlerse kalın olmak üzere diledikleri gibi giyebilecekleri cennet kıyafetleri cennetliklerin olacaktır.⁴⁴⁶ Ziyet olarak ise altın bilezik, inciler,⁴⁴⁷ gümüş bilezik⁴⁴⁸ gibi değerli mücevherlerle süslenildiğinden bahsedilmektedir. Bu ziyetler cennet ehlinin dünyada yaptıkları salih amellerinin simgesi olan

⁴³⁷ Rahman 55/56

⁴³⁸ Elmalılı, VII, 422.

⁴³⁹ Vakıa 56/17

⁴⁴⁰ Tûr 52/74

⁴⁴¹ İnsan 76/19

⁴⁴² Tûr 52/24

⁴⁴³ Yusuf Şevki Yavuz, “Gılman”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 50.

⁴⁴⁴ Elmalılı, VII, 300.

⁴⁴⁵ Kehf 18/31; İnsan 76/21

⁴⁴⁶ Elmalılı, VIII, 513.

⁴⁴⁷ Hac 22/23

⁴⁴⁸ İnsan 76/21

mükâfatlarıdır. Bazı ayetlerde altın ve gümüş bilezikler hakkında kulun cennetteki derecesine göre mükâfatının farklılığına işaret olduğu belirtilmektedir. Fakat Elmalılı, altın ve gümüşü nimet bağlamında değerlendirirken, altının parlaklığı ve değerli oluşunu, gümüşün ise beyazlığının samimiyet ve saflığı simgelediğini; gümüşün altına oranla çokluğundan dolayı herkese yararının daha kapsamlı olduğunu belirtmektedir.⁴⁴⁹

Özetle nimet kavramı, bolluk, mutluluk ve iyi hâl içinde, maddî ve manevî imkânlarla sahip olmak demektir. M. Hamdi Yazır'da nimeti kişinin faydalandığı her türlü imkân olarak değerlendirmektedir. Dünya ve ahiret hayatının her türlü rahatını ve konforunu sağlayarak, kulunu sürekli nimetlendiren Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed (s.a.v.)'i ve diğer peygamberlerini, mü'minleri ve bütün yarattığı mahlukâtı nimetlendirdiğini ayetlerde ifade etmektedir. Ayetlerde rızık, hayr, âlâ, ihsan, menn kavramları nimet anlamında kullanılmış İslamî terimlerdir.

Elmalılı nimeti dünya ve ahiret nimetleri olarak ikiye ayırmıştır. Bunları da kendi içinde kesbî ve vehbî olmak üzere tasnif etmektedir. Allah (c.c.)'ın kişiye dünyada lütfettiği maddî nimetlerden bazıları rızık, eş, aile, çocuk, hayvan ve denizler ve kara parçasıdır. Dünyada verilen manevî nimetlere ise, akıl, iman, İslam, nübüvvet, hikmet, tevbe, güvenlik, barış, saygınlık gibi nimetleri örnek olarak verebiliriz. Elmalılı'ya göre, bu nimetler kişinin dünya hayatını en güzel, mutlu ve huzur içinde geçirmesini sağlayan, ahiret nimetlerine ulaşmaya da vesile olan nimetlerdir.

Dünya hayatının nimetleri kişinin kabre konulmasıyla son bulmaktadır. Kabir hayatı insanın dünyada ettiklerini toplamaya başladığı yerdir. Takva sahibi kişiler dünya hayatında O'na iman ederek, yaratılış gayelerini yerine getirdikten sonra ahirette Yüce Allah'ın cemâlini, ona kavuşmanın safasını ve O'nu râzı görmenin lezzetini hakka'l-yakîn tadararak sonsuz nimetler içinde orada mutlu olacaktır. Elmalılı özellikle kabir, sırat gibi ahiret aşamalarında mü'mine verilecek nimetleri hadislerden nakiller yaparak açıklamaktadır.

Cennet ise, ehlinin gam ve kederden, belâ ve sıkıntıdan uzak, tamamen nimet ve mutluluğun bulunduğu yerdir. M. Hamdi Yazır, iki çeşit cennet olduğunu belirtmektedir. Bunlar dünya ve ahiret cennetleridir. Dünyadaki nimetler, zevkler, tadlar saf olmayan, görme ve görünmeye dayalı, geçici hazlardır. Ahirete dair nimetler ise saf,

⁴⁴⁹ Elmalılı, VIII, 513.

hakka'l yakîn yaşanacak olan ve ebedî nimetlerin yaşanacağı yerdir.

Cismanî arzularının karşılanmasının yanında onlara rahatsızlık verecek, sıkıntıya sokacak hiçbir şeyin bulunmadığı ayetlerde ifade edilmiştir. Onların hiçbir şekilde üzüntü, korku, usanç, yorgunluk, moral bozukluğu, kin, nefret hissetmeyecekleri anlatılmaktadır. Bunun yerine kendilerine “selam” denileceği emniyet ve huzur içinde birbirilerine muhabbet besleyerek yaşamlarını sürdürecekleri ifade edilmiştir. Ayrıca Elmalılı, cennet ehlinin asıl nimet olan Allah Teâla'da hakka'l-yakîn göreceğini, radiyye ve merdiyye makamlarına ulaşacağını belirtmektedir.

Cennette saf haliyle tadılacak meyvelerin olduğu bağlar ve bahçelerin olduğu anlatılmaktadır. Dünyadakine benzer ama ordakilerin sahip olduğu kötü özellikleri taşımayan su, süt, bal ve şarap nehirleri etrafında, hizmetçiler tarafından, kendine has özellikte içeceklerin, değerli madenlerden üretilmiş, özel bardaklarda ikramların yapılacağı haber verilmektedir. Cennet ehlinin kıyafetleri de Elmalılı'ya göre ister ince, ister kalın ipekten olacak ve altın, gümüş, inci ziynetlerini takıp, süslenerek orada zevk-ü sefa içinde Rableriyle beraber sonsuz bir hayat süreceklerdir.

1.3. KİŞİYİ NİMETE İLETEN FİİLLER

Kur'an, insanları dosdoğru yola (sırat-ı müstakîme) iletmek için Allah tarafından indirilmiştir.⁴⁵⁰ Tüm ilahi kitaplarda olduğu gibi, son vahiy olan Kur'an'ın da asıl amacı yeryüzünde zulmü, adaletsizliği ortadan kaldırmak ve insanlara, Allah'ın kendilerinden razı olacağı davranış alışkanlıklarını kazandırmaktır.

Kur'an, bireyin ve toplumun ıslahını hedefler. Bu hedefin gerçekleşmesi için insanlara ilkeler sunmak, hayata bizzat bu ilkeler perspektifinden bakmak ve pratiğe bu ilkelerin kaynaklık etmesini sağlamak amacıdadır.

Kur'an- ı Kerim, insanlara hidayet rehberi olarak gönderilmiştir. Hangi şeylere ve nasıl inanacakları, ibadetleri ve hayatlarını düzene sokmak için uygulayacakları hükümleri belirlemek için gönderilmiştir. Dünya hayatında iyi ile kötüyü birbirinden ayırmak, bu hayattan sonra gidilecek ahiret âleminde karşılaşılabilecek durumlarını öğretmek için indirilmiştir. Ayrıca, kişinin yapısında bulunan madde ile mana eğilimleri

⁴⁵⁰ İsrâ 17/9

arasındaki dengeyi sağlama konusunda da hidayettir. Hakkı batıldan, hayrı şerden ve zararlıyı faydalıdan ayırt etmek için hidayettir. Gayb âlemi ve bu âlemlerle ilgili inanılacak şeyleri göstermede hidayettir. Helal ve haramı, farz ve yasağı belirlemede hidayettir. Gerek fertlerin birbirleriyle, gerekse fertlerle toplum arasındaki ilişkileri düzenlemede hidayettir. Yüce Allah'ın yegâne yaratıcı, yegâne ma'bud, yegâne hâkim ve teşrî hakkının yegâne sahibi olarak bilinmesi ve sadece O'na kulluk edilmesi konusunda da hidayettir. Mutlak ilah, mutlak Rab ve mutlak hâkim olarak sadece O'na boyun eğilmesi gerektiği konusunda hidayettir. Kısaca, insan için söz konusu olan her şeyde hayat kitabı olan Kur'an hidayettir, insan her şeyi Kur'an-ı Kerim'den öğrenir ve Kur'an insanı en güzel, en doğru olana iletir.

Yapılan ibadetlerin Allah (c.c.) katından kabul görmesi için sadece Allah rızası için yapılıyor olması,⁴⁵¹ imandan kaynaklanması,⁴⁵² riyâ ve gösterişten mutlaka uzak olması,⁴⁵³ niyetin salih olması⁴⁵⁴ gibi şartları taşıması gerekir. Aksi takdirde ibadetlerin boşa gideceği haber verilmektedir.⁴⁵⁵

1.3.1. İtikadî Açından Kişiyi Nimete İleten Fiiller

Kişiyi itikadî manada nimete ulaştıran amellerin başında Allah'a, Ahiret gününe, meleklerine, kitap ve peygamberlerine iman etmek, malından ihtiyacı olanlara vermek, namaz kılmak, zekât vermek gibi ibadetler gelir. Örneğin;

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ
وَأَتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ
وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَجِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

“Yüzlerinizi bazen doğu, bazen batı taraflarına çevirmeniz iyilik değildir. Fakat iyilik hayra eren o kimseler, Allah'a, Ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edip, yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, dilenene ve esirleri kurtarmaya seve seve mal verirler. Namazı kılarlar, zekâtı verirler. Bir de anlaşlıkları zaman sözlerini yerine getirenler, hele sıkıntı ve hastalık durumlarında ve harbin

⁴⁵¹ Fatıha 1/5

⁴⁵² Bakara 2/262

⁴⁵³ Bakara 2/264

⁴⁵⁴ Beyyine 98/5

⁴⁵⁵ Hucurât 49/2; Muhammed 47/1-8

şiddetli zamanlarında sabır ve kararlılık gösterenler var ya, işte doğru olanlar da bunlardır, kötülükten korunanlar da bunlardır."⁴⁵⁶

Bu ayet hakkında Elmalılı Nesefi'nin Medâriku't-tenzîl isimli eserinde ilgili Peygamber (s.a.v.)'e ait şu hadisi nakleder: "Her kim, bu ayet ile amel ederse, imanını kemâle erdirmiş olur." buyurmuştur.⁴⁵⁷

Bir başka ayette;

سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

*"Rabbinizden bir mağfîret; Allah'a ve peygamberine inanalar için hazırlanmış olup, genişliği gökle yerin genişliği kadar olan cennete koşuşun. İşte bu Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütf sahibidir."*⁴⁵⁸ buyrulmaktadır. Bahsi geçen müsabakanın aslını imanda yarışma teşkil eder. Elmalılı Muhammed Hamdi'ye göre imanda yarış ise, Allah ve Resulü'nün tebliğ ettikleri hususları tasdik ve uygulamada mümkün olan gücünün ve zamanının en fazlasını sarf etmek, Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı ile itaatte yarış ederek olacaktır. Elmalılı, "Vaat edilen o geniş cenneti hazırlama Allah'ın fazlıdır." ifadesini, yarışı kazananlar için o geniş cenneti hazırlamak, Allah'ın üzerine vacip olduğu için değil, sadece fazlı ve keremiyle ihsan ettiği bir hediyesi olduğu için hazırlandığını belirtmektedir.⁴⁵⁹

1.3.2. Amelî Yönden Kişiyi Nimete İleten Fiiller

Kur'an ibadetten ziyade ubudiyeti, ibadetlerin hayata yansımalarını önceler. Mü'min bu ibadetleri uyguladıkça imtihan için geldiği dünya hayatında ve ahirette nimetlerle müjdelenmektedir. Bu anlamda insanların gönüllerinin İslam'a açılması için gerekli çabayı sergilemek olan cihat ve Allah'ın dinini dert ve dava edinmek mü'min için en önemli görevlerden birisidir.

Arapça'da "güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak" mânasındaki "cehd" kökünden türeyen cihad, terim olarak, dinî

⁴⁵⁶ Bakara 2/177

⁴⁵⁷ Elmalılı, I, 584.

⁴⁵⁸ Hadîd 57/21

⁴⁵⁹ Elmalılı, VIII, 475.

emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek demektir. Fıkhî terim olarak ise, daha çok müslüman olmayanlarla savaş,⁴⁶⁰ tasavvufta ise nefs-i emmâreyi yenme çabası için kullanılmıştır. Ankebût Sûresi 29/69. ayette cihadın Allah'ın rızâsını elde etmek için cihad edenlere O'na ulaştıracak yolların gösterileceğini vaad edilmektedir. Buradan hareketle cihad kelimesinin sadece savaş anlamına gelmediği açıktır.⁴⁶¹

Allah (c.c.)'ın insanı cihad ile sorumlu kıldığını belirten ayette “ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ - خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيُبْلِغَكُمْ فِي مَا آتَيْتُكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ - Sizi yeryüzünün halifesi yapan, size verdiği şeylerde, sizi denemek için, kiminizi kiminizden üstün kılan O'dur. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır ve O, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”⁴⁶² buyurmaktadır. M. Hamdi Yazır ayeti, Allah'ın yeryüzünde sahiplik edecek, yönetecek ve hükümleri uygulayacak olan görevlileri, sorumluların insanlar olduğunu şeklinde yorumlamaktadır. Yüce Allah “...إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً...”⁴⁶³ ilahi buyruğunun Âdem'e takdir ettiğini ve meleklere bile nasip etmediği bu yüksek makam ve şerefe, bundan böyle topyekün insanı tayin edip, bu ağır sorumluluk ve emaneti ona verdiğini belirtmektedir. Ayette, böyle bir sorumluluğun esasen kâinat ve fitrat ile tam tamına örtüşen gerçek ve doğru duruş olduğuna dikkat çekilmektedir. Gerçek bu kadar açık ve belirgin olmakla birlikte bazı kimselerin bu hak davayı sahiplenmeyişleri, onların tercihine kalmıştır. Ama bu davanın sahiplerine, bu gibi kimselere sorumluluklarını hatırlatmaları gerekmektedir: Kendi günahlarını kendileri yüklenecilerdir. Herkes işlediğinden hesaba çekilecek, bu davaya karşı duruşuna bağlı olarak yaptıklarının, ettiklerinin mükâfat ya da cezasını görecektir.⁴⁶⁴

İslâm davası, göklerin, yerin ve dağların yüklenmekten af edilmelerini istedikleri muazzam bir emanettir. Böyle bir emaneti taşımak yükümlülüğü büyük bir sorumluluktur, onu taşımak yürekliliğini göstermek de o oranda büyük bir şereftir:

⁴⁶⁰ Tevbe 9/41, 44, 81, 86

⁴⁶¹ Ahmet Özel, "Cihad", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 527.

⁴⁶² En'am 6/165

⁴⁶³ Bakara 2/30

⁴⁶⁴ Elmalılı, III, 620-621.

“إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا - Şüphesiz biz, göklere, yere ve dağlara emaneti yüklenmelerini teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler. Bundan endişeye düştüler ama onu insan yükledi, çünkü o çok zalim ve çok cahildir.”⁴⁶⁵ ayeti bu gerçeği ifade etmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm, samimi bir dindarlık halini alarak kişinin bütün benliğini saran imanın cihad azmini ve iradesini güçlendireceğine de işaret etmektedir.⁴⁶⁶

Kişinin nimete ulaşmasına vesile olan ibadetlerin en önemlilerinden birisi de “namaz” ibadetidir. Namaz, farzların en büyüğü ve en önemlisidir. İmanın alametidir. Namaz ibadetiyle ilgili pek çok ayet-i kerime bulunmaktadır. Aşağıdaki ayetlerde Allah Teâla namaz ile ilgili şöyle buyurmaktadır:

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ – Onlar ki gayba iman edip, namazı dürüst kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah yolunda) harcarlar.”⁴⁶⁷

Elmalılı ayette belirtilen namaz ibadetini şöyle açıklamaktadır: Lügat bakımından biri kalp ve dil işi olan dua, diğeri de bedenî hareket işi olan “salat- namaz” kelimesi, dinde Peygamber (s.a.v.)’den görülegeldiği üzere kalbe, dile ve bedene ait özel fiiller ve özel esaslardan oluşmuş gayet intizamlı, kâmil (eksiksiz) bir ibadettir. “İkâme” , kıyam ve kıyamdan “if’âl” ölçüsünde olarak lügatta kaldırıp dikmek, düzeltip doğrultmak, kıymetlendirmek, devam ettirmek, dikkat ederek yapmak anlamlarına geldiğinden, namazla ilgisinde bu manaların birinden veya ortak noktalarından belîğ bir istiâre yapılmış ve ayette “يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ – namazı ikâme ederler” ifadesi seçilmiştir. “Dikmek, doğrultmak” manaları düşünüldüğünde “الصلاة عماد الدين – Namaz dinin direğidir.” hadis-i şerifi akla gelmektedir. Bu hadiste din, yüksek bir binayabenzetiliyor ve namaz o binanın direği gibi gösterilmektedir ki, iman da o binanın temelidir. Namazın güzelce dikilmesi ve doğrultulmasıyla o yüksek binayı dinin inşa, koruma ve devam ettirilmesinin gereği anlatılmaktadır. Namazın dünya ve ahirete ait, maddî ve manevî, bütün faziletleri, faydaları sayılamayacak kadar çoktur. Fakat namazı kılan kişinin hayatta en az dört kazancı vardır: Birincisi temizlik; ikincisi kalp kuvveti; üçüncüsü vakitlerin intizamı; dördüncüsü toplumsal düzenlemedir. Bu faydalara kişi namaza

⁴⁶⁵ Ahzâb 33/72

⁴⁶⁶ Âl-i İmrân 3/173: الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ – İnsanlar onlara:”Düşmanlarınız size karşı ordu topladı, onlardan korkun.” Dediklerinde, bu onların imanını artırdı ve şöyle dediler: “Allah bize yeter. O ne güzel vekildir.”

⁴⁶⁷ Bakara 2/3

devam şartıyla ulaşmaktadır. Bunların dışında ahlakî olarak namaz, kişide büyülenmeyi kırmak, kardeşliğe hazırlanmak ve Allah rızası için iş yapmaktır. Bunun için namazda giyinebileceği en güzel ve en temiz elbisesini giymek ve kendine gurur gelmesi düşünülen bu hal içinde örtülecek birçok ayıpların bulunduğunu düşünüp, yüzünü yani alnını ve burnunu yere koyarak defalarca secdeye kapanmak en mühim esastır. Namaz kişinin gurur ve kibrini kırarken, aynı zamanda insanın ruhî hürriyetini yükseltmektedir. Bunun için namaz mü'minin miracıdır. Yani beşerî olmanın sertliğinden, tek olan Allah'a ait arşa çıkararak bir merdivendir. Namazda bütün bir beşer hayatının şekli ve dereceleri düşürülmüştür. Allah'ın huzurunda bulunmak, hazırlanmak, düşünmek, istemek, defalarca kalkmak, bükülmek, rahat edip oturmak, nihayetinde selam ve selamete işini bitirmek, insanı bütün hayatın kademelerinden geçirerek, varlığın sırlarını, dünya ve ahireti düşündürerek Cenab-ı Allah'a kavuşturur ve büyük bir iman ve sevap ile yine âleme döndürmektedir. Çünkü namaz, İslam ile küfrün ayırıcısıdır.⁴⁶⁸

M.Hamdi Yazır, “*Bir de sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım isteyin. Şüphesiz bu (Allah'a) saygılı olanlardan başkasına ağır gelir.*”⁴⁶⁹ buyrulan ayeti namazın kılınış şekilleriyle açıklayarak, mü'min kalbini iyi niyetle kibleye çevirir, gönlündeki sıkıntılarını, şeytanın vesveselerini atarak, bütün uzuvlarıyla ve büyük bir saygı ile tekbirini alır ve ibadete koyulursa; Kur'an'ını okur, dinler, O'nun huzurunda hayatın akışını arz eder, huşu ile kıyamda bekler, saygı ile eğilir, secdeye kapanır, yine kalkıp doğrulur, nihayet oturup dinlenerek ve sonunda selam ile esenliğe ererse, bütün bunların Allah'ın ilahî yardımının celbine aracı olacağını belirtmektedir.⁴⁷⁰

Namazın kişinin iç dünyasında oluşan saygı hissine dikkat çeken bir başka ayette “*الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ* - Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler.”⁴⁷¹ buyrulmaktadır. Elmalılı konuyu gayet latif bir şekilde ifade etmektedir: Huşunun aslı kalpte, tezahürü bedende olmak üzere ikisini de içinde bulunduran saygı halidir. Kalbin huşusu, Rabbin azamet ve celali karşısında kendi küçüklüğünü göstermesi ve nefsinin Hakk'ın emrine itaat ettirerek, edep ve tâzimden başka bir şeye yönelmeyecek şekilde kalbin son derece

⁴⁶⁸ Elmalılı, I, 219-223.

⁴⁶⁹ Bakara 2/45

⁴⁷⁰ Elmalılı, I, 351-352.

⁴⁷¹ Mü'minûn 23/2

saygı hissi duymasıdır. Bedenen tezâhürü ise, vücut organlarında bu duygunun belirlenmesiyle bir sakinlik ve sükûnet oluşması, gözlerinin önüne, secde yerine bakıp, sağa-sola, şuna-buna iltifat yöneltmemesidir. Bundan dolayı, huşunun aslı namazın şartlarından biri olan niyetin samimi olması ile tezâhürleri de namazın âdap ve diğer tamamlayıcıları ile ilgilidir.⁴⁷²

Mü'minlerin nimete ulaştıran diğer bir ibadette “oruç” ibadetidir. İslam’ın şartlarından biri olan orucu, Elmalılı Hamdi Yazır tefsirinde ahkâma dair detaylara yer vererek anlatmıştır. Konuyla ilgili bir ayette;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٍ مَّسْكِينٍ فَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَن تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ

“Ey iman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz. (Size farz kılınan oruç), sayılı günlerdedir. İçinizden hasta olan veya yolculukta bulunan ise, diğer günlerde, tutamadığı günler sayısınca tutar. Ona dayanıp kalacaklar üzerine de bir yoksulu doyuracak kadar fidye gerekir. Her kim de hayrına fidyeyi artırırsa, hakkında daha hayırlıdır. Bununla beraber, eğer bilerseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.”⁴⁷³ buyrulmaktadır. İlgili ayetin tefsirinde Muhammed Hamdi Yazır oruç ibadetini, dinin en büyük esaslarından ve Allah’ın en kuvvetli kanunlarından biri olduğunu vurgulamaktadır. Nefs-i emmare, bu mücadele ile terbiye edilir. Kötülüğe olan arzular, oruçla sakinleşir. Bunun için, derece derece, önce şer’î emirlerin en hafifi olan namazın, ikinci olarak ortası olan zekâtın, üçüncü olarak da en zoru olan orucun emredilmesini gerektirmiş ve böylece Allah Teâla kullarını kademe kademe ibadete alıştırmıştır.⁴⁷⁴

İslam’ın en büyük ve önemli şartlarından bir diğeri de “hac” ibadetidir. Hac ibadetiyle ilgili ayette Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِن شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

“Gerçekten Safa ile Merve, Allah’ın alametlerindendir. Onun için her kim hac ve

⁴⁷² Elmalılı, V, 569.

⁴⁷³ Bakara 2/183-184

⁴⁷⁴ Elmalılı, I, 610.

*umre niyetiyle ziyaret ederse, bunları tavaf etmesinde ona bir günah yoktur. Her kim de gönülden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah iyiliğin karşılığını verir, O herşeyi bilir.*⁴⁷⁵

Hac, sözlükte özel bir maksat, niyet anlamına gelir. İ'timar yani umre de ziyaret demektir.⁴⁷⁶ “... فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ ...”⁴⁷⁷ Onda apaçık deliller, İbrahim'in makamı vardır. Ona yol bulabilenlerin Beyt'i haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır...⁴⁷⁷ nassıyla Elmalılı, haccın kesin farz oluşu te'kidli bir şekilde tespit edilmiş⁴⁷⁸ ve müelliflerin rızaya ulaşması için bir yol olduğu beyan edilmektedir.

Kalp ve beden ile yapılan ibadetlerden başka mal ile yapılan ibadette bulunulmaktadır. Zekât, sadaka, infak gibi malî ibadetler kulun nimete ulaşmasına vesile olan ibadetlerden bazılarıdır. Zekât ayetlerde genelde namaz ibadetiyle beraber zikredilmektedir.⁴⁷⁹

Kişinin sahip olduğu malların Allah rızası için harcandığında değer kazanacağını belirten ayette Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِئَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

*“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, bir tanenin durumu gibidir. Ki, yedi başak bitirmiş ve her başakta yüz tane var. Allah, dilediğine daha da katlar. Allah'ın rahmeti geniştir. O her şeyi bilir.”*⁴⁸⁰

Kısacası bire yedi yüz tutmuştur. Mü'minler her tanesini bile küçük görmemeli, boşa çıkarmamalıdır. Hazinesi sonsuz olan Allah, yolunda yapılan infaklarda ahirette böyle çok fazla olarak karşımıza çıkaracak ve teraziye konacaktır. Allah'ın yüceliğini ifade ederek Elmalılı ayetin yorumunu “İşte O'nun arttırma kanunu sonsuza kadar gider.” diyerek sonlandırmaktadır.⁴⁸¹

⁴⁷⁵ Bakara 2/158

⁴⁷⁶ Elmalılı, I, 546.

⁴⁷⁷ Âl-i İmrân 3/97

⁴⁷⁸ Elmalılı, II, 447.

⁴⁷⁹ Bakara 2/43, 110; Nisa 4/162; Tevbe 9/5

⁴⁸⁰ Bakara 2/261

⁴⁸¹ Elmalılı, II, 212-213.

İnsanın Allah Teâla'nın rızasını kazanmasına ve nimetlerine ulaşmasına vesile olan davranışlardan birisi de müslümanın sıkıntısı olan birisine borç vermesi veya en güzeli onu hibe etmesidir. Ayette mü'min kardeşine borç veren kişinin ona fazlasıyla mükâfatını vereceğini belirten ayette Allah Teâla;

إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ

“Eğer Allah’a güzel bir ödünç verirsiniz, Allah onu sizin için kat kat yapar ve sizi bağışlar. Allah çok mükâfat verendir, hâlimdir”⁴⁸² buyurmaktadır. Muhammed Hamdi Yazır, toplumsal yarara dikkati çekerek ayeti, Allah’a borç vermekten kastın, müslümanın maddî yönden sıkıntıda olan birisine borç vermesi şeklinde açıklamaktadır. İhtiyacının giderilmesi niyetiyle bir kişiye borç verilince hem zenginlerle ve fakirler arasında sevgi artar, hem de toplumda umumî bir zenginlik oluşur. Allah Teâla'nın bu amelden o kadar razı olur ki, nimetin aslında kendilerine emanet olduğu bilinciyle onun şükürünü bilip de Allah için, Allah'ın emrettiği yerlere sarfedenlere daha güzel ve daha fazlasıyla dünyada ve ahirette mükâfatını artırır, onların değerlerini yükseltir.⁴⁸³

Şükürün, kişiyi nimete ulaşmasına vesile olduğunu belirten ayette Allah Teâla;

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ

“Ve hatırlayın ki Rabbiniz size şöyle bildirmişti: Yüceliğim hakkı için şükrederseniz elbette size (nimetimi) artırırım ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.”⁴⁸⁴ buyurmaktadır. Elmalılı'ya göre, Cenab-ı Hak bütün kullarını verdiği bütün nimetlere şükretmeye davet etmektedir. Şükür mü'mini dünya ve ahiret nimetlerine ulaşılacaktır.⁴⁸⁵ O nimet ihsan edici ve bağışlayıcı olan Allah da, şükreden kullarına sırf kendi lütfundan nimeti arttırmakla karşılık verecektir. Bu muamelenin dünya ve ahirette değerinin ne kadar büyük olduğu ve olacağı tasavvur edilemez.⁴⁸⁶

Bu gibi ibadetlerin dışında tevbe etmek, istiğfar getirmek,⁴⁸⁷ tefekkür etmek,⁴⁸⁸ dua

⁴⁸² Teğabün 64/17

⁴⁸³ Elmalılı, VIII, 107.

⁴⁸⁴ İbrahim 14/7

⁴⁸⁵ Elmalılı, I, 531.

⁴⁸⁶ Elmalılı, I, 546-547.

⁴⁸⁷ Hûd 11/3

⁴⁸⁸ Âl-i İmrân 3/191

etmek,⁴⁸⁹ sıla-i rahim yapmak⁴⁹⁰ gibi daha birçok güzel amel kişinin Allah'ın rızasını kazanıp cennette nimetlendirilmesine vesile olmaktadır.

1.3.3. Ahlakî Yönden Kişiyi Nimete İleten Fiiller

İslam dini, iman ilkelerini insanlara benimsetmek, ibadet esasların hayatlarına aktarmanın yanında ahlakî ilkeler getirmek suretiyle bireylerin huzurlu bir yaşam sürmelerini sağlamaktadır. Nitekim İslam dininin kendisiyle gönderildiği son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'in âlemlere rahmet olarak gönderilmesiyle beraber ön plana çıkartılan en önemli özelliği ise, ahlâkıdır. Elmalılı, güzel huylara sahip kişinin ahlaklı, çirkin huylara sahip kimselerin ise ahlaksız/kötü ahlak sahibi şeklinde nitelendirildiğini belirtmektedir.⁴⁹¹ Furkan Sûresi'nde yer alan bazı ayetlerde nimete ileten sebeplerden insanların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen ahlâka yönelik fiillerin belirtildiği bir grup ayette Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا

“O çok merhametli Allah'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve cahil kimseler kendilerine laf attığı zaman (incitmeksizin) ‘selam.’ derler (geçerler.)”⁴⁹²

Elmalılı ayeti Kur'an'ı kendisine rehber edinen bir mü'minin ahlakını açıklamaktadır: Rahman'ın öyle kulları vardır ki, yeryüzünde yürüyüşleri ve hareket tarzları vakardır. Mağrur, zorba, kaba, kibirli, saygısız ve haşin değil; sükûnetli ve alçak gönüllü bir şekilde terbiyeli, nazik ve yumuşak yürürler. Etraflarına sıkıntı vermez, saygılı, merhametli tavrıyla etrafa huzur ve güven yayarak giderler. Selametle neticelenen sözler söyler veya “selametle” derler.⁴⁹³

Başka bir ayette Allah (c.c.)'ın “وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا” *Ve onlar ki, yalan şahitlik etmezler, boş bir şeye rastladıkları zaman vakar ile (oradan)*

⁴⁸⁹ A'râf 7/56

⁴⁹⁰ Nisâ 4/1

⁴⁹¹ Elmalılı, VIII, 297.

⁴⁹² Furkan 25/63

⁴⁹³ Elmalılı, VI, 96.

geçip giderler."⁴⁹⁴ ayetini Muhammed Hamdi Yazır "mü'minler yalan yere şahitlik yapmazlar ve yalan söylenen yerlerde de durmazlar" şeklinde açıklamaktadır.⁴⁹⁵

Ayrıca Elmalılı nimete ulaşmayı ve Allah'ın rızasına ermeyi amaç edinen mü'minin "وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخْرُوا عَلَيْهَا سُومًا وَغَمِيَانًا" - *Kendilerine, Rabb'lerinin ayetleri hatırlatıldığında ise, onlara karşı sağır ve kör davranmazlar.* ⁴⁹⁶ ayeti delaletince kendilerine vaaz ve nasihat edildiği, ders verildiği zamanlar dinlememezlik etmeyip, gören göz, dinler kulak olarak üşüşeceklerini ifade etmektedir.⁴⁹⁷

Ayrıca tevazû ile yaşamak, kibir ve büyülenmeden kaçınmak,⁴⁹⁸ gibi birçok fiil ve davranışta Allah katında makbul olduğunda kişiyi nimetlere ulaştıran, en önemlisi ulaşabileceği en büyük nimet olan Allah'ın rızasına ulaştıran ibadetlerdendir.

Sonuç olarak, Allah bütün insanları en mükemmel nimeti elde etmesi için yaratmıştır. Bu nimet ise, Allah'ın (c.c.) kulundan razı olmasıdır. Rabbin kullarından hoşnut olması, O'nu razı edecek fiilleri yerine getirerek mümkün olacaktır. Allah'ın rızasına götürecek söz ve davranışları ayetleriyle kullarına açıkladıktan sonra rızasına da bu kullarının ulaşacağını buyurmaktadır.⁴⁹⁹

En büyük nimet olan kulun Allah'ın rızasına ulaşmasına vesile olacak ibadetlerin başında İslam inancının temeli olan Allah'a ve Ahiret gününe iman gelmektedir. Elmalılı'ya göre iman etmek ise, Allah ve Resulü'nün tebliğ ettikleri hususları tasdik ve uygulamada mümkün olan gücünün ve zamanının en fazlasını sarf etmek, Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı ile itaat ederek olacaktır. İslam dinine inanan kimse, bu inancı doğrultusunda hareket ettiği takdirde, mutluluk hayatı yaşayacağı cennette, hiçbir korkusu olmadan ebediyen yaşayacaktır.

Kişiyi nimete ulaştıran en önemli ibadetlerden birisi de namazdır. Elmalılı, samimi niyetle kılınan namazın, kulun ilahi yardıma ulaşmasına vesile olan ibadetlerden biri olduğunu belirtmektedir. Namazın dünya ve ahirete ait, maddî ve manevî, faziletleri, faydalarından bahseden Elmalılı tefsirinde, namazın bedensel, ahlakî, toplumsal yararları hakkında bilgi vermektedir. Namazını bütün şartlarına dikkat

⁴⁹⁴ Furkan 25/72

⁴⁹⁵ Elmalılı, VI, 98.

⁴⁹⁶ Furkan 25/73

⁴⁹⁷ Elmalılı, VI, 98.

⁴⁹⁸ Bakara 2/34

⁴⁹⁹ Beyyine 98/7-8

ederek, huşû ile kılan kişinin Allah'ın ilahî yardımının celbine aracı olacağını belirtmektedir.

Elmalılı'ya göre İslamın önemli ibadetlerinden biri olan oruç ile nefs-i emmarenin terbiyesi gerçekleşmektedir.

İslam'ın en büyük ve önemli şartlarından bir diğeri olan hac kulun nimete ve rızaya ulaşması için bir yol olduğu beyan edilmektedir.

Zekât, infâk gibi ibadetlerle dünya ve ahirette nimetin kişinin verdiğiinden çok daha fazlasıyla değerlendirileceğini belirten Elmalılı, Allah'ın hazinesinin geniş olduğunu ve arttırmasının sonsuza kadar gideceğini belirtmektedir.⁵⁰⁰

Borç vermek veya hibede bulunmak⁵⁰¹ gibi güzel bir amel de kişiyi dünya ve ahirette nimete ulaştıran en önemli fiilerden bir tanesidir. Elmalılı burada toplumsal yarar vurgu yaparak, borç vermenin toplumda refah seviyesinin ve insanlar arasındaki sevgi ve saygının artacağına dikkati çekmektedir.⁵⁰²

Şükür Allah'ın kullarından yapılmasını istediği ibadetlerden birisidir. Elmalılı'ya göre nimet veren ve bağışlayan Allah (c.c.) şükrederek de görevlerini yerine getiren kullarına kendi lütfundan ihsanda bulunacak, dünya ve ahirette nimetlerini arttıracaktır.

Nimete ileten sebeplerden toplumsal ilişkilerini düzenleyen ahlâka yönelik fiillerin yer aldığı birçok ayet-i kerime bulunmaktadır. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, ahlakı “güzel huylar” şeklinde tanımlamaktadır. O, güzel huylara sahip kişinin ahlaklı, çirkin huylara sahip kimselerin ise ahlaksız/kötü ahlak sahibi şeklinde nitelendirildiğini belirtmektedir.⁵⁰³

⁵⁰⁰ Bakara 2/261

⁵⁰¹ Teğabün 64/17

⁵⁰² Elmalılı, VIII, 107.

⁵⁰³ Elmalılı, VIII, 297.

İKİNCİ BÖLÜM

ELMALILI'NIN AZAB KAVRAMINI DEĞERLENDİRMESİ

2.1. İSLAM'DA AZAB (عَذَاب) KAVRAMININ TANIMI

Azab (عذاب), şiddetli eziyet vermek anlamındır. “İşkence, eziyet ve elem” anlamında kullanılsa da, Müfredât müellifi İsfahânî'ye göre bu kelimenin kökü konusunda ihtilaf vardır.

Bazıları “ وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا - Birinin suyu tatlı ve susuzluğu giderici, diğerinin ki tuzlu ve acı iki denizi salıveren ve aralarında bir engel ve aşılmaz bir sınır koyan O'dur.”⁵⁰⁴ ayetinde olduğu gibi kelimenin (azbün) tatlı, hoş kökünden geldiğini ifade eder. İsmi fail olarak (aziib-azuub) formlarında gelir. Şu halde kelimesinin asıl anlamı insanı azaba, aç ve susuz kalmaya zorlamaktır. Bazılarına göre de te'ziib kelimesinin asıl anlamı kamçının azabesiyle (ucuyla) çok vurmaktır. Bazı dilciler “te'zîb”in, “darbün /vurmak” anlamında olduğunu söyler. Ayrıca “bulanık su” için (ma'e azbün) ifadesi kullanılır. Bundan hareketle “azebe” kelimesi, kişinin hayatını bulandırmak anlamında da olabilir. Kelime “azzebtühü” formunda, onun hayatının zevkini, tadını yok ettim, anlamına gelir.⁵⁰⁵

Elmalılı Hamdi Yazır ayette geçen “عَذْبٌ – tatlı, hoş” kelimesini “Nil ve Fırat gibi hararet söndüren tatlı su” olarak yorumlar.⁵⁰⁶

Arapça'da azab kelimesinin “terketmek, vazgeçmek, vazgeçirmek” gibi manalara gelen ب - ذ - ع (a-z-b) kökünden isim olup,⁵⁰⁷ susuzluğun şiddetinden yemeği terketmek, bir şeyden geri durup ferağat etmek manalarına geldiği belirtilmiştir.⁵⁰⁸

Azap kelimesi ıstılahta, Allah'ı tanımayan veya emirlerine karşı gelenlere dünyada ve âhirette verilen ilâhî cezayı ifade eden bir kavram olarak kullanılır. Elem ve ıstırapların bir kısmı beden, bir kısmı da ruh üzerinde etkili olduğuna göre azab hem

⁵⁰⁴ Furkan 25/53

⁵⁰⁵ İsfahânî, 327.

⁵⁰⁶ Elmalılı, VI, 88.

⁵⁰⁷ Yavuz, “Azap”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 302.

⁵⁰⁸ Mevlüt Sarı, *El-Mevarid Arapça-Türkçe Lügat*, Toprak Ofset, İstanbul 1982, 960.

maddî hem de mânevî bir elem ve ceza niteliği taşır.⁵⁰⁹

Kur'an'da türevleriyle birlikte 490 defa geçen azâb kelimesinden başka bu anlama gelen başka kelimeler de vardır. Bunlardan en çok tekrarlananlar nâr, cehennem, ricz, be's ve ikâbdır.⁵¹⁰

Aşağıdaki ayetlerde azab kelimesi, “şiddetli azap vermek” anlamında kullanılmıştır.

“لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لِيَأْتِيَنَّيَ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ” - *Ya (bana mazeretini gösteren) apaçık bir delil getirecek, ya da onu şiddetli bir azaba uğratacağım yahut boğazlayacağım.*”⁵¹¹ ayetinde, Süleyman (a.s.), Hüdhd için ayetin “أُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا” kısmını Elmalılı, şiddetli azab ile cezalandıracağım, şeklinde ifade etmektedir.⁵¹²

Diğer bir ayette inkârcılar için; “دُحُورًا ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ” - *Uzaklaştırılırlar. Onlara ardı arkası kesilmez bir azab vardır.*”⁵¹³ buyrulmaktadır.

“... وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ” - *Hâlbuki Sen içlerinde iken Allah, onlara azab edecek değildi. İstiğfar ettikleri sürece de Allah onlara azab edecek değildir.*”⁵¹⁴ Mealindeki ayeti Elmalılı, “Ey Muhammed, sen onların arasında bulunduğun sürece –sana ikram olsun diye- Allah onları azaba uğratmaz. Ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildir. Onlar bağışlanma diledikleri sürece yine onlara Allah azap etmeyecektir.”⁵¹⁵ ifadeleriyle tefsir etmektedir.

İslâm'da azap ilâhî adaletin gerçekleştirilmesi içindir. Dünya hayatında uygulanan ceza ve azaplar devletlere ait hukukî kurallardır. Toplumda huzur ve emniyetin sağlanması, adaletin temini, suç işlenmesini önlemek içindir. Ahiret azabı ise mümin kullar içindir. Bu geçici azabın sonunda Allah'ın bir lütfu olarak cennet nimeti verilecektir. Allah'ın varlığına, birliğine iman eden, yegâne din olarak İslam'ı kabul etmiş, onun kurallarının en geçerli ve faydalı olduğuna inanmış, Allah'a şirk koşmayan fakat Kur'an-ı Kerim'de belirtilen emir ve yasaklara uymayan kimseler, bu günahlarının karşılığı olan cezayı çektikten sonra, ebedî azaba çarptırılmayıp, af edilirler. Bunun tam

⁵⁰⁹ Yavuz, IV, 302.

⁵¹⁰ Yavuz, IV, 302.

⁵¹¹ Neml 27/21

⁵¹² Elmalılı, VI, 151.

⁵¹³ Sâffât 37/9

⁵¹⁴ Enfâl 8/33

⁵¹⁵ Elmalılı, IV, 247.

tersi düşünen, O'nun emir ve yasakları dinlemeyen kişiler küfürde olacakları için, ebedî azaba çarptırılacaklardır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: “Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındaki günahları dilediği kimse için affeder.”⁵¹⁶ Buna göre küfrün dışında kalan diğer günahlar Cenâb-ı Allah'ın iradesine kalmıştır. O isterse bağışlar isterse azap eder. Benzer diğer birçok ayette Allah kullarından dilediğine azap etmeye gücünün yetmesiyle birlikte,⁵¹⁷ azabının inkâra ve isyan edene karşı olduğunu bildirmiştir.⁵¹⁸

Genel olarak Allah, ilahî emir ve yasaklarını tanımayanlara, peygamberini yalanlayanlara, kâfirlere, fasıklara, zulüm ve haksızlık yapanlara, işledikleri günahlara bir ceza ve azap olmak üzere çeşitli felaketler göndererek dünyada helak edildiklerini çeşitli ayetlerde haber vermektedir. Örneğin, Nûh, Hûd, Salih, Lût ve Şuayb peygamberlerin inkârcı kavimleri çeşitli şekillerde azaba uğratılmış, kimisi yerle bir edilmiş,⁵¹⁹ kimine gökten taş yağdırarak,⁵²⁰ kimi suda boğularak,⁵²¹ maddî cezaya çarptırılmışlardır. Kur'an'a inanmayan Ehl-i kitap ve münâfiklarda olduğu gibi kimine de zillet damgası⁵²² vurularak manevî azaba maruz bırakılmışlardır.

Konu ile alakalı ayetleri gruplandırmak gerekirse ilahî azabın; dünyada, kabir hayatında ve ahirette olmak üzere üç yerde veya zamanda gerçekleşmesi mümkündür. Kur'an-ı Kerim açık bir ifadeyle olmasa da ölümle başlayıp tekrar dirilişe kadar devam edecek olan kabir hayatında da Allah'ın rızasını kazanamamış kişiler için azabın devam edeceğine işaret eder. İman edip, ilahi emirleri yerine getirmemiş olan günahkâr insanlar ve cinler, işledikleri günahların derecesine ve büyüklüğüne göre asıl azabı ahiret âleminde göreceklerdir.⁵²³

Özetle, Kur'an-ı Kerim'de “azab” kavramı maddî-manevî, dünyevî ve uhrevî nimetlerin, rahat ve lezzetlerin engellenip, insanı rahatsız edecek elem ve ıstırapların yaşanması anlamında kullanılmaktadır.

Azapla ilgili birçok müstakil çalışmalar yapılmıştır ve yapılmaya devam

⁵¹⁶ Nisâ, 4/48

⁵¹⁷ Maide 5/40; Ankebût 29/21

⁵¹⁸ A'raf 7/96; Tevbe 9/95; Yûnus 10/8

⁵¹⁹ Necm 53/53

⁵²⁰ Ankebût 29/40

⁵²¹ İsrâ 17/103

⁵²² Bakara 2/61

⁵²³ Nisâ 4/145;Nahl 16/88

etmektedir. Konuyla ilgili bilinen en eski kaynaklardan biri İbn Recep Hanbelî'nin “et-Tahvif mine'n-Nar” isimli eseridir. Müellif konuyu çeşitli bablar altında ele alır. Cehennem ateşiyle korkutma, ateşten korkmak ve ondan korkanların halleri, cehennemdeki yiyecek ve içecekleri bu başlıklardan bazılarıdır. Konuyla ilgili çağdaş çalışmalar da yapılmıştır.⁵²⁴

2.2. AZAB KAVRAMIYLA ANLAM YAKINLIĞI OLAN KELİMELER

2.2.1. İkâb (عَقَاب)

Sözlükte “ayağın arka tarafı, çocuk, torun, bir şeyin arkasından gelmek, yerine geçmek” manasına gelen a-k-b kökünden türemiş bir kelimedir. Terim olarak “ilâhî emirlere uymayanlara dünyada, ahirette veya her iki yerde verilen ceza” diye tanımlanabilir. İkâb, Kur'an'da “ceza” anlamında kullanılan azap, be's, ricz gibi kelimelerle yakın anlamlı, imana ve sâlih amele mükâfat olarak verilen sevap ve ecirle de karşıt anlamlı bir terimdir.⁵²⁵

Ayetlerde ikâbın kimleri kapsadığı, niteliği ve genel bir uyarı olduğu konusunda bilgi verilmiştir.⁵²⁶ Kur'an'ın bütünü dikkate alındığında günahkârları bağışlamaya yönelik ayetler çoğunlukta olsa da, inkârda, isyanda ve zulümde ısrar edenlere lazım gelen cezanın verileceği anlaşılmaktadır. İkâb kavramı bu anlamda bazı ayetlerde azabı ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.

Allah (c.c.) peygamberlerin tebliğine karşı gelenler için verilecek ilahî cezayı Ra'd Sûresi 32. ayetinde “ *وَلَقَدْ اسْتَهْزَيْ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَمَلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ* - *Andolsun ki, senden önceki peygamberlerle de alay edildi. Ben de o kâfirlere bir süre için mühlet verdim. Sonra da tuttum onları cezalandırdım. O vakit azabım nasılmış (gördüler).*”⁵²⁷ belirtmektedir. Elmalılı ayette geçen “ *عِقَابِ* ” ifadesini azap olarak açıklamaktadır.⁵²⁸

⁵²⁴Osman Alparşlan, “*Fahreddin Râzî'ye Göre İlahi Azap*”, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kelam Anabilim Dalı, Sakarya 2007; Suat Kelkitli, “*Kur'an'da Azap Kavramı*”, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü Tefsir Anabilim Dalı, Bursa 2010.

⁵²⁵İsfahânî, 340; İlyas Üzüm, “İkab”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 13.

⁵²⁶Ra'd 13/32;Sâd 38/14;Mü'min 40/5;Bakara 2/211;Mâide 5/2;Haşr 59/4

⁵²⁷Ra'd 13/32

⁵²⁸Elmalılı, V, 169.

Peygamberlerle alay etmek genelde peygamberin hepsinin başına gelmiş bir olaydır. Ayette de ifade edildiği gibi Allah'ın alay ve inkâr edenlere bir süre mühlet vermiş olması onları şımartabilir. Ancak Allah onların asla cezasını ihmal etmez. Bu süre zarfında pişman olup tövbe etmedikleri takdirde onları şiddetle cezalandırır.⁵²⁹

Allah'a ve Resul'üne karşı gelenler için Haşr Sûresi 4. ayette;

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“*Bunun sebebi şudur: Onlar Allah'a ve Resulüne karşı geldiler. Kim Allah'a karşı gelirse Allah'ın azabı şiddetlidir*”⁵³⁰ buyurulmaktadır. Elmalılı ayette geçen “الْعِقَابِ” kavramını pek şiddetli azab olarak ifade etmektedir. “Allah kendisine ve Resulüne karşı gelenlere dünyada azab etmese de ahirette azab eder. Dünyadaki azab geçse de ahiretteki azab ebedîdir, geçmez.”⁵³¹

Elmalılı ikâb kavramı hakkındaki ayetleri “şiddetli azab” olarak ifade etmektedir. İkâbın sebebi ayetlerde ilâhî ikâbı gerektirecek tutum ve davranışlar, peygamberlerin emirlerini engelleme, alay etme, isyanda ısrar etme ve tövbeye yaklaşmayıp günahı sürdürme şeklinde yorumlanabilir.

2.2.2. Rics (رجس) – Ricz (رَجَزٌ)

Sözlükte “kirli şey, pis olmak; çirkin bir fiil işlemek” anlamlarında kullanılan reces (recâset) mastarından türemiş bir isim olan rics kelimesi pis olan şey, pislik anlamında kullanılan bir Kur'an terimidir.⁵³² Pislik insana sıkıntı verip, hayatının zevkini, tadını kaçırdığı için azap kavramıyla anlam yakınlığı olduğu belirtilmektedir.

Rics/pis şey mizaç, akıl, şer'î/din veya bunların tümü açısından olmak üzere dört açıdan olur: Örneğin, leş gibi. Çünkü leş, hem mizaç, hem akıl, hem de şer'î açısından pis olan şeydir.

وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ

“*Kalpplerinde bir hastalık olanlara gelince, onların murdarlıklarına*

⁵²⁹ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, Yazar: Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007, III, 291; Ayrıca bkn. :Sâd 38/14

⁵³⁰ Haşr 59/4

⁵³¹ Elmalılı, VII, 532.

⁵³² İsfahânî, 188; S. Zafer Kızıklı, “Rics”, *DİA*, İstanbul 2008, XXV, 87.

(küfürlerine) murdarlık (küfür) katmıştır ve onlar kâfir olarak ölüp gitmişlerdir.”⁵³³
ayetin tefsirinde Elmalılı küfür rics/ pislik diye nitelendirmektedir.⁵³⁴

Şer’î açısından içki, kumar, putlar ve fal okları Maide Sûresi 5/90. ayette dinî bakımından şeytan işi pislik olarak gösterilmektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ...

“Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar (putlar) ve fal okları şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki, kurtuluşa eresiniz.”⁵³⁵

Elmalılı “rics” kavramını aklın tiksineceği, iğreneceği pis, murdar şey olarak ifade etmektedir.⁵³⁶

İmam Matürîdî ayeti Cenab-ı Hak, bütün bunların “şeytan işi iğrenç şeylerden ibaret” olduğunu haber vermektedir. Yani gerçekte bunlar şeytanın işi değildir, çünkü onu yapan gerçekten şeytan değildir. Fakat insanları onu yapmaya çağıran ve onları güzel gösteren şeytan olduğu için bu iş ona nispet edilerek “pislik” olarak nitelendirilmektedir.⁵³⁷

İmanın lütfedilmesi veya bu lütfun herhangi biri üzerinden kaldırılması nedensiz yere gerçekleşmez, bilakis, hikmet üzerine temellenmiş bir sisteme göre meydana gelir. Bunu ifade eden ayetin devamında Allah’ın aklını olması gerektiği gibi sâlim şekilde kullanamayan kişilerden lütfunu kaldırmasını, azabını “pisliklerine pislik eklemek” şeklinde ifade eden ayette;

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ

“Allah’ın izni olmadıkça, hiçbir kişinin iman etmesi mümkün değildir. Akıllarını kullanmayanlar üzerine Allah uğursuzluk yükler.”⁵³⁸ buyrulmaktadır. Bu ayeti Mevdudî şöyle yorumlamıştır: “Allah (c.c.) bu lütfu hakkı araştırma ve ulaşma yolunda akl-ı selimini doğru biçimde kullanan kullarına lütfeder. Zira Allah böyle bir kimseye ihlası ve emeği nispetinde hakikate ulaştırıcı vesileler ve onu imana götürecektir. Sahih bilgiyi

⁵³³ Tevbe 9/125

⁵³⁴ Elmalılı, IV, 474-475.

⁵³⁵ Maide 5/90

⁵³⁶ Elmalılı, III, 371.

⁵³⁷ Ebu Mansur el- Maturîdî, *Te’vilatü’l-Kur’an Tercümesi*, Çev. :S. Kemal Sandıkçı, Ensar neş., İstanbul 2017, IV, 330.

⁵³⁸ Yûnus 10/100

bahşeder. Ancak cehalet, dalalet, batıl düşünce ve davranışın pisliğini ise, hakikati aramayan, onda sebat etmeyen, önyargıları yüzünden akl-ı selimini layıkıyla kullanamayan yahut aklını hakikati arama yerine batıla yönlendiren kimse üzerine bulaştırır. Böylelerinin layık olduğu ise, Allah'ın (c.c.) pisliği onların üzerine bırakması veya pisliklerine pislik eklemesi şeklinde olur.”⁵³⁹

Ayrıca rics ile anlam yakınlığı bulunan bir diğer kelime de ricz kelimesidir. Ricz kavramının geçtiği ayetlerde⁵⁴⁰ bu kelimeyi Elmalılı “azap” olarak ifade etmektedir. Örneğin Ankebut Sûresi 34. ayette “إِنَّا مُنْزِلُونَ عَلَىٰ أَهْلِ هَذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ” –Biz şüphesiz bu memleket halkının üzerine, yoldan çıkmalarına karşılık (feci) bir azap indireceğiz.”⁵⁴¹ bahsi geçen ricz, esasen “rics” gibi tiksiniilen, pis ve murdar şey demek olup, bundan dolayı azab ve ukûbet manasında da kullanılmaktadır. Ayetde ricz kelimesinin sonundaki tenvin tehlil (korkutmak) içindir. Fısk-u fücür işlemenin akıbeti murdar azabla mahvolup gitmektir.⁵⁴²

Rics ve ricz kelimeleri pis, kirli olan veya çirkin iş anlamındadır. M. Hamdi Yazır'da rics kavramını aklın tiksineceği, iğreneceği pis, murdar olan şey; ricz kavramına ise azab anlamında kullanmaktadır.

2.2.3. Musibet (مصيبة)

Asıl anlamı atışla alakalı olan musibet kelimesi, sözlükte “ansızın bastıran yağmur, bir şeyin hedefine ulaşması, birinin payına düşmesi” anlamındaki “savb” kökünden türeyen ve “isabet” mastarından isim olan musibet, “insanın genellikle kendi iradesi dışında ve beklemediği şekilde karşılaştığı durum” demektir. Genellikle hastalık, kıtlık, zarar ziyan, yangın, deprem gibi afetler, sevilen birinin ölümü vb. ağır sıkıntı veren şeyler için kullanılır.⁵⁴³

Musibet insana isabet eden her türlü nahoş şeydir. Peygamberimiz (s.a.v):

⁵³⁹ Mevdûdi, II, 340

⁵⁴⁰ Bakara 2/59; A'râf 7/134, 135, 162; Enfâl 8/11; Ankebût 29/34; Sebe' 34/5; Câsiye 45/11; Müddessir 74/5

⁵⁴¹ Ankebut 29/34: “إِنَّا مُنْزِلُونَ عَلَىٰ أَهْلِ هَذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ” –Biz şüphesiz bu memleket halkının üzerine, yoldan çıkmalarına karşılık (feci) bir azap indireceğiz.”

⁵⁴² Elmalılı, I, 371.

⁵⁴³ İsfahânî, 287; Mustafa Çağrıcı, “Musibet”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 255.

“Mümine eza veren herşey musibettir.” buyurmaktadır.⁵⁴⁴ Bu anlamda mü’min için musibetler azap, elem, sıkıntı anlamlarına gelmektedir.

Müslümanların ileride karşılaşacakları sıkıntıları önceden haber vererek onları bilinçli ve hazırlıklı olmaları için uyaran ayet-i kerimede, Müslümanların başına gelebilecek zorluklar “musibet” kelimesiyle ifade edilmektedir:

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ
الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ
أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ

“Çaresiz biz sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme ile imtihan edeceğiz. O sabredenleri müjdele! Onlar başlarına bir musibet geldiği zaman: ‘Biz Allah’a aidiz ve sonunda O’ na döneceğiz.’ derler. İşte onlar var ya, Rablerinden, mağfiret ve rahmet onlarıdır. İşte hidayete erenlerde onlardır.”⁵⁴⁵

Elmalılı musibet kavramı ayeti ayet ile tefsir ederek açıklamaktadır: Ayette;

فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
“Allah’ın lütfundan verdiği nimetler ile sevinçlidirler. Onlar arkalarından kendilerine ulaşamayan kimselere de hiçbir korku olmadığı ve onların da mahzun olmayacakları müjdesiyle sevinirler.”⁵⁴⁶ sırrına erebilmek için dünyada biraz bu sıkıntıları tatmak gerekmektedir. İnsanlar düşmanların hücumu korkusu, kıtlık ve darlıktan dolayı açlık, savaş ve savaş masrafları dolayısıyla mal ve can eksikliği, kazanç ve evlat eksikliği cinsinden sebeplerle biraz ve bazen imtihan edileceklerdir. Bu mutlak ifade içinde bu ayet, İslam dininde farz kılınacak olan bazı hükümlere ve sorumluluklara bile işaret etmektedir. Korku, Allah korkusuna, açlık Ramazan orucuna, mal eksikliği zekâta, can eksikliği cihada, şehitliğe ve hastalığa; ürün eksikliği, evlat eksikliği kazanç zayıfına işaret eder. Bu acı ve sıkıntıların her birinden biraz çekmekle mükellef bulunmak, bunların tam ve genel bir şekilde herkesi içine almasına engel olacak ve ahirette büyük nimetlere

⁵⁴⁴ Şeyhü’l İslam Ebu’s Suûd Efendi, “Suûd Tefsiri”, Çev.:Ali Akın, Boğaziçi Yay., İstanbul 2006, I, 449.

⁵⁴⁵ Bakara 2/155-157

⁵⁴⁶ Âl-i İmrân 3/170

ulaştıracaktır.⁵⁴⁷

İnsanların bu musibetleri yaşamalarının sebebi kendilerini bu sıkıntılara önceden hazırlamaları içindir. Böylece kendilerine haber verildiği gibi vukûunu gördüklerinde imanları daha da kuvvet kazanacak ve bu sıkıntıların gelip geçici ve sonlarının felah olduğunu bileceklerdir.⁵⁴⁸

2.2.4. Eziyet (اَذَى)

Mastar olarak “incinmek” anlamına gelen “ezâ” kelimesi, isim olarak genellikle bir canlının bedenine, ruhuna veya çevresine yönelik dokunan zararı ifade ettiği için azap kavramıyla anlam yakınlığı bulunmaktadır.⁵⁴⁹ Ayrıca “acı, maddî veya manevî zarar” şeklinde karşılanmış ve “üzüntü, elem doğuran etken, maddî zararı dokunan şey” diye tarif edilmiştir.⁵⁵⁰ Bu zarar dünyevî ya da uhrevî sonuçlarından kaynaklanabilir.

Aşağıdaki ayette kâfirlerin Allah’ın Resulüne verdikleri sıkıntı “eza” kelimesiyle ifade edilmektedir:

وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤَدُّونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أَدْنُ قُلٌّ أَدْنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ
وَالَّذِينَ يُؤَدُّونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

*“Yine onların içinde öyleleri vardır ki, Peygamberi incitiyorlar ve ‘O her sözleneni dinleyen bir kulaktır.’ diyorlar. De ki; ‘Sizin için bir hayır kulağıdır. Allah’a inanır, mü’minlere inanır, ayrıca sizden iman edenlere de bir rahmettir.’ Allah’ın Resulünü incitenlere acıklı bir azap vardır.”*⁵⁵¹

M. Hamdi Yazır, eza kelimesine incitmek vurgusu yaparak ayetin sebep-i nüzulüne yer vermektedir: Münafıklardan bir kısmı aralarında konuşurken Peygamber (s.a.v.) hakkında ileri geri konuşmuşlar ve bazıları “Onun hakkında böyle yapmayınız, korkarız ki, kulağına gider, o zaman da bizim için iyi olmaz.” demişlerdir. Cülas b. Süveyd, “Biz dilediğimizi söyleriz, sonra da onun yanında söylediğimizi inkâr ederiz, üstüne bir de yemin ederiz, O’da hemen bize inanır. Çünkü Muhammed duyduğuna inanan bir kulaktır.” demiştir. Oysa Hz. Muhammed (s.a.v.) münafıkların kabahatlerini

⁵⁴⁷ Elmalılı, I, 537-538.

⁵⁴⁸ Ebu’s Suûd Efendi, Suûd Tefsiri, I, 448.

⁵⁴⁹ İsfahânî, 15.

⁵⁵⁰ Mustafa Çağrırcı, “Eza”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 35.

⁵⁵¹ Tevbe 9/61

yüzlerine vurmaz, merhamet ve kerem gösterirdi. Yaşanan bu olay üzerine inen ayette münafıkların konuşmalarının Muhammed (a.s.)'ı üzüp, O'na eza vereceği belirtilmektedir.⁵⁵²

Ayetlerde kadınların hayız hali,⁵⁵³ yağmurun yol açtığı sıkıntı,⁵⁵⁴ hacıların ihramdayken saçlarını kesmelerine cevaz verme imkânı sağlayan baştaki yara gibi sıkıntılı durumlar,⁵⁵⁵ kadınların kötü niyetli erkekler tarafından rahatsız edilmesi,⁵⁵⁶ zina suçu işleyenlerin cezalandırılması,⁵⁵⁷ müslümanların müşrikler tarafından sıkıntı ve eziyete uğratılmaları,⁵⁵⁸ ezâ veya aynı kökten gelen kelimelerle ifade edilmiştir.

2.3. AZABIN KISIMLARI

İslâm'da azap, dünyadaki (dünyevî) ve ahiretteki (uhrevî) azap olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:

2.3.1. Dünyevî Azap

Yüce Allah Hz. Âdem (a.s.)'den başlayan insanlık tarihi boyunca birçok peygamber görevlendirmiş ve onlara insanlara ulaştırması için emirler vermiştir. Bu süreçte imandan uzaklaşan, gönderilen peygamberlere itaat etmeyen ve isyan eden kavimleri birçok uyarının ardından çeşitli şekillerde helak etmiş, azaplarının bir kısmını dünyada vererek onları cezalandırmış, sonraki nesilleri de uyarmıştır. “Kur'an-ı Kerim'de anlatılan helâk olan kavimlere verilen cezalar, suçlarının niteliğinden bağımsız olmayıp, onların cezalandırma şekillerini ve yöntemlerini işledikleri günahlar belirlemiştir. Suçlar ve ceza arasında bir uyum ve dengenin olduğu, sünnetullahın işleyişinin de bu şekilde cereyan ettiği görülmektedir.”⁵⁵⁹

Kur'an kıssalar yoluyla toplumların helâkini ve çöküşünü ele alırken, yaşayan

⁵⁵² Elmalılı, IV, 413.

⁵⁵³ Bakara 2/222

⁵⁵⁴ Nisâ 4/102

⁵⁵⁵ Bakara 2/196

⁵⁵⁶ Ahzap 33/59

⁵⁵⁷ Nisâ 4/16

⁵⁵⁸ Âl-i İmrân 3/195

⁵⁵⁹ Resul Ertuğrul, “Kur'an'da helak olan kavimlerde suç-ceza uyumu -I”, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl:2017, c. :3, sayı:5, sayfa:165-185, s. 165.

toplumlara ısrarla mesaj vermek istemekte ve onlardan ders almayanların sonunun da çöküş olacağını vurgulamaktadır: Maddî refaha sahip güçlü Sebe toplumu sahip oldukları nimete rağmen şeytana uyup Allah'a kulluktan yüz çevirmiş ve bu sebepten dolayı büyük bir sel felâketiyle (Arim seli) cezalandırılmıştır.⁵⁶⁰ Cennet timsali bahçe sahipleri, bahçelerinin kadir ve kıymetini bilmemiş ve bu nimeti kendilerine ihsan eden Allah'a karşı nankörce bir tavır sergilemeleri sebebiyle, ellerinden alınarak nimetten mahrum bırakılmışlardır.⁵⁶¹ Allah (c.c.) Hz. Nûh'un kavmini Peygamberini yalancılıkla itham etmelerinden dolayı, fırtına sonucu suda boğarak helak etmiştir.⁵⁶² Eşcinsellikten dolayı Lût (a.s.)'ın kavminin korkunç bir gürültünün ardından şiddetli bir depremle şehirleri alt üst olmuş ve üzerlerine taş yağıp yok olmuştur.⁵⁶³ Hûd (a.s.)'a karşı gelen ve büyüklük taslayan Âd kavmi köklerini kesecek bir rüzgâr ile helak olmuştur.⁵⁶⁴ Hz. Musa'yı ve getirdiklerini yalanlayan, ilahlık taslayan Firavun ve onunla beraber olanlar, önce yıllarca süren kıtlık ile cezalandırılmış,⁵⁶⁵ sonra da denizde helak olmuşlardır.⁵⁶⁶ Rabbini inkâr eden Salih (a.s.)'ın kavmi olan Semûd'un şiddetli bir ses ile helakı,⁵⁶⁷ cumartesi gününün kutsal olduğunu bildirip, Allah'ın o gün çalışmalarını yasakladığı halde bu emre uymayan İsraloğullarının maymuna ve domuza çevrilmesi⁵⁶⁸ Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen doğal afet kapsamındaki fizikî azablardandır. Bunlar gibi pek çok kıssa Kur'an-ı Kerim'de zikredilmektedir.

Ayrıca eziyet, sıkıntı, fakirlik gibi insana sıkıntı veren dünyevî azab çeşitleri de bulunmaktadır. Bu acı ve sıkıntılar ya kulun günahlarının bağışlanması veya sabrının ölçülmesi veyahut manevî derecesinin artması içindir.⁵⁶⁹

Dünyevî azabın bir diğer türü de psikolojik azaptır. Bunlardan ilki Allah (c.c.)'ın lanetlemesi şeklindedir:

إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا

“Şüphesiz ki Allah'a ve Resûlü'ne eziyet verenlere Allah hem dünyada hem

⁵⁶⁰ Sebe' 34/15-21

⁵⁶¹ Kalem 68/17-32

⁵⁶² Furkan 25/37; A'râf 7/64

⁵⁶³ Hûd 11/82; Hicr 15/73-74

⁵⁶⁴ Zariyât 51/41-42

⁵⁶⁵ A'râf 7/130

⁵⁶⁶ Bakara 2/50

⁵⁶⁷ Hûd 11/67

⁵⁶⁸ Mâide 5/60; A'râf 7/165-166

⁵⁶⁹ Bakara 2/155-157

ahirette lânet etmiştir. Onlara aşağılayıcı bir azab hazırlamıştır.”⁵⁷⁰

Elmalılı, Allah ve Resulünü incitenlerin mel’un olmalarını, hayır ve doğru yoldan mahrum kalmaları ile olacağını belirtmektedir.⁵⁷¹

Ölüm vakti günahkârın yaşayacağı psikolojik azabı Elmalılı, Enfal Sûresi 8/50-51. ayetler doğrultusunda açıklamaktadır:

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبُرَهُمْ وَدُفُّوا عَذَابَ الْحَرِيقِ
ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلِّمٍ لِّلْعَبِيدِ

“Melekler, o kâfirlerin yüzlerine ve sırtlarına vura vura ve ‘Tadın bakalım cehennem azabını’ diye canlarını alırken hallerini bir görmeliydin. İşte bu, sizin kendi ellerinizle meydana getirdiğiniz bir sonuçtur. Hiç şüphesiz Allah, kullarına hiçbir şekilde zulmedici değildir.”⁵⁷²

Elmalılı bu şekilde bir tasvirin, özellikle, kâfir kimsenin bedeninden ruhu kabzolunurken onun hakikatte neler çektiğini ve nasıl yanarak gittiğini dışarıdakilerin görüp anlamasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Kâfirin ruhu dünyaya yönelik iken bedeninden kabzolunduğu anda dünyadan döner ahirete yönelir ve hâlbuki o, küfründen dolayı ahiret âleminde karanlıklardan başka bir şeyle karşılaşmaz. Dünyaya ve oradaki cismanî hazlara şiddetle muhabbetinden dolayı o vakit bu ayrılık anında, bu kopmadan ve uzaklaşmadan öyle bir elem ve haslet duyar, öyle bir acı çeker ki, yanar da yanar. Bu elem ve yanmadan dolayı her türlü nurdan mahrum olarak önünde azap, ardında lanet olarak o karanlığa atılır. Ve artık yeniden dirilişinde, mahşerde, haşolunuşunda da bu minval üzere acıları sürer gider. M. Hamdi Yazır’a göre, bu durum bile kâfir için asıl azab öncesi yaşadığı ruhsal anlamda elem verci bir durumdur.⁵⁷³

2.3.2. Uhrevî Azab

İnsan, iyilik ve kötülüğe kabiliyeti dolayısıyla varlıklar arasında en mükemmel mertebeye çıkabildiği gibi, en düşük dereceye de düşebilmektedir.⁵⁷⁴ Böyle bir fitratta

⁵⁷⁰ Ahzâb 33/57

⁵⁷¹ Elmalılı, VI, 370.

⁵⁷² Enfâl 8/50-51

⁵⁷³ Elmalılı, IV, 263.

⁵⁷⁴ Tin 95/3-4

yaratılan insanın, elbette bütün yaptıklarının kaydedilmesi gerekir.⁵⁷⁵ Her şeyi muhafaza eden Cenab-ı Hakk, insanın işlediği amel ve fiillerinin muhafaza etmektedir. Kişinin muhafaza edilen bu amellerin adalet terazisinde tartılması, ona göre hakkında mükâfatın veya cezânın verilmesi zarurîdir.⁵⁷⁶ İşte bu hakîkate işaret eden âyet-i kerimede;

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ ۚ فَمَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ
وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ ۖ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ

“O gün (amelleri tartacak) terazi haktır. Kimin (sevap) tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtulanlardır. Kimin de (sevap) tartıları hafif gelirse, işte onlar âyetlerimize haksızlık etmelerinden ötürü kendilerini ziyana sokanlardır.”⁵⁷⁷ buyrulmaktadır.

Amellerinin tartılmasında İlâhî adaletin bütün haşmeti ile tecelli edeceğine işaret eden, “...إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ...”⁵⁷⁸ Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez... meâlindeki âyet-i kerimede de yine bu hakikat dile getirilmektedir.

Özetle azab konusu kapsamında ahiret azabı kabir azabıyla başlamaktadır. Günahkârlar kıyamette dehşetli ve çok çetin bir azab görecekler, mahşer yerinde insanoğlunu toplanacak ama günahkârlar için orası sefil, bedbaht ve perişan olacakları gün olacağı haber verilmektedir. Kâfir, münafık ve günahkâr müslümanların mizanda hesapları hafif basacak, onların amel defterlerini soldan alacakları ve cehenneme gidecekleri belirtilmektedir.

2.4.2.1. Kabir Azabı

Kabir hayatı insanın amellerine göre azab ya da nimet içinde olacağı ölümle başlayıp mahşerdeki diriliş arasındaki berzahı kapsayan bir dönemdir. Bu merhaleyi bütün insanlar yaşayacaktır.

İnsanın kabre konulup gömülmesi, Hz. Adem (a.s.)’ın oğlu Kabil’in, kardeşi Habil’i öldürüp toprağa gömmesiyle başlamış, bütün peygamberlerin öğretilerinde yer almış ve insanlık tarihi boyunca devam etmiştir.⁵⁷⁹

Kelamî düşünceye göre kabir azabı, akıl ve gözlem ile bilinme imkânı olmayan

⁵⁷⁵ İnfitar 82/10-12

⁵⁷⁶ Zilzâl 99/7-8

⁵⁷⁷ A'râf 7/8-9

⁵⁷⁸ Nisâ 4/40

⁵⁷⁹ Toprak, XXXVI, 37.

sadece semi delillerle, Allah ve Resulü'nün bildirdiği kadarıyla bilinebilen konulardan biridir.⁵⁸⁰ Bu hususta bazı âyetlerin işareti ve çeşitli hadislerin açık beyanları mevcuttur. Örneğin İbrahim Sûresi 14/27. ayet⁵⁸¹ Peygamberimiz (s.a.v.)'in hadisine göre kabir azabı hakkında indirilmiştir.⁵⁸²

Ehl-i sünnet âlimlerince kabir hayatının varlığına dair delillerden biri sayılan “ *النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا* وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ ” - *Onlar sabah-akşam ateşe arzolanurlar. Kıyamet kopacağı gün de: ‘ Firavun hanedanını azabın en şiddetlisine yakın!’ (denilecektir.)*”⁵⁸³ ayetinde Firavun ve taraftarlarının sabah akşam ateşe arzedildiği, kıyamet gününde de en şiddetli azaba mâruz bırakılacakları ifade edilmektedir. Elmalılı, Firavun ve ailesinin dünyada kötü azab ile mahvoldukları gibi, ahirete kadar kabir âleminde sabah ve akşam ateşe sunulduklarını belirterek kabir azabının varlığını savunmaktadır.⁵⁸⁴

Ayrıca Nûh Sûresi'nde “ *مِمَّا خَطَبْتَهُمْ أَغْرُقُوا فَأَدْخَلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا* ” - *Onlar hatalarından dolayı boğuldular, ateşe sokuldular, kendilerine Allah'a karşı yardımcıları da bulamadılar.*”⁵⁸⁵ buyrulan âyet Ehl-i sünnet âlimlerine göre kabir azabına ilişkin delillerdendir. M. Hamdi Yazır da ayeti suda boğulduktan sonra ateşe atılmalarını, berzah yani ölümlerin ruhlarının kıyamete kadar buldukları yerdeki veya kabirdeki azap olarak değerlendirmektedir.⁵⁸⁶

Hadislerde belirtildiğine göre Resûlullah (s.a.v) kabirde azap gören bazı kimselerin sesini işitmiş,⁵⁸⁷ kabir azabından Allah'a sığınmış ve ashaba da Allah'a sığınmalarını tavsiye etmiştir.⁵⁸⁸

Kabir azabının mahiyetinden bahseden hadislerde kabrin sıkması,⁵⁸⁹ kişiye sabah akşam cehennemdeki yerinin gösterilmesi⁵⁹⁰ gibi azap şekillerinin bulunduğu da haber verilmiştir.

⁵⁸⁰ Toprak, XXXVI, 37.

⁵⁸¹ İbrahim 14/27

⁵⁸² Buhârî, “Cenâ'iz”, 123.

⁵⁸³ Mü'min 40/46

⁵⁸⁴ Elmalılı, VI, 627.

⁵⁸⁵ Nûh 71/25

⁵⁸⁶ Elmalılı, VIII, 393.

⁵⁸⁷ Buhârî, “Cenâ'iz”, 129; Müslim, “Cennet”, 67-69.

⁵⁸⁸ Buhârî, “Cenâ'iz” 126, 130-131; Müslim, “Cennet”, 67.

⁵⁸⁹ Tirmizî, “Cenâ'iz”, 70 (1072)

⁵⁹⁰ Buhârî, “Cenâ'iz”, 88; Müslim, “Cennet”, 65-66.

Sonuç olarak kabir hayatı kişinin ölümüyle başlayan süreçtir. Kişi dünyada işlediği fiillere göre orada kıyamete kadar kalacaktır. Kişinin orada yaşayacağı hayatın niteliği hakkında bilgi genelde ayetlerden ziyade hadislerde ifade edilmektedir. M. Hamdi Yazır'da Ehl-i sünnet âlimleri tarafından kabir azabına delil sayılan ayetleri azab mahiyetinde değerlendirmektedir.

2.3.2.2. Kıyamet

Kıyâmet “kalkmak, dikilip ayakta durmak” mânasındaki kıyâm kökünden isim veya masdar olup “dirilip mezarından kalkma, Allah'ın huzurunda durma” yahut “bu olayın başlangıcını teşkil eden kozmik değişikliğin vukû bulması” anlamına gelir.⁵⁹¹

Kur'an'ın altmış yedinci sûresi olan MülkSûresi'nden itibaren yer alan kırk sekiz sûrenin büyük çoğunluğunda en belirgin konu kıyamet konusudur. Bunlardan başka “kıyametin kopma zamanı” demek olan sâat , “dünyanın sonu” anlamına gelen ukbâ (ukbe'd-dâr) ,⁵⁹² “mutlaka gerçekleşecek olan realite” mânasındaki vâkıa, “kimini alçaltan, kimini yükselten olay” anlamındaki hâfida-râfia ,⁵⁹³ “yeniden diriltmek, dirilterek hesap meydanında toplamak” mânasındaki ba's ve haşr⁵⁹⁴ kelimeleriyle bunlara benzer kavramlar kıyamet için kullanılmıştır.

Kıyametin şiddetini açıklayan ayetde Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتُطِيعُونَ

“O gün işler zorlaşır ve secdeye davet edilirler. Fakat güç yetiremezler.”⁵⁹⁵

Elmalılı bu ayeti birçok rivayet aktararak uzunca ve detaylı bir şekilde açıklamaktadır:

“Zemahşerî der ki: ‘sak-ı açmak yani baldırı açmak tabirleri, durumun şiddeti ve belânın çetinliğini anlatmak için örnek olarak verilen sözlerdir. Bunun aslı korku, dehşet ve hezimet anında ve örtülü kadınların kaçarken paçalarını sıvamaları ve o sırada baldırlarını açmalarına nispetle böyle ifade edilmiştir.

Fahreddin Râzî şöyle der: ‘Sak’ kelimesinin tefsirinde dört ayrı izah vardır:

⁵⁹¹ İsfahânî, 416;Bekir Topaloğlu, “Kıyamet”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 516.

⁵⁹² Ra'd 13/22, 24, 35, 42

⁵⁹³ Vâkıa 56/1-3

⁵⁹⁴ Hac 22/5;Kâf 50/44

⁵⁹⁵ Kalem 68/42

Birincisi: Şiddettir. Gam, keder ve sıkıntı günüdür. Mücahid de İbn Abbas'tan bu günü, kıyametin en şiddetli anı olduğunu rivayet etmiştir. Dilciler bu anlamda birçok beyit rivayet etmişlerdir. Yüce Allah'a hakiki manada 'sak' yani bacak isnat etmenin kesin delillerle imkansız olduğu bilindiğinden bunun mecaz olduğu ortaya çıkar.⁵⁹⁶

İkinci görüş: Bu Ebu Said-i Darirî'nin görüşüdür. Bir şeyin sak-ı demek, onu ayakta tutan asıl demektir. Yani, 'durum aslında ortaya çıktığı, açıldığı gün' demektir. Kıyamet günü herşeyin hakikatleri ve asıllar ortaya çıkacaktır.

Üçüncü görüş: Cehennem sak-ı veya arşın sak-ı veya korkunç bir meleğin sak-ı demektir. Fakat ayet sadece bir sak-a işaret ediyor. Bunun hangi şeyin sak-ı olduğuna lafızda bir işaret yoktur.

Dördüncü: Müşebbehe'nin yani Allah'ı cisme benzetenlerin tercih ettiği görüştür ki, bunlar, 'bu ayetten maksat Allah'ın sak'ıdır.' demişlerdir. Oysa Yüce Allah cisme benzemeden yücedir. İbn Mesud hadisi gibi gelen bazı rivayetleri bir cismin baldırı şeklinde anlamak batıldır ve ayette 'sak' kelimesi belirli değil, belirsizdir.⁵⁹⁷

Kıyamet günü yaşanacak sıkıntı ve azabı ifade etmek anlamında ayette geçen "sak" kelimesi, o günün dehşetini ifade etmektedir. Müelliflerin görüşleri doğrultusunda dehşet anında örtülü kadınların "paçalarını sıvamalarına ve baldırlarını açmalarına" nispet edilmektedir. İşte o günün böyle dehşetli, korkunç bir gün olduğunu, azabını, şiddetini ve belânın çetinliğini sak kelimesiyle gözler önüne sermektedir.

Kıyametin dehşet sahnelerinin bahsedildiği bir başka ayette Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ
يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ

"Karia! (Çarpacak kıyamet) Nedir o karia? Karia'nın ne olduğunu sen bilir misin? O gün insanlar yayılmış pervaneler gibi olurlar. Dağlar atılmış renkli yünler

⁵⁹⁶ Ebu'l-Haccac Mücahid b. Cebr El-Mekkî El-Mahzumî, "Mevsuatu medreseti Mekke fi't-tefsir", cem', tahkik: Ahmed el-Ûmrânî, Müessesetü'l-Buhus ve'd-Dirasat el- İlmiyye, Fas, 2011, V, 858.

⁵⁹⁷ Elmalılı, VIII, 317-318.

gibi olur.”⁵⁹⁸

Elmalılı, kıyamet gününde insanların ve dağların durumunu anlatan ayette Karia’yı gözümüzde canlandırmak istercesine şu şekilde açıklamaktadır: Karia öyle çarpacak ki, insanlar yayılmış kelebekler gibi, dağlar da atılmış renkli yünler gibi olacak. Dağlar böyle olursa insanların ne hale geleceği artık kıyas edilemeyecektir. Böylesi bir durumda Allah’ın rahmeti olmazsa kurtuluşun olmayacağı aşikârdır. Ayette geçen menfuş (مَنْفُوتٍ), didilmiş yani parçaları parmaklarla birbirinden ayrılıp dağılmakta veya hallaçla atılmakta bulunan demektir ki, zerre zerre uçuştugu haldir. Dağlar önce ufalanıp, sonra korkunç kum yığını olacak. Sonra bulut gibi geçerek “atılmış renkli yünler” gibi olacaktır. Bu iki hal, yani insanları “yayılmış kelebekler gibi” ve dağların “atılmış renkli yünler gibi” olmaları halini Elmalılı tefsirinde, bütün yeryüzünün volkan gibi infilak edip patlaması halini düşündürdüğünü belirtmektedir. Dünyada yapılan son zaman savaşlarını kıyamette yaşanacak karia halini anlamamıza yardımcı olacağına vurgulamaktadır. Savaşların yıkıcı manzaralarını seyrettikçe sanki karia sonrası dünyayı izliyor hissi uyandığını belirtmektedir.⁵⁹⁹

Elmalılı Tur Sûresi’nde bahsedilen “ وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ - Ve mescur denize andolsun.”⁶⁰⁰ ayetini açıklarken “mescur (مَسْجُور)” kelimesini üç anlamda açıklamaktadır. Bunlardan ilki alevlendirilmiş kızdırılmış anlamıdır ki, “ وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ”⁶⁰¹ ayetinde kıyamet koparken denizlerin ateş olup kaynatılacağı ve onunla cehennemın kızıştırılacağı ifade edilmektedir. İkinci olarak dolgun, taşkın anlamı vardır ki, okyanus manasına gelmektedir. Son olarak suyun tatlısı acısına karışan demektir. Elmalılı’ya göre ayette bahsi geçen mescur kavramı, kıyametin azab sahnelerinden birisini daha gözler önüne sermektedir: Denizin kıyamet günü alevlendirilmiş, kaynatılmış, taşkın, acısı-tatlısı birbirine karışmış hale geleceğini ifade eden bir kavram olduğunu belirtmektedir.⁶⁰²

Sonuç olarak ahiret azabının aşamalarından birisi olan kıyamette evrenin yerle bir olacağını vurgulayan ayetlerde insanların dehşetten dolayı paçalarını sıvamış şekilde kaçacakları belirtilmektedir. İnsanların kulakları, kalpleri şiddetle çarpıtacak, Karia’nın

⁵⁹⁸ Kâria 101/1-5

⁵⁹⁹ Elmalılı, IX, 422.

⁶⁰⁰ Tûr 52/6

⁶⁰¹ Tekvîr 81/6

⁶⁰² Elmalılı, VII, 297.

korkusundan insanlar yayılmış kelebekler gibi, dağlar da atılmış renkli yünler gibi olacaktır. Denizin ise alevlenip, kaynatılmış gibi taşacağı bir günün dehşet, azab ve şiddetinden bahsedilmektedir.

2.3.2.3. A'râf

A'râf kelimesi herhangi bir yüksek yer anlamında “arf” kelimesinin çoğuludur. Terim olarak cennet ile cehennem arasındaki perdenin, surun yüksek tepeleri demek olur.⁶⁰³ Elmalılı konuyla ilgili “ وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَنَادُوا “ - *Cennetliklerle cehennemlikler arasında bir perde vardır. A'râf üzerinde de, her iki taraftakileri simalarından tanıyan kişiler vardır. Bunlar cennetliklere: 'selâm olsun size' diye seslenirler. Bunlar henüz cennete girmemiş, fakat girmeyi arzu eden kimselerdir.*⁶⁰⁴ ayetini rivayetler naklederek a'râf (الْأَعْرَافِ) hakkında şunları ifade etmektedir: İbn Abbas arafın “sıratın şerefeleri” olduğunu, Hasan Basrî ise marifet (bilmek) anlamına geldiğini belirtmektedir. A'râf “bilmek” anlamında kullanıldığında ayetin anlamı, “cennet ehli ile cehennem ehli simalarından tanımak (bilmek) üzere bir takım kimseler vardır.” demektir. Hasan Basrî'ye simalarından tanınan bu kimseler, “iyilikleri ve kötülükleri ait olan kimselerdir.” Denildiğinde dizine vurmuş ve “bunlar, Allah'ın cennet ehli ile cehennem ehlini tanımak ve birbirinden ayırmak üzere tayin buyurduğu bir kavimdir ve bir kısmı belki de aramızdadır.” şeklinde açıklamaktadır.⁶⁰⁵

Elmalılı ayrıca a'râf hakkında tefsirinde başlıca iki görüş nakletmektedir:

İlk görüşe göre, Ebu Huzeyfe ve diğerlerinden şöyle rivayet edilmiştir: Bunlar, amelde kusur etmiş ve mizanda iyilikleri ve kötülükleri eşit gelmiş Allah'ı birleyen bir topluluktur ki, cennet ile cehennem arasında bir müddet kalırlar. Ayet a'râf ehlinin halini beyandır. Yani cennet ehli, cennete girmiş, bunlar girmemişleridir. Fakat girmeyi arzu ve ümit ederler. Onlara özenirler de “selam ve selamet size” derler. Sonra AllahTeâla haklarında bir hüküm verir. İkinci görüşe göre, bunlar peygamberler, şehitler, hayırlılar, âlimler veya adam şeklinde görünen melekler gibi dereceleri yüksek bir takım zatlardır, denilmiştir ki, birincilere göre “henüz cennete girmiş, bunlar

⁶⁰³ Yusuf Şevki Yavuz, “Â'râf”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 259.

⁶⁰⁴ A'râf 7/46

⁶⁰⁵ Elmalılı, IV, 46.

girmemiş, fakat girmeyi arzu edenlerdir.’ İkinciye göre ise, o sırada cennet ehlinin halidir. Yani cennet ehlinin henüz cennet’e girmemiş ve girmek ümidinde bulunmuş oldukları sıradır ki araf ehli onları selamete müjdeliler.⁶⁰⁶

Kısacası, a’râf, cennet ile cehennem arasında bulunan yüksekçe tepenin ismidir. Cennetlikler ve cehennemlikler arasında, mizanda iyilikleri ve kötülükleri eşit gelmiş Allah ı'birleyen bir topluluk burada bir süre bekletilecektir. Bu bekleme süresi A’râf Sûresi 7/46. ayette bahsedildiğine göre cennete girmeyip, girmeyi arzu etmeleri kişi için ahirete dair azap şekillerinden birisi mahiyetindedir. Sonra Allah Teâla haklarında bir hüküm vericektir.

2.3.2.4. Berzah

Sözlükte “iki şey arasındaki engel” anlamına gelen berzah kelimesi dinî terim olarak ölümle başlayıp yeniden diriltilmeye (ba’s) kadar sürecek olan ara dönem, dünya ile âhîret arasındaki âlem ve kabir hayatı karşılığında kullanılır.⁶⁰⁷

Berzah kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de üç yerde geçer. Bunlardan ikisinde⁶⁰⁸ Allah’ın yüce kudretinin bir delili olarak “tatlı ve tuzlu iki denizin birbirine karışmasını önleyen engel” anlamındadır. Diğerinde ise insanların ölümlerinden yeniden diriltilmelerine kadar sürecek olan ara dönemi hatırlatacak şekilde kullanılmıştır. Ölümle yüz yüze gelen inançsızların pişmanlık duyarak hayatta iken yapmaya bir türlü yanaşmadıkları kulluk görevlerini yerine getirmek için dünyaya geri döndürülmeyi isteyecekleri belirten ayet-i kerime şöyledir:

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ
لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ

“Nihayet onlardan (müşriklerden) birine ölüm gelip çattığında, ‘Rabbim lütfen beni dünyaya geri döndür’ der. ‘Ta ki, boşa geçirdiğim dünyada iyi iş (ve hareketler) yapayım. Hayır! Onun söylediği bu söz (boş) laftan ibarettir. Onların gerisinde ise, yeniden dirilecekleri güne kadar (süren) bir berzah vardır.’”⁶⁰⁹

⁶⁰⁶ Elmalılı, IV, 46

⁶⁰⁷ Cüneyt Gökçe, “Berzah”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 525.

⁶⁰⁸ Furkan 25/53; Rahmân 55/19-20

⁶⁰⁹ Mü’minûn 23/99-100

Elmalılı ayetlerin mealinde kâfirlerin bu isteğinin Allah tarafından asla gerçekleşmeyecek bir talep olduğu bildirilmekte, onların bu son günleriyle âhiretin fiilen vuku bulması arasında bir berzah (kabir) hayatının mevcut olduğu beyan edilmektedir.⁶¹⁰

2.3.2.5. Cehennem (جَهَنَّمَ)

Cehennem, azab yurdu olan ateşin özel ismi olan müennes bir kelimedir. Arapça “cehman” kelimesinden alınmış olup, “cehm” den türemiştir. “Cehm”, sert ve çirkin olmak; “cehman” ise görünmez derin kuyu demektir. Şu halde “feannel” vezninde cehennem âlem (özel isim) ve müennes olduğundan dolayı gayrı munsarif olmuştur. Bunun “Kehannam “dan arapçalaştırılmış yabancı bir kelime olduğu ve gayrı munsarif oluşu ucme ve âlem oluşundan kaynaklandığı da söylenmiştir.⁶¹¹

Cehennem en önemli özelliğinin ateş olduğu düşünüldüğünde onun en dehşetli hali de tutuşmuş, harlanmış hali olduğu aşikârdır: “ وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِرَتْ ” - *Cehennem ateşi harlatıldığında*”⁶¹² ifadesi cehennem, bütün şiddetiyle alevlendirilip kızıştırılacağı zamanı ifade eder ki, Allah’ın gazabını hak eden kâfir, günahkâr ve münafıklar için sürekli şekilde kızıştırılacağını ifade etmektedir.⁶¹³

Ahirette azabın görüleceği son aşama veya yer cehennemdir. Allah (c.c.), başta şeytan olmak üzere ona tâbî olanları da cehenneme koyacağını şu ayet ile haber vermektedir:

وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَاءَ فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمِّ قَدْحَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ

“Biz onlara bir takım arkadaşlar musallat ettik de onlar kendilerine ve arkalarında ne varsa hepsini güzel gösterdiler. Böylece kendilerinden önce gelip, geçmiş olan cin ve insan toplulukları hakkındaki, azab sözü onlar için de hak oldu. Doğrusu onların hepsi de kendilerine yazık etmişlerdir.”⁶¹⁴

Ayette bahsi geçen hükmü M. Hamdi Yazır, Hak Teâla’nın İblis’e ve ona

⁶¹⁰ Elmalılı, V, 603.

⁶¹¹ Elmalılı, II, 70.

⁶¹² Tekvîr 81/12

⁶¹³ Elmalılı, IX, 24

⁶¹⁴ Fussilet 41/25

uyanlara azap sözü olarak açıklamaktadır. Bu söz gereği “... Andolsun cehennemi senden ve onların sana tabî olanlarından, topunuzdan tıka basa dolduracağım.”⁶¹⁵ buyuran Allah onların sonlarının hüsrân, acı, elem olduğunu belirtmektedir.⁶¹⁶

Elmalılı, ahiret azabına dair Mülk Sûresinin 67/8. ayetinde cehennemi canlı bir varlık gibi tasvir edilerek, oraya atılan günahkârlara karşı cehennemin neredeyse öfkesinden çatlayacak duruma geldiğine vurgu yapmaktadır:

تَكَادُ تَمَيَّرُ مِنَ الْعَنِيطِ كَمَا أَلْقَى فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ

“Az daha öfkeden çatlayacak. Her ne zaman oraya bir topluluk atılsa, onun bekçileri onlara: ‘Size korkutucu bir peygamber gelmemiş miydi?’ diye sorarlar.”⁶¹⁷

Kaynayan cehenneme grup grup atılan kâfirlere cehennem zebânîleri sert bir şekilde, hakaret ederek, “Bu dehşetli günün geleceği haberini size getiren bir uyarıcı gelmedi mi” diye soaracaklar. M. Hamdi Yazır, ayette bu sorunun sorulmasının sebebi olarak, Rabbi inkâr, sadece O’nun zâtını inkârdan ibaret olmayıp, Rab olarak tecelli etmesini, herhangi bir peygamberini, indirmiş olduğu ayet ve delillerini ve onlar vasıtasıyla tebliğ ettiği haber ve uyarılarını yalanlamak, inkâr etmek veya nankörlük etmek de küfür olduğunu belirtmektedir. Cehennemlik olan kâfirler bu bahsi geçen hataları yapmakta oldukları için cehennem onlara öfkesinden çatlayacak gibi olacaktır.⁶¹⁸

Nebe Sûresi 78/21-22. ayette ise cehennemin, içine girecekleri pusuda düşman gözetleyen bir gözcü gibi beklediği ile ilgili ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا لِلطَّاعِينَ مَابًا

“Kuşkusuz cehennem gözetleme yeri olmuştur. Azgınlar için son varılacak yer olmuştur.”⁶¹⁹

Ayette bahsi geçen mirsad (مِرْصَادًا) rasat kökünden türetilmiş bir ismi alet veya mekân ismi olarak, gözetleme yeri demek olur. Ebu Hayyan’dan nakille Elmalılı ayeti şöyle tefsir etmektedir: “Nispet manasını gösteren haberlerin ve sıfatların hepsinde, o

⁶¹⁵ Sâd 38/84-85

⁶¹⁶ Elmalılı, VI, 613.

⁶¹⁷ Mülk 67/8

⁶¹⁸ Elmalılı, VIII, 248.

⁶¹⁹ Nebe 78/21-22

şeyin devamlı ve çok yapıldığı manası da vardır. Cehennem de zebanî meleklerin, kendilerine hak olmuş azgınları yakalamak için gözetledikleri bir gözetleme yeridir. Mukâtil ise şöyle demiştir: Cehennem dostların geçtiği, düşmanların hapsedildiği yerdir.”⁶²⁰

Ahirette cehenneme gireceğini, belini kıracak azabı çekeceğini anlayan nice yüzlerin o gün kederinden kararıp, pusaracağını anlatan ayette Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

وَوُجُوهُ يَوْمَئِذٍ بِآسِرَةٍ تَتَّبِعُنَّ أَنْ يَفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ

“Yüzler de vardır ki o gün asıktır. Anlar ki kendisine belkıran (bel kemiklerini kıran belâlı bir iş) yapılır.”⁶²¹

Fakıra (فَاقِرَةٌ) kavramını büyük belâ, korkunç felaket demektir. Dilimizde “filan filanın belini kırdı.” diye tabir edilen kelimeyi Elmalılı, Şevkanî’den nakille cehennem şiddetini ve azabın acılığını ifade etmek için belkemiğine isabet eden, belleri kırıp paramparça eden şiddet manasında açıklamaktadır. İşte ahireti bırakıp sonunu düşünmeden yalnız dünyaya sevgi beslemenin neticesi, bu beller kıran büyük bir belâdır.⁶²²

فَأَمَّا الَّذِينَ شَفَعُوا فِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيْقٌ

خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ

“Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler. Rabbinin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Rabbin gerçekten istediğini yapar.”⁶²³

Elmalılı’nın tefsirinde bilimsel verilerden de yararlanmıştır. Bu ayetlerin tefsirinde açıkça görülmektedir:

“O şakî (bedbaht) olanlar işte onlar ateştedirler. Orada onlara düşen ceza zefir ve şehiktir.” Tıp dilinde zefir (زَفِيرٌ) nefes almak; şehik (شَهِيْقٌ) nefes vermektir. Fakat lügatta zefir, soluğu uzun uzadıya içeri çektikten sonra dışarı vermektir. Dertli ve sıkıntılı olanların halidir ki, derin iç çekmek, göğüs geçirmek deyimleri ile ifade edilen

⁶²⁰ Elmalılı, VIII, 542.

⁶²¹ Kıyâme 75/24-25

⁶²² Elmalılı, VIII, 489.

⁶²³ Hûd 11/106-107

haldir. Şehîk ağlarken hıçkırmaktır ki, bu da fazla acıdan kaynaklanır. Yani zefir ve şehîk, normal nefes alıp vermek değildir, ıstıraplı, acılı bir nefes alıp vermedir. Ayrıca zefir ve şehîkteki tenvinler tenkir ve tehvil içindir ki, o zaman mana şöyle olur: Bambaşka ve feci bir soluk alıp vermeleri, solurken göğüs geçirip hıçkırmaları vardır. Hasen'den nakledilen bir manaya göre, zefir, cehennem alevinin yükselmesidir. Cehennem alevleri kabarıp yükselecek ve içindekiler, fırlatılıp atılacak gibi tam cehennemden en yüksek tabakasına varıp çıkmak ümidine düştükleri vakit ise, melekler öyle çarpacaklar ki, derhal gerisin geriye derinlere ve diplere doğru yutuluvorecekler ve bu mana “ondan her çıkmak istedikleri zaman geriye döndürülürler.”⁶²⁴ ayetinde bildirilen bir husuttur. Öyleyse cehennem alevlerinin köpürüp kabarması zefir, geriye bükülüp dibe doğru kıvrılması şehîktir. Ayrıca ayetlerde sözü edilen “ecel-i ma’dud” un yani belli sonun gelmesinden sonra gelecek olan kıyamet gününden ve bunu takip edecek olan ahiret hallerini de M. Hamdi Yazır şöyle açıklamaktadır: Bundan dolayı ayetteki gökler ve yerden murad, bu dünya ve gökler değildir. “O gün yeryüzü, başka yeryüzüne çevrilir, gökler de başkalaşır. Hep o tek ve kahredici Allah için fırlarlar.”⁶²⁵ ayetiyle haber verilen yer ve göklerdir. Ahiret hayatının gökleri ve yeri bu dünyadaki gibi sayılı bir eceli olmayıp, devamı da ahiret hayatının devamı gibi sonsuz olduğundan, binaenaleyh, bu kaydın örfî ve mecazî anlamda bir ebediyet değil, gerçek anlamda bir ebediyet ifade ettiğinde şüphe yoktur.⁶²⁶

Elmalılı, kötülerin yaptıklarının yazılı olduğu Siccîn ’,

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ وَمَا أَدْرَاكَ مَا سِجِّينٌ كِتَابٌ مَرْفُومٌ وَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ

“Hayır, hayır kötülerin yazısı muhakkak Siccîn’dedir. Yazılmış bir kitaptır o, vay haline yalanlayanların o gün!”⁶²⁷ ayeti bağlamında açıklamaktadır: Kötüler, Siccîn denilen sicilde kayıtlıdır. Onların yazısı, amel defterleri, o huzura çıkma günü kendilerine verilecek hüküm ve ceza belgesi “Siccîn” denilen yerde yazılıdır. Kamus’da Siccîn’in (سِجِّينٌ), hapis manasından “devamlı, şiddetli, kötülerin kitabının konulduğu yer, cehennemde bir dere” manalarına; ayrıca “açık ve ortada, dibinin

⁶²⁴ Secde 32/20

⁶²⁵ İbrahim 14/48

⁶²⁶ Elmalılı, V, 11-12.

⁶²⁷ Mutaffifin 83/7-10

çevresine çukur kazılmış hurma ağacı” manalarına geldiği belirtilmiştir.⁶²⁸

Siccîn, cehennemde hapsedilip sıkıştırılmaya sebeptir. Yahut çünkü o, “yedinci yerin altındadır” diye rivayet olunduğu gibi horlanmak ve hakîr görülmek için kovulmuş şeytanlar şahit olsun diye İblis ve onun neslinin mekânı olan karanlık ıssız bir mekâna atılmıştır. Çünkü hayırların yazıldığı divan olan İlluyyûn’a da Allah’a yaklaştırılmış melekler şahit olmuştur.⁶²⁹

Burada Şeyh Abduh şöyle bir tetkikte bulunmuş ve demiştir ki: Siccîn lafzının lügatte kullanımından ve burada iyilerin yazısının bulunduğu İlliyyûn’a karşılık olarak söylenmesinden anlaşılır ki, İlluyyûn’da “yükselme” manası olduğu gibi Siccîn’de de “alçalma” manası vardır. Lügatlerden bahseden bazı kitaplarda gördüm ki veyl, yani balçık, inhubiyye (eski habeş) lügatinde, Arapça’da bulunmayan “çe” harfi ve vav harfinin harekesinin uzatmasıyla “sençun=sençöne” diye isimlendirilir. Balçıkta alçalma manası bulunur. Abduh burada “belki de bu lafız, Yemen halkının kullandığı kelimelerdendir; çünkü Yemenler ve Habeş halkı birbirlerine çok karıştığı için, bunlarda eski habeş lafızları çoktur. O halde “kötülerin yazısı ondadır, yani balçığa yakın adı şeyde yazılıdır, demek uzak bir mana olmaz.” diye açıklamışsa da Elmalılı buna karşılık bu lafzın Abduh tarafından Yemen’de kullanıldığını nakil ve tespit edilmediğini, ihtimal üzerine bir görüş belirttiğini ifade etmektedir.⁶³⁰

Veyl (وَیْلٌ) kavramı Kur’an-ı Kerim’de kâfirler için çokça kullanılan bir ifadedir. Şiddetli kötülük, hüznün ve helak, elem verici azap, cehennemde bir vadi adı olduğu söylenmiştir. Elmalılı nakillerle kavramı şöyle açıklamaktadır:

İmam Ahmet ve Tirmizî Ebu Said’den rivayetle şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: Veyl, cehennemde bir vadidir. Kâfir onun dibine varmadan önce onda kırk yıl yukardan aşağıya düşer.⁶³¹ İbn Hibban ve Hâkim’ in Sahih’lerinde: Veyl, iki dağ arasında bir vadidir. Aslında lügat itibariyle bu kelimenin manası budur demek istememiş, ancak hakkında yüce Allah’ın “veyl” buyurduğu kimseler o ateşten bir yere

⁶²⁸ Elmalılı, IX, 68.

⁶²⁹ İmam Ebu’l Kâsım Carullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Tefsirü'l-Keşşaf An Hakiki Gavamidi't-Tenzili Ve Uyuni'l-Ekavili Fi Vücu'it-Te'vil*, Tahkik: Salah b. Salim, Ahmed b. Muhammed El-Beridî, Dâru't-Tefsir, Cidde-Suudî Arabistan, 1436/2015, c. 4, s. 52.

⁶³⁰ Elmalılı, IX, 70.

⁶³¹ Tirmizî, Tefsir-ü Sureti, 21/1

yerleşmeyi hak etmiş, orası da onlar için sabit olmuştur, demek istemişlerdir.⁶³² Ragıb'ın Müfredât'ında, Âsmeî demiştir ki: Veyl, bir kubuh, bir çirkinliktir.⁶³³

Cennetlikler cehennemde azab görenlerin hallerini görünce gösterecekleri tepkiyi Allah (c.c.) şu ayet ile belirtmektedir:

فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ عَلَى الْأَرَائِكِ يُنظَرُونَ هَلْ تُؤْتَوْنَ الْكُفَّارَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ

“İşte o gün de inananlar kâfirlere gülecekler. Koltukları üzerinde etrafa bakacaklar. Nasıl, kâfirler yaptıklarının cezasını buldular mı?”⁶³⁴

Elmalılı, cehennemden bir tabloyu gözümüzde şöyle canlandırmaya çalışmaktadır: O kâfirlerin, o kibir ve gururdan, o zevk ve eğlenceden sonra cezalarını çekmek üzere cehenneme girdiklerini İlliyyûn sandalyelerinden, cennet koltuklarından seyrederek gülecekler. “Kâfirlere ettiklerinin karşılığı verildi mi?” diye sorulacak. Evet, onlar hep ettiklerini buldular, cezalarını çektiler. O gün müminlerin kafirlere gülmesi, kafirlerin dünyada onlara gülmelerinin karşılığıdır.⁶³⁵

Cehennem tasvirlerinden bir diğeri de azap görecekleri Hakka Sûresi'nde belirtildiği üzere, kitabı sağından⁶³⁶ verilenlere karşılık, solundan⁶³⁷ verilenler ve İnşikâk Sûresi'nde belirtildiği gibi “sırtının ötesinden”⁶³⁸ verilecekler vardır. Elmalılı'ya göre kitaplarını bu yönlerden almalarındaki maksat aynıdır. “İkisinde de terslik, uğursuzluk, zorluk, hakaret ve tehlike anlamı vardır. “Onlara kitapları arkalarından sollarına verilir.” denilmiştir. “Soldan verilmesi uğursuzluk ve tersliğine, arkasından verilmesi de “kuşkusuz kendi yüklerini ve o yüklerle beraber daha birçok yükleri de yüklenektedir.”⁶³⁹ ayetinin manası üzere, o kitabın hükmüne göre günahları sırtlarına yükseltmek manasıyla cezalarının ağırlığına delalet etmektedir. “Sol”, amellerinin solaklığıyla kazançlarının tersliğine, “وَرَاءَ ظَهْرٍ” sırtının gerisinden” ifadesi de “onu sırtlarının arkasına attılar.”⁶⁴⁰ ayetinin gösterdiği gibi dünyada Allah'ın kitabını arkalarına atıp zıddına gittikleri veya kendilerini kendileri görmeyip arkalarından

⁶³² İsfahânî, 535.

⁶³³ İsfahânî, 535.

⁶³⁴ Mutaffifin 83/34-36

⁶³⁵ Elmalılı, IX, 82

⁶³⁶ Hâkka 69/19

⁶³⁷ Hâkka 69/25

⁶³⁸ İnşikâk 84/10-12

⁶³⁹ Ankebût 29/13

⁶⁴⁰ Âl-i İmrân 3/187

bekledikleri için ahirette hükümleri duyurulurken yüzlerine bakılmayarak ümit ve beklentilerinin aksine, hatır ve hayallerine gelmez bir biçimde aleyhlerine olarak arkalarından duyurulacağına da işaret etmektedir. Bu son mana biraz sonra gelecek olan “إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ” - *Çünkü o bu durumun asla değişmeyeceğini sanmıştı.*” gerekçesinden de anlaşılmaktadır. Kitabı arkasından verilen “yetiş ey helak” diye bağıracaktır. Sübur (تُبُورًا), helak demektir. Cehennemlikler “ya sübura! Ey helak! Nerdesin, gel yetiş imdadıma. Helak olayım da bu dertten kurtulayım, diye feryat figan edeceklerdir.” Ve cehenneme girecektir. Çünkü o, ehli içinde sevinçli idi. Dünyada evinde, ailesi, kavmi içinde rahat ve refah içinde, zevk ve sefasında idi. Ahireti ve işin sonunu düşünmez, gam ve keder içinde sıkıntı çekenlere acımaz, dünyanın uğrayacağı değişiklikleri hesaba katmazdı. Çünkü o, asla dönmeyecek, değişikliğe uğramayacak, neşesi kedere çevrilmeyecek, ölmeyecek, hiç azap çekmeyecek ve sorumlu olmayacak sanmıştır. İşte bu yüzden feryadı duymazlıktan gelinecektir.⁶⁴¹

Cehennemdeki kâfirler azaptan dolayı ölmeyi arzulayacaktır. Fakat isyan eden müminlerden cehenneme girenler orada öleceklerdir. Elmalılı durumu nakille ifade etmektedir: Müslim’in Ebu Said’den rivayet ettiği şu hadisi delil göstererek bu sonuca varmışlardır: “*Cehenneme giren ateş ehli orada ne ölür, ne de dirilir.*”⁶⁴² Ama günahlar sebebiyle ateş isabet etmiş olan bir kısım inanlara gelince, Yüce Allah onları öldürecek, nihayet kömür olduklarında şefaate izin verilecek, sonra takım takım getirilecek, cennet ırmaklarına serilecekler. Ey cennet ehli! Bunların üzerine su dökün denilecek de sel milinde tane biter gibi bitecekler. Bazıları da demişlerdir ki: “Ne ölecekler ne de dirilecekler”den maksat azabın şiddeti ile ebedî sürünmekten kinâyedir.⁶⁴³

Cehennemlikler için Allah’ın ayetlerine küfreden, inanmayarak nankörlük eden kâfirlerin için “*üzerlerine bir ateş bastırılıp kapılar kapanacaktır.*”⁶⁴⁴ Elmalılı, “Üzerlerine ateşten yakılıp fırın gibi kapısının kapanması ateşin şiddetli olmasını gerektireceğinden bu onların cehennemdeki azaplarının şiddet ve sonsuzluğundan kinâyedir” şeklinde ifade etmektedir.⁶⁴⁵

“ ثُمَّ لَتَرَوْهَا غَيِّنَ الْيَتِيمِينَ - *Sonra yemin olsun ki, cehennemi yakîn gözüyle*

⁶⁴¹ Elmalılı, IX, 91-92.

⁶⁴² A’lâ 87/13

⁶⁴³ Elmalılı, IX, 170.

⁶⁴⁴ Beled 90/19-20

⁶⁴⁵ Elmalılı, IX, 249.

göreceksiniz.’⁶⁴⁶ Yakîn gözüyle görüş de Allah korusun ancak cehenneme girmekle olur. Onun için şöyle demişlerdir ki, önceki rivayet görüş, ortaya çıkış esnasında, sonraki görüş girme esnasındadır.⁶⁴⁷

Hadis-i şerife göre; “Kıyamet gününde beş şeyden sorgulanmadıkça, kulun ayakları kımıldamaz: ömründen; onu ne ile yok etti? Gençliğinden; onu nerede çürüttü? Malından; onu nerede kazandığı ve nerede harcadığı? İlminden; onunla ne yaptığı?”⁶⁴⁸ Peygamber (s.a.v)’ in bu zikrettiklerine her nimet dâhil olur. Elmalılı bu ayette Râzî’den şunu nakletmektedir: Kâfire olan soru, azarlama sorusudur, çünkü o şükürü terketmiştir. Mü’mine olan soru ise, şerefendirme sorusudur, çünkü şükür ve itaat etmiştir.⁶⁴⁹

Başka bir ayette Allah Teâla kaynar suyun, vücutlarından çıkan akıntının kâfirler için en uygun ceza olduğu ifade eden ayette şöyle buyurmaktadır:

لَا يَشْرَبُونَ فِيهَا أَبْقَابًا ۖ لَا يَذُقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا ۖ إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا ۖ جَزَاءً وَفَاقًا

“Orada çağlarca kalacaklar. Orada ne bir serinlik tadacaklar, ne de içecek bir şey. Ancak bir kaynar su ve irin (içecekler).”⁶⁵⁰

Elmalılı ayeti kelimeleri sözlük manalarını vererek açıklamaktadır: Ahkab (أَحْقَابًا) hukub kelimesinin çoğuludur. Hukub, ard arda olma manasında peşpeşe gelen birçok seneyi kapsayan bir devir demektir ki “seksen küsür yıl” diye yaygındır. Her biri bin sene demek olan ahiret günleriyle, senesi üç yüz altmış gün olmak üzere seksen yıl diye rivayet edilmiştir ki yirmidokuz bin sene kadar bir zaman demek olur. Birçokları da hukub kelimesinin, bütün zamanları içine alan dehr manasında olduğunu söylemişlerdir. Elmalılı, “hukub”, kavramını sonu olan bir müddeti ifade ettiği için cehennem azabının sonu olacağını anlamak isteyenler olduğunu; burdan bir sona erme anlaşıldığı varsayılsa bile, bu bir mefhum-ı muhalif olduğunu ifade etmektedir. Diğer ayetlerde geçtiği üzere kâfirlerin cehennemde sonsuza kadar kalacaklarını açıkça gösteren naslarla çelişkili olamayacağını dikkat çekmektedir. Ayette geçen hamim (حَمِيمًا) sıcak, kaynar su demektir. Ğassak (غَسَّاقًا), dökülmek ve akmak manasına gelen “ğassak” dan türetilen, cehennemdekilerin vücutlarından dökülen irin demektir. “Tam uygun”

⁶⁴⁶ Tekâsür 102/7

⁶⁴⁷ Elmalılı, IX, 449.

⁶⁴⁸ Tirmizî, Kıyamet, 1 (2416)

⁶⁴⁹ Elmalılı, IX, 453; Ayrıca bkz.: Râzî, XXX, 77.

⁶⁵⁰ Nebe 78 /23-26

kaydının yer almasının nedeni ise, o günü inkâr eden kâfire, asla böyle bir gün olmayacağını söylemesinin, tam karşılığı o günün en şiddetli azabının olacağını göstermek içindir.⁶⁵¹

Cehennem özel olarak ateş anlamında azap yurdu anlamına gelmektedir. Oraya girenlerin hallerinden bahseden ayetlerde nefes alış-verişlerinin farklı olacağı, bedbaht, perişan halde olacaklarından bahsedilmektedir. Cehennemin onları gözetlediği ve onlara karşı neredeyse öfkesinden çatlayacağı ifade edilmektedir. Elmalılı azaplarının dindirilmeyeceğini, hafifletilmeyeceğini belirten ayetlerde tam uygun cezalandırılmalarının sebebini, kâfirlerin azab görecekleri o günü yalanlamalarından dolayı olduğunu belirtmektedir. Onlar veyl denilen şiddetli, çirkin azap dolu bir vadide işkence görecekler ve cehenneme girmekle azabın nasıl olduğunu yakîn olarak anlayacaklardır.

2.3.2.5.1. Cehennemin İsimleri

2.3.2.5.1.1. Nâr (نَار)

“Nâr” kavramı Kur’an- ı Kerim’de sıklıkla geçen bir kelimedir. Elmalılı nâr kelimesini “ateş” anlamında ifade etmektedir. Cehennemin isimlerinden biri olan “nâr”a girmeye sebep olan davranışlar ayetlerde bahsedilmektedir. Bu davranışlara örnek olarak hidayeti ve affi bırakmak kâfirin vasıflarından bazılarıdır. Bu durumu ifade eden ayette Allah (c.c.); “أُولَئِكَ الَّذِينَ اسْتَنَزُوا الصَّلَاةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ ۖ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ” - *İşte onlar, hidayeti verip sapıklığı, affedilmeyi bırakıp azabı satın alan kimselerdir. Bunlar, ateşe karşı ne kadar da sabırlıdır!* ”⁶⁵²buyurmaktadır. Elmalılı ayette belirtilen ifadenin Allah (c.c.) tarafından kâfirler için bir alay ifadesi olduğunu belirlemektedir. Çünkü onlar küfür suçunu işleyerek insanın yaratılışı gereği tahammül edilmesi mümkün olmayan ateşe karşı sabırlı gibi davranmasına Allah hayret ifadesiyle alaycı bir tavır sergilemektedir.⁶⁵³

Ateşe (nâr) dayanamayan kâfirlerin kaçmak isteyeceklerini belirten ayette;

⁶⁵¹ Elmalılı, VIII, 544.

⁶⁵² Bakara 2/175

⁶⁵³ Elmalılı, II, 580.

يُرِيدُونَ أَنْ يُخْرَجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ

“Cehennem ateşinden çıkmak isterler. Ama oradan çıkacak değildirler. Onlar için devamlı bir azab vardır.”⁶⁵⁴ ifadelerini Elmalılı, küfrün gereği çıkamayıp, gene oraya atılacaklarını, haklarının köklü ve ebedî azap olduğunu belirtmektedir.⁶⁵⁵

Kısacası nâr, cehennemde kâfir ve günahkârların azablarından biri olan ateş anlamındadır. Elmalılı‘da ayetlerde geçen nâr kelimesini ateş şeklinde ifade etmektedir.

2.3.2.5.1.2. Cahîm (جَحِيم)

Cehennem isimlerinden bir diğeri de cahîmdir. Kur‘ân-ı Kerîm‘de yirmi altı yerde geçen cahîm,⁶⁵⁶ yanan kızgın ateş anlamındadır.⁶⁵⁷

Ayet-i kerimeye göre cahîmin dibinden, cehennemliklerin yiyeceği olan ve şeytanların başlarına benzeyen zakkum ağacı çıkmaktadır. İlgili ayette Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

لَهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِؤْنَ مِنْهَا الْبُطُونَ

“O cehennem dibinden çıkan bir ağaçtır. Tomurcukları şeytanın başları gibidir. Mutlaka onlar, ondan yiyecekler de de karınlarını bundan doyuracaklardır.”⁶⁵⁸

Elmalılı cahîmin özelliği olan zakkum ağacının tomurcuklarını şeytanın son derece çirkin olduğu, tomurcuklarının şeytanın korkunç suratına benzediği için bu şekilde ifade edildiğini belirtmektedir.⁶⁵⁹

2.3.2.5.1.3. Hutame (حُطْمَةٌ)

Kalpleri saran ateş anlamındadır. Kur‘ân-ı Kerîm‘de sadece Hümeze Sûresi‘nde “hutame” kelimesi geçmiştir:

كَلَّا لِيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطْمَةِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطْمَةُ نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ

الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ فِي عَمَدٍ مُّمَدَّدَةٍ

⁶⁵⁴ Maide 5/37

⁶⁵⁵ Elmalılı, III, 257.

⁶⁵⁶ el-Mucemü‘l müfehres, 164-165.

⁶⁵⁷ Ahmet Salim Kılavuz, “Cahim”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 19.

⁶⁵⁸ Sâffât 37/64-66

⁶⁵⁹ Elmalılı, VI, 484.

“Hayır, Andolsun ki, o hutameye atılacaktır. Hutame’nin ne olduğunu bilir misin? O kalplerin içine işleyecek, Allah’ın tutuşturulmuş bir ateşidir. Cehennemlikler, dikilmiş direklere bağlı oldukları halde, o ateşin kapıları üzerine kapatılacaktır.”⁶⁶⁰

Elmalılı, hutamenin özelliklerinden bahseden ayetleri nakillerle tefsir etmektedir:

Bu kelime “hatim” kelimesinden gelir. Manası “kırmak, parçalamak ve atmak” demektir. Cehenneme bu ismin verilmesinin nedeni içine herhangi bir şey atıldığında derinlik ve ateşi içinde onu parçaladığı içindir.⁶⁶¹

“Ve bildin mi Hutame nedir? O Allah’ın ateşidir.” ifadesi, Allah Teâla’nın öfke ve heybetini özellikle gösterme bakımından korku ve şiddetinin büyüklüğünü ifade etmektedir. Yani malum olan ateşlerle mukayese edilemeyecek derecede öyle heybetli ve fevkalade büyük bir ateştir ki, “(Allah’ın emriyle) yakılmış ve tututurulmuştur ve ebediyyen sönmeyecektir.” Kuran-ı Kerim’de Hümeze Sûresi’nden başka bir yerde cehennem ateşi için “Allah’ın ateşi” denmemiştir. Bunun sebebi sadece o ateşin korkunçluğunu anlatmak için değil, aynı zamanda dünyada mal varlığı nedeniyle gurur ve büyüklenenlerin Allah indinde ne kadar nefretle karşılandıklarını belirtmek içindir. Onun için Allah bu ateşe mahsus olmak üzere kendine nispet etmiştir. Bazıları hutamenin dördüncü tabaka, bazıları altıncı, bazıları ikinci tabaka olduğunu söylemişlerdir. Hz. Ali (r. a.) şöyle demiştir: “Ne acayıptır o insanlar ki, altından ateş kaynayıp dururken yeryüzünde Allah’a isyan ederler.” M. Hamdi Yazır, bu ateşin sadece cisimleri yakan bir ateş değil, maddî şeyleri geçip maneviyatı saran, cesetlerden başka canlara, gönüllere kadar çıkan bir ateş olduğu anlatmak üzere şöyle vasıflandırmaktadır: Yüreklerin, kalplerin merkezi demek olan füadlerin, yani anlama yeri olan gönüllerin üstüne çıkan tutuşturulmuş bir ateştir. Muhakkak o ateş, o hümeze güruhunun üzerine kapatılacak, yani üzerlerine bastırılıp kapıları kapanacaktır. Bunda bir fırının içi iyice yakılıp da tamamen kızdırmak için kapısını sağlam dayayarak kapamak tarzında bir tasvir var, demektir. Uzun uzun sürüklenmesi kabil olmayan direkler halinde, tomruklar içinde kımıldayamayacakları bir şekilde azap ve işkencelerini tasvir ve beyan olur.⁶⁶²

⁶⁶⁰ Hümeze 105/4-9

⁶⁶¹ Bekir Topaloğlu, “Cehennemın İsimleri”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 277.

⁶⁶² Elmalılı, IX, 482-484; Ayrıca bkz. : Râzî, XXX, 89.

2.3.2.5.1.4. Sekar (سَقَر)

Cehennem isimlerinden sekar, güneşin yüzü çalıp, kavurması manasına gelen “sakar” kelimesinden türetilerek “yakıcı” manasına gelmektedir.⁶⁶³ Müddessir Sûresi’nde;

وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرٌ لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ لَوَاحِئُهُ لِلبَشَرِ عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ

“Sen biliyor musun Sekar nedir? Ne geriye bir şey kor, ne de bırakır. Durmadan derileri kavurur. Üzerinde ondokuz melek vardır.”⁶⁶⁴ buyrulan ayetlerde bahsi geçen sekar, cehennem isimlerindedir. Bazıları bunun Arapça bir kelime olmadığı görüşünü savunmuşlar. Fakat güneşin, yüzü çalıp kavurması manasına gelen “sakar” kelimesinden türetilerek “yakıcı” manasından alındığını söylemişlerdir.⁶⁶⁵

Müddessir Sûresi 74/29. ayette; “لَوَاحِئُهُ لِلبَشَرِ - Bedende ne varsa yanacaktır.” denildikten sonra günahkârın derisinde ateşin şiddetinden döküleceği söylenmektedir. Azabın bu şeklini ayrıca vurgulamanın sebebi, insanın görünüşünün en açık hususiyetinin onun yüzündeki ve bedenindeki derisi olduğu içindir. İnsan derisi üzerinde oluşacak en ufak bir lekeden bile utanç duyup, iç organlarında oluşabilecek bir eksiklik ya da kusurdan cildinden olan kadar üzülmaz. Çünkü bunu görerek diğer insanlar da iğrenecek. Toplumsal konumu değişeceği için insanın derisi bu anlamda kişi için önem taşımaktadır.⁶⁶⁶

Ayrıca sekarda görevli “ondokuz” meleğin olduğundan bahsedilmektedir. Elmalılı bunun ne olduğunu açıklayan bir kelime zikretmemektedir. Fakat bundan sonraki ayetten,⁶⁶⁷ o cehennem koruyucular olan melekler yani zebanîler olduğunu ifade etmektedir. İnsanoğlunun ruhî ve ahlakî kuvvetlerinin analizini yapıp, bu sayının sır ve hikmetini açıklamaya çalışmak isteyenler olmuştur. Fakat doğrusu bunun akılla bilinebilecek bir ilim işi değil, mutlak bir iman işi olmak üzere bir sınama için belirtilmiş olduğunu, kayıtsız şartsız bir iman ile inanılması gereken mutlak bir ilahi haber olduğunu tasdik edip, “yorumunu Allah bilir.” demekle yetinmektedir.⁶⁶⁸

⁶⁶³ Elmalılı, VIII, 465.

⁶⁶⁴ Müddessir 74/27-30

⁶⁶⁵ Elmalılı, VIII, 465.

⁶⁶⁶ Mevdudî, VI, 473.

⁶⁶⁷ Müddessir 74/32

⁶⁶⁸ Elmalılı, VIII, 466.

2.3.2.5.1.5. Leza (نَظَى)

Kendisini Allah'ın azabından kurtaracak hiçbirşey bulunmadığı, alevlenip, başın derisini, bedeninin her tarafını soyup kavuran bir ateştir.⁶⁶⁹

“Hâlis ateş” anlamına gelen leza, cehennemden isimlerinden birisidir. Kur'an'da bir yerde geçmektedir. İlgili ayette Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

كَلَّا إِنَّهَا لَأَطْيَىٰ نَزَّاعَةً لِّلشَّوَىٰ

“Hayır, o derileri kavurup, soyan, alevlenen bir ateştir.”⁶⁷⁰

Elmalılı lezanın ateşini el, ayak ne varsa tepeden tırnağa soyan bir ateş olduğunu belirtmektedir. ... كَلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا. ...Derileri piştikçe, azabı duysunlar diye kendilerine başka deriler vereceğiz.”⁶⁷¹ ayetinin ifade ettiği gibi azabın yenilenmesi için o deriler yine iade olunup eski hallerine çevrileceklerdir.⁶⁷²

2.3.2.5.1.6. Haviye (هَاوِيَةٌ)

“Yukarıdan aşağıya düşmek” anlamında hüviy kökünden türemiş bir kelime olan haviye “uçurum, derin çukur” mânasına gelmektedir. Kur'an'da sadece bir yerde geçmektedir.⁶⁷³ Haviyenin geçtiği ayette Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَةٌ نَّارُ حَامِيَةٍ

“Kimin tartıları hafif gelirse, onun anası da (varacağı yer, sığınacağı durağı) haviyedir. O uçurumun ne olduğunu sen nereden bileceksin. O, kızgın bir ateştir.”⁶⁷⁴

Elmalılı, haviye kelimesini kızgın ateş olarak ifade etmektedir. Ayrıca devamlı aşağıya doğru düşen uçurum veya uçuruma düşen anlamına da gelmektedir. Bu sebepten dolayı cehennem isim olmuştur. Âlûsî'nin naklettiğine göre, ona haviye denmesi gayet derin olmasındandır. Tartıları hafif gelen her kimse, yani sevabı olmayan yahut günahları ağır basıp da sevapları hafif gelen kısımdan olan kimse “artık onun

⁶⁶⁹ Meâric 70/16

⁶⁷⁰ Meâric 70/15-16

⁶⁷¹ Nisâ 4/56

⁶⁷² Elmalılı, III, 9.

⁶⁷³ Topaloğlu, VII, 227.

⁶⁷⁴ Kâria 101/8-11

varacağı yeri, anavatanı haviyedir. Diğer bir mana ile onun ümm-i dimağı (beyninin kökü) haviye olacak, tepe taklak cehennem dibine atılacak, öyle kaynayacaktır. O haviyenin mahiyetinin şiddetli, kızışkan bir ateş olduğunu belirtmektedir.⁶⁷⁵

Taberî, haviyeyi tutuşturularak kızgın hale gelmiş bir ateş olarak açıklamaktadır.⁶⁷⁶

Mevdudî ise, haviye “hava” kelimesinden geldiğini, manasının yüksek yerden aşağı düşmek olduğunu belirtmektedir. Haviye derin çukur için de kullanıldığını belirtmektedir. Cehennem haviyesi çok derin olan ve ehli cehennem yukarıdan içine düşeceği yer olacaktır. Bu nedenden dolayı “Onun anası cehennem olacaktır.” ifadesi, çocuğun korunma yerinin annesinin kucağı olması gibi ahirette de cehennem ehli için cehennemden başka kucak olmayacaktır. Yani o sadece derin bir çukur değildir, aynı zamanda körüklenmiş ateşle doludur.⁶⁷⁷

2.3.2.5.1.7. Saîr (سَعِير)

Cehennem’in isimlerinden biri olan saîr, “tutuşturmak, alevlendirmek” anlamındaki “sa‘r” kökünden sıfat olan bir kelimedir. Kur’an’da çoğunlukla cehennem bir adı olarak, bazen da “tutuşturulmuş, alevli ateş” mânasında kullanılmıştır.⁶⁷⁸

Sadece o şeytanlar değil, kendilerini yaratan, yaşatan âlemlerin Rabbi’ne küfreden nankörlük edip saygısızlık yapan kâfirlerin hepsine de cehennem, ne fena dönüş yeri, ne çirkin bir değişme yeri, ne acı akıbetir. Bunun kötülüğü, o cehennem azabının şiddet ve dehşeti, ona atılanların çokluğu, küfürlerinin sebep ve mahiyeti, azabı görünce kendilerine gelmeleri ve itiraflarını Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ
وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهيقًا وَهِيَ تَفُورُ
تَكَادُ تَمَيِّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ
قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ

⁶⁷⁵ Elmalılı, IX, 428.

⁶⁷⁶ Taberî, VI, 2864

⁶⁷⁷ Mevdûdî, VII, 221

⁶⁷⁸ Topaloğlu, VII, 227.

وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ

“Andolsun ki, Biz en yakın göğü kandillerle donattık ve onları, şeytanlar için taşlamalar yaptık. Ve onlar için alevli ateş azabını hazırladık. Rablerini inkâr edenler için cehennem azabı vardır. Ne kötü gidilecek yerdir o! Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı uğultuyu işitirler. Az daha öfkeden çatlayacak! Her ne zaman oraya bir topluluk atılsa, onun bekçileri onlara: ‘Size uyarıcı bir peygamber gelmemiş miydi?’ diye soraralar. Onlar da derler ki: ‘Evet, bize uyarıcı geldi ama biz onları yalancı saydık ve Allah hiçbir şey indirmede, siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz.’ dedik. Ve derler ki: ‘Eğer biz dinleseydik yahut düşünüp anlasaydık şu çılgın ateşin halkı arasında bulunmazdık! Böylece günahlarını itiraf ederler. (Artık) o çılgın ateş halkı (Allah’ın rahmetinden) uzak olsunlar!’⁶⁷⁹

M. Hamdi Yazır tefsirinde saîrde azap gören kâfir ve günahkârların hallerini de beyan ve tasvir etmektedir. İlgili ayetlerde Elmalılı, kâfirler, o çılgın ateşin içine odun gibi fırlatıldıkları vakit onun bir uğultusunu, bir hıçkırışını işittiklerini ve bu işitilenin cehennem azabının azgınları yalayıp yutma hırsını ifade eden korkunç hırılaysı ve gürleyişi veya “*orada onların (çok feci) nefes alıp vermeleri vardır.*”⁶⁸⁰ ayetine göre içindikilerin acı matem sesleri olduğunu belirtmektedir. İçine topluluk halinde atıldıkları saîr’in öfke ve şiddetinden patlayacak gibi kaydığını, “*onun başında iri gövdeli, sert tabiatlı, Allah’ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.*”⁶⁸¹ ayetinde de tasvir edildiği gibi gardiyanlar, zebanî meleklerin onları azarladığını ifade etmektedir. Zebanîler onlara: “*Biz bir peygamber gelmedikçe kimseye azap edecek değiliz.*”⁶⁸² ayetinde ifade edildiği gibi size bu dehşetli haberi veren bir peygamber, korkutucu bir elçi, bir delil gelmedi mi ki siz buraya geldiniz? diye soracaklarını haber vermektedir. Çünkü Allah Teâla habersiz, keyfiyetten kimseye azap etmez. Azab gerektiren sebep herşeyden önce naklî ve aklî bir delil, bir uyarma söz konusudur.⁶⁸³

Kısacası Rabbi inkâr, sadece O’nun zatını inkârdan ibaret değil, Rab olarak tecelli etmesini, herhangi bir peygamberini, indirmiş olduğu ayet ve delillerini ve onların

⁶⁷⁹ Mülk 67/5-11

⁶⁸⁰ Hûd 11/106

⁶⁸¹ Tahrîm 66/6

⁶⁸² İsrâ 17/15

⁶⁸³ Elmalılı, VIII, 247-248.

vasıtasıyla tebliğ ettiği haber ve uyarılarını yalanlamak ve inkâr ile nankörlük de küfürdür. Bu küfrü işleyen kâfir ve günahkârların akıbeti de saîrdir.

2.3.2.5.2. Cehennemdeki Psikolojik Azab

Kur'an'ı Kerim'deki cehennem tasvirlerinden anlaşıldığına göre fiziksel cezalardan başka, bir de psikolojik nitelikli azap vardır. Psikolojik olma yönüyle bu azap, cehennemliklerin yüz yüze bırakılacağı, rezillik ve hakîr olma gibi manevî niteliktedir. Kur'an'da bu türden azapla ilgili olarak dikkat çekici birçok tasvirler yer almaktadır.

Ayetlerde Allah Teâla'nın rahmetinden ümit kesecekleri ve Allah (c.c.)'ı görmekten mahrum olacakları,⁶⁸⁴ o gün Allah (c.c.)'ın unutmama sıfatı olmadığı halde onlar unutulmuş hissedecekleri,⁶⁸⁵ Allah (c.c.)'ın onlarla konuşmayacağı ve onların yüzlerine bakmayacağı⁶⁸⁶ haber verilmektedir. Ayrıca ahiret gününde cehennemliklerin yaşayacakları üzüntüden dolayı parmaklarını bile ısırabilecekleri,⁶⁸⁷ ahirette büyük bir mahçubiyet yaşayacakları,⁶⁸⁸ onların ahirette başları eğik,⁶⁸⁹ yüzleri kapkara olacağı⁶⁹⁰ ifade edilmektedir.

İhsâna kat kat fazlasıyla ihsanda bulunacağı halde, seyyiata adaletle muamele edileceğini haber veren Allah (c.c.) , ayet-i kerimede günah işleyen psikolojik olarak bir de aşağılık hissi duyacağını buyurmaktadır:

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَّا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ غَاصِبٍ ۗ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِئَافَةً مِّنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا ۗ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۗ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

*“Kötülük kazanmış olanlara gelince, kötülüğün cezası, yaptıkları kötülük kadardır. Bir de onlara bir aşağılık ve eziklik kaplar. Onlar için Allah'tan başka hiçbir kurtarıcı yoktur. Yüzleri karanlık gecelerden bir parçaya bürünmüş gibidir. İşte onlar cehennem ehlidir.”*⁶⁹¹

Elmalılı günahkârın yaşadığı aşağılık ve zilletin sebebinin şu şekilde

⁶⁸⁴ Ankebût 29/23;Mutaffifîn 83/15

⁶⁸⁵ A'râf 7/51

⁶⁸⁶ Âl-i İmrân 3/77;Bakara 2/174

⁶⁸⁷ Furkan 25/27-29

⁶⁸⁸ Mü'min 40/52;Ayrıca bkz:Secde 30/12

⁶⁸⁹ Şûrâ 42/45

⁶⁹⁰ Yûnus 10/27;Ayrıca bkz. :Zümer 39/60

⁶⁹¹ Yûnus 10/27

açıklamaktadır: Allah’ın yaratışındaki gayenin dışına çıkıp şirk, küfür ve isyan gibi kötülüklerle çalışmış, kötü ameller, çirkin huylar kazanmış olanlara her seyyienin, işlenmiş olan her kötülüğün cezası misli ile verilir ve bunları bir zillet, aşağılık ve eziklik kaplar. Sadece yüzleri kızarmakla kalmaz, her tarafını kuşatan büyük bir zillet ve horluk içinde kalırlar. Allah’ın elinden onları kurtaracak kimseleri de yoktur. Müminlerde olduğu üzere, Allah’ın izniyle birtakım şefaathilerden yardım görmeleri söz konusu değildir. Öyle zelil, hor ve hakir bir durumdadırlar ki, kimse onların hakkında Allah’tan bir kurtuluş ricasında da bulunamaz. Sanki yüzleri bir karanlık gece parçasına bürünmüş, çaresizlik ve ümitsiz bir şekilde, utanç ve rezaletten yüzleri kapkaranlık kesilmiştir. İman etmemiş ve affa uğramamış olduklarından, kazandıkları kötülükler kendileriyle beraber cehennemde ebedîleşmiştir.⁶⁹²

Psikolojik olma yönüyle bir de Bakara Sûresi 2/275. ayette belirtilen şekilde “mess” kavramıyla ifade edilen türden bir azab da günahkârlar için sözkonusudur:

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ
الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ
أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

*“Ribâ (faiz yiyen) kimseler, (kabirlerinden) şeytan çarpmış kimse nasıl kalkarsa ancak öyle kalkarlar. Bu ceza onlara ‘alışveriş de faiz gibidir.’ demeleri yüzündendir. Oysa Allah, alış-verişi helal, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle her kim, Rabbinden kendisine gelen bir öğüt üzerine faizciliğe son verirse, geçmişte olanlar kendisine ve hakkındaki hüküm de Allah’a kalmıştır. Her kim de yeniden faize dönerse işte onlara cehennem ehlidir ve orada süresiz kalacaklardır.”*⁶⁹³

Bu ayet bağlamında Elmalılı, mess kavramını ile ifade edilen azabı şöyle açıklamaktadır: Dokunmak demek olan “mess” arap dilinde “delirmek” anlamına gelir ki, mecnun ve saralıya “memsus” yani dokunulmuş, çarpılmış da denilir. Faiz yiyenlerin şeytana nispet edilmesi hakikat mi, mecaz mı olduğu meselesi ayrıca tartışma konusu yapılmış ise de, burada asıl mana, fenalığın dehşetini ve gizli sebeplere dayandığını göstermek içindir. Bu huyda olan kişiler ribâ ile emek ve iş sahiplerinin çalışmalarının ürünleri olan şeyi alıp, onunla geçindiklerinden tembellik içinde yatarlar. Rahat ve hızlı

⁶⁹² Elmalılı, IV, 519.

⁶⁹³ Bakara 2/275

bir şekilde uyanamazlar, hemen kalkamazlar; pek çoğu yataklarından şeytan çarpmış gibi saatlerce gerneşerek, ağzını, yüzünü buruşturarak, sendeleye sendeleye kalkarlar. Hayatlarının tümü ribâ düşüncesi ile ve onun dedikodusu ile geçer, düştükleri zamanda bellerini doğrultamazlar. İşte bunların genel özelliği, şeytan çarpmış kişi nasıl kalkarsa onlarda kabirlerinden öyle kalkacaklar.⁶⁹⁴

2.3.2.5.3. Cehennemdeki Fizikî Azab

Allah, cenneti ve içindekileri anlatarak, oraya girmeyi gerektirecek işler yapmaya teşvik ettiği gibi; cehennemi ve içindekileri de anlatarak, oraya girmeye neden olacak işlerden sakındırmak istemektedir. Bedenin cenneti Kur'an'da anlatılan cennet, ruhun cenneti ise Allah'ın hoşnutluğudur. Nasıl ki cennette hem bedenî hem de manevî lezzetler var, aynı şekilde cehennemde de hem fizik hem de manevi azaplar vardır. Fiziki azap daha çok temel ihtiyaçlardan mahrum edilme ve genellikle merkezini ateşin oluşturduğu tarzdadır. İlgili ayetlerden birinde Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَىٰ أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۚ إِنَّا جَعَلْنَا فِيهِ أَعْنَاقَهُمْ آغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ ۚ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ۚ وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

“Andolsun, onların çoğunun üzerine azab sözü hak olmuştur. Onlar imana gelmezler. Çünkü biz onların boyunlarına demir halkalar geçirmiştir, o kelepçeler çenelerine dayanmıştır da burunları yukarı, gözleri aşağı somurtmaktadırlar. Hem önlerinden bir set, arkalarından bir set çekmişiz, kendilerini kuşatıp sarmışızdır. Artık baksalar da göremezler.”⁶⁹⁵

Bu ayette Elmalılı'nın kaynak gösterme yöntemini kullandığı açıkça görülmektedir. Tefsirinin bazı yerinde “tefsircilerin çoğu” ifadesi kullanıp konuyu açıklamaktan uzak durmuş, fakat kimi yerde de birçok kaynak belirterek uzunca anlatmaktadır. Örneğin Elmalılı cehennemliklere uygulanacak fizikî azabdan bahseden bu ayeti nakillerle şöyle açıklamaktadır:

Tefsircilerin çoğu burada “söz” den maksadın, *“Andolsun ki, cehennemi bütün*

⁶⁹⁴ Elmalılı, II, 268-269.

⁶⁹⁵ Yâsîn 36/7-10

cinlerden ve insanlardan dolduracağım.”⁶⁹⁶ ayeti olduğunu söylemişlerdir. Yani bu yüce söz gereğince onlar için azap ile hüküm vacip olmuştur. Ağlal (أَغْلَالًا), ğayn harfinin zammesiyle “ğull” kelimesinin çoğuludur. Bahir’de denilir ki: ğull; azap etmek, zorlama, tazyik, esirlik manasıyla boynu saran ve boyun ile beraber iki veya bir eli ile de bağlayandır. Ragıb’da, organları ortasına bağlayan bağ olduğunu ifade etmektedir.⁶⁹⁷ Bazıları da azap etmek ve şiddet göstermek için eli boyuna bağlayan bağdır, diye tarif etmişlerdir. Kamus mütercimi de hapsedilenin ve delinin boynuna geçirdikleri demir toka, lale veya halkaya denildiğini belirtmektedir. Ebû Hayyân, Bahir’de diyor ki: “إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا - biz onları boyunlarında birtakım bağlar, kelepçeler yapmışızdır.” ayetinin, istiâre değil, hakikât olmasıdır. İman etmeyeceklerini bildirilince, ahiretteki hallerinden de birşey haber verilmiştir, demektir. Bununla beraber âlimlerin çoğu bunun bir istiâre olduğunu söylemişlerdir ki, hidayetlerine engel olan ruhsal ve sosyal alışkanlıklarını ve şartların “ وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا - Biz insanın amel defterini boynuna doladık, kıyamet günü açılmış bulacağı kitabı önüne koyacağız.”⁶⁹⁸ ayeti gereğince kazanılmış bir ceza halinde tabiat ve ondan ayrılmayı tasviridir. Çünkü tomruk ve kelepçe ile bağların, ceza ve azap aletlerinden olması itibariyle kazanmakla hak edişi gerektiren cezaî bir zorlamayı ifade eder. Evet o kelepçeler “... خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ...”⁶⁹⁹ ifadesi üzere çıkmayacak şekilde boyunlarına geçirilmiş, onlar, o demir çemberler, enli, dik yakalıklar halinde çenelere dayanmıştır. Burunları yukarı, gözleri aşağı somurtmuş şekilde kalmışlardır. Hem önlerinde bir sed, arkalarından bir sed çekmişizdir. Onları ha korkutmuşsun, korkutmamışsın imâna gelmezler.⁷⁰⁰

Cehennemliklere uygulanacak fiziksel azabın aşamalarından bahseden ayette onlara uygulanacak azabı Allah sırasıyla şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا
وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا

“Zira bizim yanımızda bukağılar var, bir cehennem var. Boğaza duran bir yiyecek, elem verici bir azap var.”⁷⁰¹

⁶⁹⁶ Secde 32/13

⁶⁹⁷ İsfahânî, 363.

⁶⁹⁸ İsrâ 17/13

⁶⁹⁹ Bakara 2/7

⁷⁰⁰ Elmalılı, VI, 444-446.

⁷⁰¹ Müzzemmil 73/12-13; Ayrıca bkz. :İnsan 76/4

Elmalılı, tefsirinde Peygamber (s.a.v)'in bu ayeti okuduğu zaman haykırdığını nakletmektedir.⁷⁰² M. Hamdi Yazır ayrıca cehennemde zalime uygulanacak azabı genel olarak bu ayet-i kerime ışığında tarif etmektedir. Râzî'den rivayetle şöyle aktarmaktadır: Pranga, yakıcı ateş, boğazdan geçmeyen yiyecek ve elem verici azab şeklinde cehennemliğe uygulanacak olan bu dört çeşit azabı ruhanî cezalar şeklinde yorumlamak mümkündür. Enkal (اَنْكَالًا), pranga gibi nefsin cismanî ilgiler ve bedensel lezzetle bağlanıp kalmasıdır. Çünkü nefis, dünyada bunlara sevgi ve arzu yatkınlığı kazanmış olduğu için bedenden ayrıldıktan sonra hasret ve kaygısı artar, kazanç aletleri harap olmuş kalmamış bulunduğundan, daha evvel elde ettiği yatkınlık onun kurtulup da ruh ve huzur alemine geçmesini engelleyen engeller, tomruklar halini alır. Sonra o ruhanî bağlantılardan ruhanî ateşler çıkar. Çünkü nefsin bedensel durumlara aşırı meyli ile beraber onları elde etme imkânı bulunmaması, bir kimse aradığı şeyi bulamayınca gönlünün yanması gibi, şiddetli bir iç yanması oluşur ki, işte o ikinci mertebe, yani ayette anlatılan yakıcı ateş olan “cehim”dir. Sonra da o yoksunluk tasalarını ve ayrılık elemelerini yutmaya uğraşır ki, işte bu da “ وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ ” diye ifade edilen boğazdan geçmeyen yiyecek gibi olan azab kısmıdır. Daha sonra o bu içinde bulunduğu durumlar sebebiyle ilahi nurun tecellisini görmekten ve mukaddes varlıklar zincirine katılmaktan yoksun kalır, bu da hepsinden şiddetli olan “ وَعَذَابًا أَلِيمًا ” yani elem verici azabdır. Râzî ardından özellikle şu hatırlatmayı yapmaktadır: “Sözüm yanlış anlaşılmasın. Ben ayetten maksat, sadece bu ruhanî manalardır, demek istemiyorum, ayet hem cismanî, hem de ruhanî dört mertebenin meydana gelmesini ifade eder. Ayeti her ikisine de yorumlamak mümkündür.” Bunun ipucu da sûrenin başından beri gelen açıklamaların elem ve sıkıntılıların maddeden çok ruh ile ilgili bir iş olmasıdır. Zira ruh ile ilgisi olmayan bir cansız varlığın yanarken azap çekmesi tasavvur olunamaz.⁷⁰³

“O (cehennemin) yedi kapısı, her kapının birer payı var.”⁷⁰⁴ ayetinde belirtildiğine göre cehennemliklerin yiyecekleri de derecelerine göredir. Bir kısmının yiyeceği darî’,⁷⁰⁵ bir kısmınıninki zakkûm,⁷⁰⁶ bir kısmınıninki de ğıslîn’dır.⁷⁰⁷ Cehennemde darî’-yi kimlerin yiyeceğini ve nasıl bir yiyecek olduğunu Allah (c.c.) belirtmektedir:

⁷⁰² Elmalılı, VIII, 442.

⁷⁰³ Elmalılı, VIII, 443; Ayrıca bkz.: Râzî, XXX, 120.

⁷⁰⁴ Hicr 15/44

⁷⁰⁵ Ğaşiye 88/2-7

⁷⁰⁶ Duhan 44/43

⁷⁰⁷ Hâkka 69/36

وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ خُشَعَةٌ غَامِلَةٌ تَأْتِي نَارًا حَامِيَةً

تُسْقَى مِنْ عَيْنٍ آيِنَةٍ لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيحٍ لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِي مِنْ جُوعٍ

“Yüzler vardır ki, o gün eğilmiş, zillete düşmüştür. Çalışmış, yorulmuştur. Kızıymış bir ateşe girer. Onlara kızgın bir kaynaktan su verilir. Onlar için kuru bir dikenden başka yiyecek de yoktur. O da ne besler, ne de açlığı giderir.”⁷⁰⁸

Elmalılı ayeti şöyle açıklamaktadır: İbrahim Sûresi’nde bahsedilen “سَرَابِيلُهُمْ مِّنْ سَرَابٍ مِّنْ تَحْتِهَا يَافُورُونَ - Gömlekleri katrandandır ve yüzlerini ateş kaplar.”⁷⁰⁹ ayetinde buyurulduğu üzere kafirler Haviye’ye yani kızgın, ısısı, derecesi yüksek, şiddetli, yüzlerini saracak olan⁷¹⁰ ateşe girip, yaslanacaklardır. Sonra onlara “حَمِيمٍ آيِنٍ - kızgın su”⁷¹¹ denilen son derece sıcak, kaynar gayet kızgın ateş gibi pınardan su içirilecektir. Zehirli ve dikenli bir bitkiden başka yiyecekleri olmayacaktır.⁷¹² Râzî tefsirinde Hasen’den gelen rivayette şöyle denilmektedir: “الِيم - Elîm” kelimesi “mü’lim” yani elem verici; “سَمِيْع - semiun” kelimesi “müsmiun” yani işittirici; “بَدِيْع - bediun” kelimesi “mübdiiun” yani eşsiz yaratıcı manasında olduğu gibi, “ضَرِيْع - dariun” da “müdarriun” manasına gelmektedir. Bu nedenle “ضَرِيْع” kelimesinin ayetteki manası, cehennem ehli için yenilmesindeki acılığı, sertliği, yakıcılığı ile onları zillete ve alçalmaya mecbur eden bir şeyden başka bir yiyecek yok demektir. İkinci olarak tefsircilerin çoğunluğu şöyle demişlerdir, darî’, “şibrik”ın kurusudur. Şibrik, yaşken deve onu yiyip, kuruyunca yemediği zehirli, öldürücü bir tür dikendir. İbn Cerir der ki: Araplar arasında darî’, ibrik denilen bir bitkidir ki kuruduğu zaman Hicazlılar buna “darî’ ”derler. Diğer Araplar ise buna “ibrik” ismini verirler. İkrime’nin rivayetinde, yere yapışık dikenli bir ağaçtır ki baharın Kureyşliler ona şibrik derler, kuruyup çöp olduğu zamanda darî’ derler. Ebu Hayyan’ın nakillerine göre ise, darî’ ibriktir. Üzerinde yayılan hayvanı ne yağ, ne et bağlayan kötü otlaktır. Bazı lügatçiler bunun arfec⁷¹³ kurusunun kırıntısı olduğunu söylemiştir. Kısacası Arapça’da darî’, sadece insanın değil, hayvanın bile yemesi mümkün olmayan dikenli, sert veya yumuşak olsa da gayet fena kokulu zehir zemberek birkaç türlü dikene ve bitkiye denilmektedir. O halde

⁷⁰⁸ Ğaşiye 88/2-7

⁷⁰⁹ İbrahim 14/50

⁷¹⁰ En’narü’l Ğaşiye saran ateş manasındadır.

⁷¹¹ Rahman 55/44

⁷¹² İnsan 76/4; Müzzemmil 73/12-13

⁷¹³ Kamus tercümesinde bazı âlimler arfec için, sütleğen türünden beş parmak denilen ot, demişlerdir.

maksat burada yenilip yutulma ihtimali olmayan bir şey yemek mecburiyetine düşmek, azabının elem ve acılığındaki şiddetini hissettirip anlatmak olduğuna göre, zakkum, irin, dikenli bitki hepsi Müzzemmil Sûresi'nde bahsedilen boğaza duran, yutulmaz yemeği⁷¹⁴ bu şekilde açıklamayı gerektirmektedir. Bu yiyecekler mecbur kalınıp da yenseler bile, beslemez ve açlığı gidermez niteliktedir. Sadece yiyen kişiyi sürekli inletir ve sızlatır. Elmalılı'ya göre tüm bu azaplar, ızdırap içindeki insanların dünyada büyük açlık, felaket, esaret zamanlarında gördükleri elem ve sıkıntılardan anlaşılabilir birer mana ile ahiret azabının akıllara sığmaz acılıklarını düşündürmektedir.⁷¹⁵

Başka bir ayette Allah Teâla cehennem ehli için bir başka yiyecek olan zakkumdan bahsetmektedir. Tihameden biten küçük yapraklı, acı ve fena kokan, meyvesi, cehennemliklerin konukluğu olan bir ağacın ismidir. Zakkûmu yiyen cehennemlik kişi Araplar'da hüyam hastalığı olarak bilinen hasta develer gibi susuzluğunu dindiremediğini ifade eden ayette;

لَاكُلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ
فَسَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ فَسَارِبُونَ شُرْبِ الْهَيْمِ هَذَا نُزْلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ

“Elbette bir ağaçtan, zakkûm ağacından yiyeceksiniz. Karınlarınızı hep onunla dolduracaksınız. Üstüne de kaynar su içeceksiniz. Susuzluk illetine tutulmuş develerin içişi gibi içeceksiniz. İşte ceza gününde onlara sunulacak ziyafet budur.”⁷¹⁶ buyrulmaktadır.

M. Hamdi Yazır, ayetin tefsirinde ashâb-ı şimâli (amel defteri sol tarafından verilenler) hüyam hastalığına yakalanmış develere benzetmektedir. İlk olarak bunların karınları zakkum ağacından tıka basa doldurulacaktır. Ardından ikinci azap olarak kaynar su verileceği fakat son azap olarak onların hüyam hastalığına yakalanmış deve gibi olacakları bildirilmektedir. Bu hastalık develerde olabilen bir susuzluk illetidir ki, deve bir türlü suya kanmaz. İşte o günahkârlarda bu deve gibi zakkumu yiyecek, kaynar suyu içecek ama asla kanmayacaktır. Bu onlara o din (ceza) günü sunulacak ziyafettir. Nüzul, misafir gelince kahve veya kahvaltılık gibi ilk ikram edilen yiyecek ve içeceklerdir. Elmalılı, bir benzetme yaparak, azabı hak etmiş olan günahkârların ilk

⁷¹⁴ Müzzemmil 73/13

⁷¹⁵ Elmalılı, IX, 182-184; Ayrıca bkz. :Râzî, XXXI, 139.

⁷¹⁶ Vakıa 56/52-56

ziyafeti böyle azaplar olursa, artık daha sonraki azabın nasıl şiddetli olacağını düşünülmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Allah Teâla zakkûmun özelliklerinden bahsettiği “ *إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ* ”
طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ - *O cehennem dibinden çıkan bir ağaçtır ki, tomurcukları şeytanın başları gibidir.*”⁷¹⁷ ayetinde zakkûmu Elmalılı üç şekilde açıklamaktadır. İlki zakkûm, son derece çirkinlikten kinaye olmak üzere şeytana benzetilmiştir. İkinci olarak şeytan, çirkin suratlı korkunç yılanlar anlamına geldiği için zakkûmu şeytana benzetmektedir. Ayrıca “ *رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ* (şeytanların başları)”, Yemen’de “esten” denilen, çirkin manzarasıyla bilinen bir otun meyvesi demektir.⁷¹⁸

Cehennemliklerin yiyeceklerinden bir diğeri de gislîn adı verilen cehennem yiyeceğidir.

وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينَ لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ

“*Bir irinden başka yiyecek de yoktur. Onu günahkârlardan başkası yiyemez.*”⁷¹⁹

Elmalılı ayette belirtilen gislîn kelimesini, nakillerden hareketle, yaradan akan irinin suyu, cehennemdekilerden akan irin, yemeğin en kötüsü, en pisi, en yutulmazı şeklinde tarif etmektedir. İbn Zeyd’in “gislîn ve zakkûmun ne olduğunu kimse bilmez.” dediği rivayet edilmiştir. Gislînin yiyecek cinsinden kötü bir şey olduğu “ *لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا* ”
الْخَاطِئُونَ” ayetinden anlaşılmaktadır. Ayette belirtilen “ *الْخَاطِئُونَ* ” ifadesi, işi gücü hata ve suç işlemek olan büyük günahkârlar, caniler anlamındadır. Gislîni ondan başkası yemez. M. Hamdi Yazır, sûrenin 9. ayetinin “ *وَجَاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ* – *Firavun, ondan öncekiler ve altı üstüne getirilen beldelerde hep o hatayı işlediler.*”⁷²⁰ sonunda bulunan “ *بِالْخَاطِئَةِ* ” fasılasını hatırlatarak en büyük zulüm olan şirk, yalanlama ve isyan günahını işleyen Firavun ve Lût kavmi gibileri kastetmektedir. İşte bu gibi günahkârların gislînden başka yiyecekleri yoktur.⁷²¹

Ahirette inkârcı ve günahkârlara uygulanacak maddî ve fiziksel nitelikli azablardan bir diğeri ğassak (*غَسَّاقٌ*) denilen içecek niteliğinde bir azab türüdür:

⁷¹⁷ Sâffât 37/64-66

⁷¹⁸ Elmalılı, VI, 484.

⁷¹⁹ Hakkâ 69/36-37

⁷²⁰ Hakkâ 69/9

⁷²¹ Elmalılı, VIII, 355-356.

هَذَا فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَعَسَاقٌ وَأَخْرُ مِنْ شَكْلِهِ أَرْوَاجٌ

“İşte artık tatsınlar onu ki, o kaynar su ve irindir. Ve o şekilden çiftler çiftler tadacakları diğer acılar da vardır.”⁷²²

Elmalılı, gassakı, yaradan akan sarı su, irin, cerahat akıntısı yahut şarap gibi, kaynar su şeklinde tanımlamaktadır. Hamim’in zıddı olmak üzere içilmez derecede gayet soğuk ve çok çirkin kokulu içki olduğunu belirtmektedir. Hamim sıcaklığı ile yakmakta, gassak ise soğukluğu ile acı vermektedir.⁷²³

Cehennemliklerin giyecekleri de kendine özel, azab içeren nitelikte olacaktır. Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

هَذَانِ حَصْمَانٍ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ لَهُمْ نِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ

“Şu ikisi Rableri hakkında tartışmaya girmiş iki hasımdır. O’nu inkâr edenler için ateşten elbiseleri biçilmiştir. Başlarının üstünden kaynar su dökülür.”⁷²⁴

Elmalılı cehennemliklerin giyeceklerini aşağıdaki ayetin tefsirinde açıklamaktadır: Ayette belirtilen “bu ikisi” ifadesi, insanlardan secde eden ile secde etmeyen kısım, yani mü’minlerle kâfirler anlamındadır. İşte onlar birbirlerinin hisımıdır ki, Rableri olan Allah hakkında tartışmaktadırlar. Yüce Allah, kıyamet günü onların aralarını ayıracak, gerçek olanı ortaya koyup münakâşalarını sona erdirecek ve her birinin hakkını verecektir. Öyle ki: Kâfir olanlar için katrandan, ateşten elbiseler biçilmiştir. Tepelerinin üstünden o kaynar su dökülür.⁷²⁵

Katran; siyah, çirkin ve sert kokulu, sürâtle tutuşan, sıcacık ve keskin bir sıvı maddedir. O gün suçluları, birbirine yaklaştıırılarak zincirlere vurulmuşlar gömlekleri katrandan⁷²⁶ olacaktır.⁷²⁷ Ayrıca cehennemliklere katran sürülecek ve o katran onların alt-üst kıyafeti olacaktır. Bu katran ile çirkin renk, pis koku, şiddetli hararet ve sürâtle tutuşma kabiliyeti olan dört çeşit azab uygulanacaktır. Fakat bütün yeryüzü, gökyüzü ve âlemin değiştiği o gün, katranın özellikleri ve vasıfları da bambaşka bir halde değişmiş olacağı unutulmalıdır. Bundan dolayı o günkü katran, bugün bilinen katranla

⁷²² Sâd 38/57-58

⁷²³ Elmalılı, VI, 528

⁷²⁴ Hacc 22/19

⁷²⁵ Elmalılı, V, 538-539.

⁷²⁶ Araplar katranı uyuz develere sürerler.

⁷²⁷ İbrahim 14/49-51

mukâyese edilmeyecek ve belirlenemeyecek türden olacaktır. Bu azab son derece sefil olacaklarını anlatmak için teşbih mahiyetindedir. Ayrıca Ebu's-Suûd tefsirinde, katranı onların bu dünyada bulaştıkları ve kendilerine şîâr edindikleri yanlış inançlarını ve türlü türlü işkenceleri celbeden çirkin amellerine benzetmektedir. Ahirette o şekilde ceset şekline girerek, azaplarının şiddetlenmesine sebep olacaktır.⁷²⁸

Ve yüzlerini ateş bürüyecektir. *“Bu ateş, Allah’ın tutuşturulmuş ateşidir. Öyle bir ateş ki gönüllere işler.”*⁷²⁹ ayetinin manası gereğince ilk olarak kalplerde tutuşacak olan cehennem ateşi, yalnız içleri yakmakla kalmayacak, o katranlık cesedlerin her yerini kaplayacak ve hatta görünen uzuvların en kıymetlisi olan yüzlerini bile bürüyecektir. Müfessirlerin tercih ettikleri bu mana, *“o gün yüzükoyun ateşe sürüklenecekler”*⁷³⁰ ayetinin manası gibi cehennem içindeki bu durumları demek olur.⁷³¹

Ayrıca ayetlerde azabın hafifletilmesi için⁷³² feryat edecekleri⁷³³ fakat bitmek bilmeyen bir azap içinde derileri yeniden gelecek⁷³⁴ ve azaplarının sonsuza dek devam edeceği ifadeleri yer almaktadır.

Elmalılı’nın üzerinde durduğu bir diğer konu da amel defterleri solundan verilenlerin halleridir. Bu konuyu Vakıa Sûresindeki ayette;

وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشِّمَالِ فِي سُمُومٍ وَحَمِيمٍ
وَوَيْلٌ لِّمَنْ يَّخْمُومُ لَا بَارِدٍ وَلَا كَرِيمٍ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُتْرَفِينَ

*“Solun adamları, nedir o solun adamları? İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içinde, kapkara dumandan bir gölge altındadırlar. Ki ne serindir, ne de faydalı. Çünkü onlar bundan önce varlık içinde sefâhate dalmışlardı.”*⁷³⁵

M. Hamdi Yazır, İbn Abbas’tan rivayetle ayeti şöyle açıklamaktadır: Ashab-ı Şimâl yani amel defterleri solundan verilenler, içlerine işleyen bir hararet içinde ve kızgın cehennem suyu içinde ve zifirden (kömür veya kurum gibi kararıp duran sisli, boğucu, yanmış kömür gibi simsiyah, ve kara dumanlı) bir gölge içindedirler. Bu

⁷²⁸ Ebu's-Suûd Tefsiri, V, 61

⁷²⁹ Hümeze 104/6-7

⁷³⁰ Kamer 54/48

⁷³¹ Elmalılı, V, 206-207

⁷³² Mü'minun 23/107

⁷³³ Fatır 35/37

⁷³⁴ Nisa 4/56

⁷³⁵ Vakıa 56/41-45

dumana zulmet denmeyip de gölge isminin verilmesi alay etmek içindir. Elmalılı, İbn Abbas'tan gelen rivayette de, "Cehennem halkını her taraftan kaplayıp kuşatan perde"nin ismi olduğu nakletmektedir. O gölgedir fakat serin de değildir. Yani hiçbir menfaati ve güzelliği yoktur. Bu gölgenin içine düşmelerinin sebebi, onlara azabın vuku bulmasından önce tevbe edip yaptıkları hatalardan geri dönmemelerinden dolayı olacaktır.⁷³⁶

Cehennemde günahkârlara uygulanacak azapla ilgili olarak sıkça vurgulanan bir ifade de "azap onlardan hafifletilmeyeceği"dir.⁷³⁷ Aksine;

قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعْنَتْ أُخْتَهَا حَتَّىٰ إِذَا آدَارُكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأَوْلَاهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَصَلُّونَا فَآتَاهُمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِّنَ النَّارِ لِكُلِّ ضِعْفٍ وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ

"Allah, şöyle der: "Sizden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları ile birlikte ateşe girin." Her topluluk (arkasından gidip sapıklığa düştüğü) yoldaşına lânet eder. Nihayet hepsi orada toplandığı zaman peşlerinden gidenler, kendilerine öncülük edenler için, "Ey Rabbimiz! Şunlar bizi saptırdılar. Onlara bir kat daha ateş azabı ver" derler. Allah, der ki: "Her biriniz için bir kat daha fazla azap vardır. Fakat bilmiyorsunuz!"⁷³⁸

Elmalılı, azablarının hafifletilmeyeceğini hatta katmerli verilmesinin sebebini şöyle açıklamaktadır: "Çünkü bir kere her iki taraf sapıklıkta ortaktır. İkincisi öndekilerin sapıtması, sonrakilerin de bu sapıtmayı kabullenmeleri vardır. Yoldan çıkan ile çıkaran birbirinden kuvvet almıştır. Bu şekilde bir tarafın sapması ve sapıtması, diğer tarafın onları taklit ve küfürleri biri diğerinin günahlarını ve azablarını katlama arttırmaktadır. Fakat herkes kendi acısını tatığı için bir bölüm diğerinin çektiği azabı bilmiyor. Yahut siz o katlamanın ulaşacağı sonsuzu birden bilemezsiniz. O azabı, her anını göre göre sonsuz zamanda yaşayarak öğreneceksiniz."⁷³⁹

Konuyla ilgi benzer bir diğer ayette "وَنَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَّا كُنْتُمْ – Onlar cehennem bekçisine: 'Ey Mâlik! Rabbin artık bizi öldürsün.' diye seslenirler. Mâlik de: 'Siz böyle kalacaksınız.'der."⁷⁴⁰ Bu ayetle azabın ve onun elemninin

⁷³⁶ Elmalılı, VII, 442.

⁷³⁷ Fatır 35/36

⁷³⁸ A'râf 7/38

⁷³⁹ Elmalılı, V , 41.

⁷⁴⁰ Zuhruf 43/77;Ayrıca bkzn. :Secde 32/20;Fatır 35/36

şiddetinin ve süresinin dinmeyeceğine aksine, her durumda onlara yeni yeni elemelerin verileceğine işaret olunmuştur.⁷⁴¹

Ayrıca cehennemliklerin sıkıntı ve acı sebebiyle azaptan kaçmak istediklerinde engellenecekleri,⁷⁴² ateşten bir döşeğe yatırılacakları,⁷⁴³ ateş tarafından kuşatılacakları⁷⁴⁴ belirtilen fiziksel nitelikli azaplardan bazılarıdır.

Sonuç olarak azab, işkence, elem, eziyet anlamlarına gelen bir kelimedir. Terim olarak Allah'ın emirlerine karşı gelenlere dünyada ve ahirette verilen ilahî ceza olarak kullanılır. Elem ve ızdırapların bir kısmı beden, bir kısmı da ruh üzerinde etkili olduğuna göre azab, hem maddî hem de manevî bir elem ve ceza niteliği taşımaktadır. İlahî azabın dünyada, kabir hayatında ve ahirette olmak üzere veya zamanda gerçekleşmesi mümkündür. Kur'an-ı Kerim'de azab ile ilgili ayetlerde ikâb, rics, musibet, eziyet kelimelerini Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın azab anlamında tercüme ettiği görülmektedir. Allah Teâla azabı, kâfir, münafık, asî, azgın ve emirlerini dinlemeyen mü'minlere verdiğini ifade etmektedir.

Azabın verilmesi de dünya ve ahiret olmak üzere iki kısma sınıflandırılmaktadır. Elmalılı'ya göre dünyevî azab maddî ve manevî yönden uyarı amaçlı, kulun günahlarının bağışlanması, sabrının ölçülmesi veya manevî derecesinin artması için verilen sıkıntı ve musibetlerdir. Ahiret azabı ise kabir azabıyla başlayan ve kıyamet, mahşer, araf, berzah ve son olarak cehennemde yaşanacak olan ilahî cezalandırmadır. Kıyamette yaşanacak dehşetten dolayı günahkârların paçalarını sıvamalarını anlatan ayeti Elmalılı, korku, hezimet anında örtülü kadınların paçalarını sıvayarak kaçmalarına benzetmektedir. Ahirette azabın son yaşanacağı aşama cehennemdir. Günahkârlar dünyada işledikleri günahlarının derecelerine göre azab göreceklerdir. M. Hamdi Yazır, cehennemi azab yurdu anlamında ateşin özel ismi olarak ifade etmektedir. Elmalılı, azaba dair ayetleri anlatırken kimi zaman bilimsel verilerden faydalanarak izah etmektedir. Örneğin "O şakî olanlar ateştedir."⁷⁴⁵ ayetinde yer alan zefir ve şahîk kelimelerini cehennemde acıdan, ızdırapdan dolayı fecî soluk alıp vermeleri ve solurken

⁷⁴¹ Elmalılı, VII, 67.

⁷⁴² Secde 32/20

⁷⁴³ A'râf 7/41

⁷⁴⁴ Ankebût 29/54-55

⁷⁴⁵ Hûd 11/106

göğüs geçirip hıçkırmaları şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca cennet ehlinin yaptıkları güzel işlerinin yazılı olduğu İliyyûn defteri gibi, cehennem ehlinde yaptıklarının yazılı olduğu Siccîn isimli bir defterinde olduğu ayetlerde belirtilmektedir. Elmalılı Siccîn'i, cehennemliklere huzura çıkma günü verilecek olan hüküm ve ceza belgesi şeklinde açıklamaktadır.

Ayetlerde cehennemden başka onu ifade eden nâr, cahîm, hutame, sekâr, lezâ, haviye ve saîr gibi isimlerinin olduğu belirtilmektedir.

Cehennemde günahkâra uygulanacak psikolojik ve fiziksel nitelikli azaplarında olduğu açıklanmaktadır. Allah'ın rahmetinden ümit kesecekleri, Allah'ı görmekten mahrum olacakları, onların Allah (c.c.) tarafından kendilerini unutulmuş gibi hissedeceklerini ifade eden pekçok ayet bulunmaktadır. Elmalılı, cehennemliklerin orada yaşacakları zilletin sebebi olarak, Allah'ın yaratılış gayesinin dışına çıkıp, şirk, küfür, isyan gibi kötülöklere çalışmış, kötü ameller, çirkin huylar kazanmış olmalarını ifade etmektedir.

Cehenneme dair belirtilen ayetlerde cehennem ehline prangalar ve boyunlarına demir halkalar geçirileceğini, yiyeceklerinin darî', zakkum, gıslîn yiyeceklerini belirtmektedir. Elmalılı bu yiyecekler mecbur kalınıp da yenseler bile, beslemeyen, açlığı gideremeyen, yiyen kişiyi sürekli inletip, sızlatan türden olduğunu belirtmektedir. M. Hamdi Yazır'a göre yiyeceklerle ilgili tüm bu azaplar, ızdrap içindeki insanların dünyada büyük açlık, felaket, esaret zamanlarında gördükleri elem ve sıkıntılardan anlaşılabilir birer mana ile ahiret azabının akıllara sığmaz acılıklarını düşündürmektedir. Cehennemliklerin kıyafetleri de kendilerine özgü katrandan olacaktır. Ama Elmalılı bu katranın diğer azab çeşitleri gibi niteliğinin ahirette farklı ve amacının acı ve işkence amaçlı olduğunu belirtmektedir. Ahirette günahkârlar azabdan kurtulmak için, azablarının hafifletilmesini veya öldürülmeyi isteyeceklerini belirtmektedir. Fakat orası onlar için sonsuz azab yurdu olacaktır.

2.4. KİŞİYİ AZABA GÖTÜREN FİİLLER

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın kullarına zulmedici olmadığını,⁷⁴⁶ insanların başlarına gelen musibetlerin çoğu kendi zulümleri sebebiyle olduğunu bildiren pek çok ayet

⁷⁴⁶ Âl-i İmrân 3/182

bulunmaktadır.⁷⁴⁷ Bütün nimetler bir tarafa Allah insana akıl ve hayırda şerde de kullanılabileceği irade gibi değerli iki nimet lütfetmiştir. Bundan dolayı kul yaptıklarından sorumludur. Zaten kulun yaptıklarından sorumlu tutulabilmesi için ihtiyarî fiillerini tam ve müstakil bir irade ve kudretle yapabilir olması gerektiği ifade edilmiştir.⁷⁴⁸

Günahlara dair büyük-küçük ayrımının bizzat Kur'an-ı Kerim tarafından yapıldığını ve günahların küçüğü, büyüğü, açığı, gizlisi, her türlüşünden kaçınılmasının emredildiği ayet-i kerime de Allah(c.c.), “ *إِنْ تَجْتَنَّبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا* - *Eğer siz yasaklandığınız büyük günahlardan sakınırsanız, diğer kusurlarınızı örter, sizi güzel bir makama koyarız.*”⁷⁴⁹ buyurmaktadır. Elmalılı, ayette belirtilen diğer kusurlarınızı örteriz” ifadesini, Allah günahların büyüklerinden sakınılırsa küçük günahlarında bağışlayacağını şeklinde açıklamaktadır.⁷⁵⁰

Azaba götüren fiiller denildiğinde itikadî yönden inkâr, nifak, şirk gibi günahlar bunların başında gelir. Amelî yönden ise yapılması emredilen emirleri terketmek veya yasaklandığı kesin bir delile dayanan, hakkında dünyevî veya uhrevî bir ceza konulan davranışlar diye tarif edilen⁷⁵¹ büyük günahlar akla gelir.

İnsanı yoktan vareden Allah (c.c.) kendi koyduğu kurallara göre yaşanmasını istemiştir. İnsanın dünyada asıl vazifesi Allah'a kulluk etmek, O'nun emirleri doğrultusunda bir hayat sürmektir. İmtihanın bir gereği olarak istenmiş bu emirlerin yapılıp yapılmaması kişinin lehine ve aleyhine sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin; namaz kılmamak,⁷⁵² fakirleri, muhtaçları görüp gözetmemek,⁷⁵³ dünya hayatını ahiret hayatına severek tercih etmek⁷⁵⁴ azabın sebepleri arasında sayılmıştır.

Kuran'ı Kerim'de azab ve kişinin azab görmesine sebep olacak itikadî, amelî ve ahlakî davranışla ilgili pek çok ayetin olduğunu görülmektedir.

⁷⁴⁷ Şûrâ 42/30; Nisâ 4/79; Enfal 8/51

⁷⁴⁸ Ahmet Saim Kılavuz, “Adl”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 387.

⁷⁴⁹ Nisâ 4/31

⁷⁵⁰ Elmalılı II, 619.

⁷⁵¹ Adil Bebek, “Kebire”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 163.

⁷⁵² Müddessir 74/43

⁷⁵³ Müddessir 74/44

⁷⁵⁴ İbrahim 14/2

2.4.1. İtikadî Açından Azaba Götüren Fiiller

Allah'a inanmamak ya da O'na ortak koşmak, inanmadığı halde inanmış gibi görünmek, ahirete ve diğer iman esaslarına inanmamak, Allah'ın kendisine tarif ve tavsif ettiği özelliklerine aykırı düşünceler içerisinde olmak gibi itikadî noktadan inkâr, nifak, şirki gerektiren bütün inançlar, insan azaba sürükleyen sebepler arasında yer alır.

Azaba götüren itikadî fiillerin başında inkâr gelir. Bu durum Allah'ı, peygamberleri ve onların getirdiklerini, ahireti inkâr gibi konularda gerçekleşir. Kur'an-ı Kerim bu konuda örneklerle doludur. Örneğin;

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

*“Kim bir iyilik ile gelirse ona on katı vardır, kim bir kötülük ile gelirse kötülüğü oranında karşılık bulur. Onların hiçbirine haksızlık yapılmaz.”*⁷⁵⁵

Elmalılı konuya şöyle bir bakış açısı getirmektedir: “Kul iyilik yaptığında karşılığında Allah'ın dilediği kadar mükâfat alabilir. Lakin kul günahına karşılık affolunmayıp cezalandığı zaman, fazla veya eksik değil, yaptığının tam dengi ile cezalandırılır. Buna karşılık ‘Küfür (inkâr) dünya gibi geçici bir kötülük değil mi? O halde sürekli azab cezası bunun nasıl bir dengi olur? Bu ceza, suçtan fazla olmayacak mı?’ denemez. Çünkü küfür Allah'ın emrini reddetmektir. Hakk'ı bir an bile reddetmek ebedî yalandır. Kâfirin her küfrü ve küfrünün her anı bile ebedî bir kötülüktür. Tabi ki bunun cezası da ebedî azaptır.”⁷⁵⁶

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ

*“Bizim ayetlerimizi yalanlayanlara ve onlara inanmayanlara tenezzül etmeyenler var ya, işte onlara göğün kapıları açılmayacaktır ve deve iğne deliğinden geçinceye kadar onlar cennete giremeyeceklerdir. İşte biz, suçluları böyle cezalandırırız”*⁷⁵⁷

Elmalılı konuyu hem içtihadî hem de müfessirlerin görüşlerine de yer vererek izah etmektedir: “Ayetleri yalanlamak ve onlara karşı kibirlenmek büyük günahlardandır. Bu günahı işleyenlere göğün kapıları açılmaz, ruhlar yükselmez, dua ve niyazları

⁷⁵⁵ En'am 6/160

⁷⁵⁶ Elmalılı, III, 618.

⁷⁵⁷ A'râf 7/40

reddolunur. Üzerlerine feyz, bereket indirilmez.” Ve cennete giremezler ta deve iğne deliğe girinceye kadar. Diğer mana ile “halat iğne deliğine girinceye kadar.” Çünkü “el-cemel” kelimesi Arapça’da “deve” manasına geldiği gibi urgan, halat manasına da gelir ki, cümmel, cümel, cüml, cümüld denilir. Bazı tefsirciler halatın ipliğe bir çeşit benzeyişine ve bundan dolayı iğneye deveden çok ilgisine göre ikinci manayı tercih etmişlerdir. Fakat tefsircilerin çoğu birinci manayı tercih ederler. Her iki mananın ikisine göre de bir darb-ı meseldir ki, bizim “balık kavağa çıkıncaya kadar” deyimimiz gibi bir şeyin mümkün olmayana bağlanmasını ifade eder. Bu yüzden birinci mana daha belagatlidir.⁷⁵⁸

Âd kavminin peygamberini yalanlamasının cezası ve yaptıkları hatanın ne derece büyük bir suç olduğu, bu suçun cezasının da daha dünyadayken, soğuk veya gürültülü olan Sarsar rüzgârı ile nasıl cezalandırıldığını Kamer Sûresi 54/18-22. ayetlerde görülmektedir:

كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرٍ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ
تَنَزَّلُ عَلَى النَّاسِ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرٍ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ

“Âd Kavmi’de yalanlamaya kalkıştı da azabım ve uyarılarım nasıl oldu? Biz bunların üstüne, uğursuzluğu devam eden bir günde dondurucu bir rüzgar gönderdik. (O rüzgar) insanları, sökülmüş hurma kütükleri gibi yere seriyordu. Nasılmış benim azabım ve uyarım? Andolsun biz Kur’an-ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Fakat düşünen mi var?”⁷⁵⁹

Kur’an-ı Kerim’de kişiyi azaba götüren bir diğer sebebin, büyük zulüm olarak nitelenen şirk olduğu belirtilmiştir.⁷⁶⁰ Şirk, Allah’a ibadet etmeyi terk edip, Allah’tan başka varlıklara ibadet etmektir. Bu sebeple kâfirler şefaati Allah’tan değil, gücü hiçbir şeye yetmeyen varlıklardan beklemektedirler.⁷⁶¹ Şirk, cinleri ortak koşmak, Allah’a oğul- kız⁷⁶² ve eş⁷⁶³ isnat etmek gibi şekillerde kendini göstermektedir.

Hidayeti verecek olanın Allah’tan başka kimse olmadığı izah edilen ayette, Allah

⁷⁵⁸ Elmalılı, IV, 41-42; Ayrıca bknz. :Kehf 18/103-106;Âl-i İmrân 3/21, 56;En'am 6/21

⁷⁵⁹ Kamer 54/18-22

⁷⁶⁰ Lokman 31/13

⁷⁶¹ Yûnus 10/18

⁷⁶² En'am 6/100

⁷⁶³ En'am 6/101

(c.c.) şirk karşı olması gereken bakış açısını da gözler önüne sermektedir:

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمْ لَا يَهْدِي
إِلَّا أَنْ يُهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ

“De ki: "Allah'a ortak koştuklarınızdan doğru yolu gösterecek olan var mıdır? ‘
De ki: ‘ Allah, hak olan doğru yola hidayet eder. O halde doğru yola hidayet eden mi kendisine uyulmaya daha layıktır, yoksa kendisine yol gösterilmeyince onu bulamayan mı daha layıktır? O halde ne oluyorsunuz? Nasıl hükmediyorsunuz?’”⁷⁶⁴

Elmalılı şirk konusunda akla vurgu yaparak, ayeti, Allah'dan başka tapınılan varlıklar içinde, akıllı varlıklar arasında bile kendiliğinden evreni birbirine uyumlu hale getirebilecek, yaratılmışlara hidayet edebilecek, doğru hüküm verdirecek, bütünlüğü sağlayabilecek hiçbir varlık olmadığını belirtmektedir. Ayrıca putlar gibi idraksiz ve şuursuz cisimlerin nasıl evrenin bütünlüğünün sağlayıp uyumlu halde düzenleyebileceğini, hidayet edip, doğru hüküm verebileceğini sorgulamaktadır.⁷⁶⁵

İnanmadığı halde inanmış gibi görünmek yani münafıklık, dünya ve ahirette kişiyi azaba götüren itikadî sebeplerin başında gelen diğer bir sebeptir. Münafıkların azaba uğramasına sebep olan fiillerin başında ahlakî tutumları gelmektedir:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ

“Hem onlara: 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın.' denildiğinde: 'Biz ıslah edicileriz.' derler. İyi bilin ki, onlar ortalığı bozanların ta kendileridir, fakat anlamazlar.”⁷⁶⁶

Elmalılı münafıklığı genel hatlarıyla şöyle açıklamaktadır: Yeryüzünün bozulması, Allah'ın kullarının durumlarını bozan, gerek geçimleri ve gerekse ahiretleriyle ilişkili işlerini yolundan, hedefinden çıkaran fitneler ve harplerdir. Bozgunculuk da bunları sevk edici olan şeyleri ortaya çıkarmaktır. Münafıklar da bu şekilde fitne çıkarıp, bozgunculuk yaparlar. Mü'minlerin içine karışıp, işlerini bozarlar, onları iman ehli aleyhine teşvik ederler. İnsanların arasını kızıştırıp, mü'minleri aralarını bozmak, zarar vermek için fırsatlar kollar ve bu fırsatlardan yararlanmak gibi kötülükler yaparlar. Üstelik mü'minlerin öğütlerini dinlemezler, dinlemek de istemezler. Bunlara

⁷⁶⁴ Yûnus 10/35

⁷⁶⁵ Elmalılı, IV, 530.

⁷⁶⁶ Bakara 2/11-12

karşı “Biz ıslah edicileriz.” derler.⁷⁶⁷

Başka bir ayeti kerimede⁷⁶⁸ Elmalılı'nın yorumuna göre münâfıklar suçta kâfirlerden ileri olunca, azapta da onlardan daha şiddetli bir azaba çarptırılacakları,⁷⁶⁹ cehennemın en alt tabakasına atılmakla cezalandırılacakları ifade edilmektedir.

Sonuç olarak “ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ – Ben cinleri ve insanları bana ibadet/kulluk etsinler diye yarattım.”⁷⁷⁰ ayetini kendisine şîâr edinen bir mü'min kişinin itikadî noktada Allah'a iman etmesi gerekmektedir. Ayetlerde inkâr, şirk ve münafıklık gibi yasaklanan söz ve fiiller nimete ulaşmak isteyen ve azaba uğramaktan kaçınan herkes için yasaklanmaktadır.

2.4.2. Amelî Açıdan Azaba Götüren Fiiller

Hayat rehberi olan Kur'an-ı Kerim insana nimete ulaştıran sebepleri açıkladığı gibi azaba götüren fiilleri de detaylı şekilde açıklamaktadır. Kişiyi azaba uğramasına sebep olan fiillerden bir kısmı itikadî ve ahlakî davranışlar olduğu gibi, bir kısmı da dinde emredilen fiileri terketmek anlamına gelen amelî fiillerdir. Bunlardan bazıları yalan söylemek, dedikodu yapmak, faiz yemek gibi haram olduğu belirtilen davranışlardır.

Yalan, kişinin gerçeği saklayıp bildiğinin aksini söylemesidir. Yalancılık çok çirkin bir huydur. Dinimiz yalanı haram kılmış ve şiddetle yasaklamıştır. İlgili ayette Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا
يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا

“Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve sağlam söz söyleyin ki, Allah işlerinizi yoluna koysun ve günahlarınızı bağışlasın. Her kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse, o gerçekten büyük murada ermiştir.”⁷⁷¹

Elmalılı, yalanın imana yakışmayan hasletlerden biri olduğunu belirtmektedir:

⁷⁶⁷ Elmalılı, I, 260.

⁷⁶⁸ Nisâ 4/145:“Şüphesiz ki münafıklar, cehennem tabakasının en aşağı tabakasındadırlar. Onlara bir yardım edici de bulamazsın.”

⁷⁶⁹ Elmalılı, III, 119.

⁷⁷⁰ Zariyât 51/56

⁷⁷¹ Ahzâb 33/70-71

Hangi hususta olursa olsun bir söz söyleneceği zaman, hak ve doğru söz söylenmesi gerektiğini, sonunda yalan çıkacak, söyleyeni küçük düşürecek sözlerden kaçınılması gerektiğini belirtmektedir. Allah (c.c.) yalan ve boş sözler söyleyenlerle bile beraber olunmaması gerektiğini emretmektedir.⁷⁷² Böylece Allah'ın mü'minlerin işlerini yoluna koyacağını belirtmektedir. Elmalılı doğru söz ve toplum arasında bağlantı kurarak, bir toplumun sözü ne kadar sağlam olursa, işleri de o oranda düzgün olacağını belirtmektedir.⁷⁷³

İslam'da kişinin nimete ulaşmasına vesile olan ibadetlerdenveya azaba sebep olan fiillerden bazıları mal ile yapılmaktadır. Mal, kişinin cennete girmesine vesile olabildiği gibi, cehennem de girmesine sebebiyet verebilir. Bu sahip olunan maddî zenginliğin Allah yolunda veya O'nun emirleri doğrultusunda kullanılmamasıyla alakalıdır. İlgili ayette Allah Teâla şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten inanıyorsanız, artakalan faiz alacağınızı bırakın.”⁷⁷⁴

Ribâ (faiz), sözlükte ziyadelenmek, fazlalanmak manasında masdar olup, Kur'an'da faiz anlamına gelen “artık değer” manasında kullanılmaktadır. Karşılıklı faydaya yönelik bir sözleşmede karşılıksız kalan herhangi bir fazlalıktır. Elmalılı'ya göre ribâ bir muamelede, hem karşılık maksadıyla, hem de karşılıksız suretinde kendini gösteren bir yalancılık, bir çelişki olduğunu belirtmektedir. Karşılıklı sözleşmenin esası, malı malla terazide tartıp değiştirmek demek olan alış-veriştir ki, malın faydasının satışı demektir. Ama faiz ile yapılan sözleşme de, bir sözleşme cins ve miktarı birbirine eşit iki mal birbiriyle karşılıklı olarak değiştirildiğinde bir tarafa bedelsiz fazlalık söz konusu olduğunda gerçekleşmektedir. Sonuçta Allah (c.c.) emeksiz ve karşılıksız mal edinme olan faiz yemeği yasaklamaktadır. Faiz yiyen, böylece servet elde edip de muhtaçların kazançlarını ellerinden alan ve üretimin hedefini kamu yararından kişi çıkarlarına doğru kaydıran, gerçekte ise üretimden ziyade tüketime hizmet eden, hayır yoluna infak amacının, tamamen zıddına gidenleri Allah (c.c.) kıyamet gününde saralı veya deli gibi perişanlık içinde kaldıracağını haber vermektedir.⁷⁷⁵

⁷⁷² Furkan 25/72

⁷⁷³ Elmalılı, VI, 378.

⁷⁷⁴ Bakara 2/278

⁷⁷⁵ Elmalılı, II, 263-268.

Kur'an-ı Kerim'e göre suçsuz bir kadına zina suçu isnat etmek ve insanların namuslarıyla oynamak Yüce Allah tarafından yasaklanan ve kişiyi azaba götüren sebeplerdendir:

وَالَّذِينَ يَزُمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ
الْفَاسِقُونَ

*“Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu ispat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkârdırlar.”*⁷⁷⁶

Zina suçunun ispat için şahitliğin ölçüsü en az dörttür. Hâlbuki iki adil şahit ile kısas bile sabit olur. Fakat namuslu bir kimseyi, özellikle ırz ve namus sahibi bir kadını zina ile itham etmek canını almaktan ağırdır. Bu sebepten dolayı Elmalılı'ya göre iftira atıp da ispat edemeyenlere Allah (c.c.) ruhî ve bedenî olmak üzere iki çeşit ceza verilmesini emretmektedir. Bedenî olan seksen sopa vurulmasıdır. O zina iftirasını atan kişinin dilinin ölünceye kadar hükmünü düşürmek, cezanın tamamlayıcı unsurudur. Zinada cisme ait olan yön, kazifte ruha ait olan yön galip olduğundan kazfın celdi, zina cezasından aşağı ve fakat bu manevî ceza ondan daha fazladır, çünkü ebedîdir.⁷⁷⁷

Sâbûnî tefsirinde ayet hakkında şu ifadeler yer vermektedir: Cezalandırılmalarının sebebi onların yalancı olmalarıdır. İbn Kesir şöyle der: Yüce Allah, bir kimseye zina suçu isnat edip de söylediğinin ispatlayamayan kimse hakkında şu üç hükmü farz kılmıştır: Birincisi seksen sopa vurulmasıdır. İkincisi, asla şahitliğinin kabul edilmemesi, üçüncüsü ise fasık olması yani Allah ve de insanlar katında adil sayılmamasıdır.⁷⁷⁸

Ayrıca insanların dünya ve ahiretini düzene koyan ilahi bilgiyi insanlardan gizlemek azâb görmesine sebep olan fiillerdendir. Allah bunu yapan kimselerin, Allah'ın ve tüm lanetçilerin lanetine uğrayacağını,⁷⁷⁹ böyle kimselerin karınlarına ateşten başka bir şey doldurmadıklarını, bu sebepten dolayı Kıyamet günü Allah'ın

⁷⁷⁶ Nûr 24/4

⁷⁷⁷ Elmalılı, V, 617-618.

⁷⁷⁸ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefasir (Tefsirlerin Özü)*, Terc. ve Tahrir: Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz, Ensar Neşr., İstanbul 1992, IV, 209-210.

⁷⁷⁹ Bakara 2/159

kendileriyle konuşmayacağını, elem verici azapla karşılaşacaklarını belirtmiştir.⁷⁸⁰

Kulun vazifesi Allah'ın razı olduğuna razı olmak, O'nun istemediği hal ve davranışlardan uzak durmaktır. Aksi takdirde bu tavrın ve amelin dünyadaki sonucu başarısızlık, ölüm, ahiretteki sonucu ise rezillik ve azap olacaktır:

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اتَّبَعُوا مَا أَسْحَطَ اللَّهُ وَكَرَهُوا رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ

“Bu onların Allah'ı gazaplandıran şeylere uymaları ve O'nun rızasına sebep olan şeyleri beğenmemelerinden dolayıdır. Allah onların amellerini boşa çıkarmıştır.”⁷⁸¹

Elmalılı ayetteki “ihbat” kavramını, amelin sevabını giderip hiçe indirmek şeklinde açıklamıştır. Güzel amel günaha kefaret olup, kötü ameli örttüğü gibi kötü amellerde iyi amelleri boşa çıkarabilir. Bu şekilde ihbat, keffaret ve mağfiretin zıddı anlamına gelir. Anlaşıyor ki, kullar iyi amelleri bulunmaktadır ancak Allah'ın öfkesine neden olan işler yapıp rızasını gözetmediklerinden dolayı iyi amelleri boşa gitmektedir.⁷⁸²

Allah (c.c.) yaptıkları işleri Allah rızası için yapmayanların ahirette de herhangi bir nasiplerinin olmadığını buyurmaktadır:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ

“Her kim ahiret kazancını isterse onun bu kazancını arttırırız; her kim de dünya kazancını isterse ona da ondan veririz; ama onun ahirette hiçbir nasibi yoktur.”⁷⁸³

Elmalılı, yaptığı fiili, hangi fiil olursa olsun sırf dünya maksadı ve gayesine ermek niyetiyle yapan kimsenin ahirette nasip, ecir ve sevap beklemeye hakkı olmayacağını belirtmektedir.⁷⁸⁴

Allah (c.c.)'ın Kur'an-ı Kerim'de bu haramlar dışında yasakladığı pekçok söz, fiil ve davranıştan bahsetmektedir. Yetim malını haksız yere yemek,⁷⁸⁵ haksız yere cana kıymak, zina etmek,⁷⁸⁶ iftira etmek⁷⁸⁷ bunlardan bazılarıdır. Ayrıca ticaret ahlakıyla

⁷⁸⁰ Bakara 2/174; Âl-i İmrân 3/187

⁷⁸¹ Muhammed 47/28

⁷⁸² Elmalılı, VII, 159.

⁷⁸³ Şûrâ 42/20

⁷⁸⁴ Elmalılı, VII, 24.

⁷⁸⁵ Nisâ 4/10

⁷⁸⁶ Furkan 25/68

ilgili olarak ölçüyü, tartıyı tam tutmamak, insanların eşyalarına haksızlık etmek de⁷⁸⁸ Allah (c.c.) tarafından yasaklanan ve sonucunda günahkârı azaba ileten sebeplerdendir.

2.4.3. Ahlakî Açıdan Azaba Götüren Fiiller

Kişinin azaba uğramasına sebep olan fiillerden bazıları da ahlakî fiillerdir. Allah Teâla kulunu nimete ulaşması için güzel ahlaka teşvik edip, yerine getirmesini isterken, azaba uğramaması için de çirkin huyları ise kınayıp, yasaklamaktadır:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

“Şüphesiz ki Allah, size adaleti, iyilik yapmayı ve yakınlarla bakmayı emreder; hayâsızlıktan, fenalıktan ve azgınlıktan meneder. Dinleyip tutmanız için size böyle öğüt verir.”⁷⁸⁹

Hucurat Sûresi inananların ahlaklarını düzeltip kemâle erdirmede, Allah (c.c.) ve Resulü’ne (s.a.v.) karşı yapılacak, itaat, tazim ve adabları en ince şekilde öğrenmeleri için mü’minlere ders niteliğindedir. Bu anlamda sûrede bahsi geçen ahlakî kurallar hakkında Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

“Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin. Belki de onlarkendilerinden daha iyidirler. Kadınlar dakadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın., birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir isimdir! Kim de Tevbe etmezse işte bu kimseler zalimlerdir. Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Birbiriniz diğerini arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan

⁷⁸⁷ En’âm 6/138

⁷⁸⁸ A’râf 7/85

⁷⁸⁹ Nahl 16/90

tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyle çok kabul edendir, çok merhamet edendir."⁷⁹⁰

M. Hamdi Yazır, mü'minler arasında iyilik ve takva emredildikten sonra o kardeşlik ve iyilikleri bozabilecek cahilliklerden sakındırmak ve mü'minler arasında iyilik ve takva duygusunu içtenlikle uygulayarak, karşılıklı saygı telkin etmeyi amaçlamaktadır. Bu şekilde İslam'ın daha birçok kavimlere yayılıp, gelişeceğine işaret ile o geniş kardeşliği süsleyecek bu iki ayet ümmete edeb öğretmekle huzur ve ahlakî yol göstermektedir. Ayette bahsi geçen lemez (لَمَز) , dil ile yaralamak, ayıplamak, kötülemek ve yermektir. Buradadoğru olan iki mana vardır. Birincisi, mü'minlerin hepsi bir nefis gibi olduklarından bir mü'mini ayıplayan kendi nefisini ayıplamış gibi olur. İkincisi ayıplanacak şeyi yapan kimse, kendi nefisini ayıplamış olur. Birinciye göre mana şöyledir: Mü'minleri ayıplamayın, kötüleme ve yerme yapmayın ki kendi nefsinizi ayıplamış olursunuz. İkinciye göre ise mana şöyledir: Bir mü'mine, eğlenmek gibi ayıplanacak, kendisine leke olacak şeyler yapmayın ki kendisini ayıplamış, lekelemiş olmayasınız demektir. Birincisi kardeşlik noktasında daha samimi, ikinci mana izzet-i nefis, şeref açısından daha temiz ve güzeldir. Bir diğer azaba sebep olan fiili nebz, örfte kötü lakab manasında olduğu için burada yasaklanan lakaplar, kötü lakaplar kastedilmektedir. Mü'mini gücendirici ve ayıplanma amaçlı lakaplarla çağırmak Allah (c.c.) tarafından yasaklanmaktadır. İmandan sonra yasaklanan alay etmek, ayıplamak veya kötü lakap takmak gibi filleri işleyenler, fışk yapmış ve böylece kendilerini fasıklığa uygun görmüş olurlar. Bunlardan başka İslam'da ahlaken yasaklanan çirkinliklerden birçoğu kötü zanalardan sebep ortaya çıkmaktadır. Bu sebepten dolayı Allah Teâla günaha ve huzuru kaçırmaya, kul hakkına sebep olan zannı yasaklamaktadır. Ayete göre yasaklanan ve kişiyi azaba uğramasına sebep olan fiillerden bir diğeri de tecessüs yani, haber araştırmak manasına gelen fiildir. Nitekim bir hadis-i şerifte şöyle rivayet olunmaktadır:"Müslümanların eksiklerini, ayıplarını araştırmayın. Zira her kim müslümanların ayıplarını araştırırsa Allah Teâla da onun ayıbını takip eder, nihayet onu evinin içinde rezil rüsvay eder."⁷⁹¹ Ayette ahlakî olarak kişiye nehyedilen fillerden bir diğeri de gıybet etmektir. Gıybet, bir kimsenin arkasından hoşlanmayacağı bir şey söylemektir. Gıybet hakkında AllahTeâla aklen ve

⁷⁹⁰ Hucûrât 49/11-12

⁷⁹¹ Tirmizi, Birr, 85

şer'an kötülüğünü ve çirkinliğini tasvir için gıybet etmeyi kardeşinin ölü etini yemesi gibi olduğunu buyurmaktadır. Gıybet edilen, kimse orada bulunmayıp söylenen sözü bilmemesi ve o anda savunacak durumda olmamasından dolayı bir ölü kardeşin kötülüğünü söyleyerek gıybet ile şerefine saldırmak, bir ölünün etlerini parçalayıp yemek ve özellikle bu etleri hırs ve iştah ile seve seve yemek şeklinde bir canavarlık olarak tasvir edilmektedir.⁷⁹²

Özetle, bu dünya hayatında Allah (c.c.)'ın ve insanların rızasını kazanmak ve ahirette azab görmemek için alay, lakap takmak, gıybet etmek ve kişinin kötüğünü araştırmak gibi kötü ahlakî fiillerinden uzak durmak gerekmektedir. Bunların dışında yalan söylemek,⁷⁹³ iftira atmak,⁷⁹⁴ boş işlerden ve sözlerden uzak durmak⁷⁹⁵ gibi daha başka fiiller Allah (c.c.) tarafından azaba götürecek sebepler olduğu ifade edilerek, Allah Teâla kullarını bu kötü huylar hakkında ihtar etmektedir.

Dolayısıyla azab kişilerin dünya ve ahirette başlarına gelmesini hiç istemediği elem ve sıkıntılardır. İnsanoğlu ayağına bir küçük diken bile batmasını istemez. Bu sebepten dolayı Allah'ın azaba sebep olarak nitelendirdiği fiilleri, günahları işlemekten uzak durmak gerekmektedir.

⁷⁹² Elmalılı, VII, 222-229.

⁷⁹³ Câsiye 45/7;Hacc 22/30

⁷⁹⁴ Ahzâb 33/58

⁷⁹⁵ Enbiyâ 21/3

SONUÇ

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş, İslamî ilimlerde yetkin bir âlimdir. Kur'an'ı anlamak ve yorumlamak için gerekli ilimleri tahsil etmiş, özel gayretleriyle farklı disiplinlere ait okumalar yapmıştır. Arapça, Farsça ve Fransızca bilmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya çıkan Kur'an'ı Kerim'i Türkçe eserlerden anlama ihtiyacına binaen mecliste verilen önerge sonucunda kendisine tefsir yazma teklif edilmiş ve Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsiri yazmıştır.

Tefsirinin metodu ve üslubu üzerinde belirtilen prensipler, halkın ihtiyaçları ve o dönemde genelde İslam dünyasında özeldir Türkiye'de Kur'an ve tefsiri ile ilgili tartışmalar ve beklentiler etkili olmuştur. İçerik ve metoduna bakıldığında toplumsal ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir tefsir olduğu görülmektedir.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın kişiliği ve ilmî hayatı, Hak Dini Kur'an Dili tefsiri hakkında bugüne kadar iki sempozyum, birçok makale, doktora ve yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bu çalışmalar genelde tefsir, fıkıh, İslam felsefesi, hat, şiir, dinler tarihi, hukuk gibi çeşitli alanlarda yapılmıştır. Bu çalışmada ise nimet ve azab kavramları açıklanmış, Elmalılı'nın bu kavramlar üzerindeki yorumları incelenmiştir. Bu sayede, tefsir yönteminin anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Müfessirin, nimet kavramını hoşluk, mutluluk diye açıklamaktadır. Ayetlerde geçen rızık, hayr, âlâi, fazl, ihsan, sevap, menn gibi nimet kavramıyla anlam yakınlığı olan kelimeleri de M. Hamdi Yazır'ın, nimet anlamında kullandığı görülmektedir. Nimetler çok çeşitli oldukları gibi aynı zamanda birbirinin tamamlayıcısıdır. Elmalılı Hamdi Yazır nimeti başlıca dünya ve ahiret nimetleri olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Allah kuluna dünyada rızık, aile, eş, çocuk, deniz ve hayvanlar gibi maddî nimetlerin yanı sıra, akıl, iman, İslam, nübüvvet, hikmet, tövbe, güvenlik, barış, Allah'ın kulunu musibet ve belâlardan koruması, saygınlık gibi manevî nimetler de vermiştir. Elmalılı Allah'ın kullarına bu nimetlerle beraber sayısız nimet verdiğini belirtmekte fakat asıl istenmesi gereken nimetin ahiret nimeti olması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

M. Hamdi Yazır, Allah'ın (c.c.), dünya tarlasını ekip, biçip rızasını kazanan kullarına mahsûlünü ahirette vereceğini belirtmektedir. Bu mahsullerden bazılarını şu şekilde açıklamaktadır: Kulların kabirde hoşnut bir hayat sürmeleri, sıratın önlerinde

nurları ile rahatlıkla geçmeleri ve amel defterini sağ taraftan almaları gibi cennete giden süreçte de nimetlerle muhatap olacaklardır. Cennette ise Allah'ın mü'min kullarına vereceği en büyük nimet, rızası olacaktır. Allah'ın rızasına eren kulları cennete O'nu görecekler, oraya has yiyecek, içecek, giyecek ve ziynetlerle zevk-ü sefa içinde bir hayat süreceklerdir.

Çalışmanın ikinci bölümünde azab kavramı ele alınmakta, Elmalılı'nın bu konuya bakış açısı ortaya konulmaktadır. M. Hamdi Yazır, ayetlerde geçen azab kavramını ve azab ile anlam yakınlığı olan rics, ikâb, eziyet, musibet gibi kavramları Allah'ı tanımayan veya emirlerine karşı gelenlere dünyada ve ahirette verilen ilahî ceza anlamında değerlendirmektedir. Allah (c.c.), ibret olması bakımından dünyada kullarına çeşitli cezalar verdiğini Kur'an-ı Kerim'de ayetlerle haber vermektedir. Allah Teâla, ahirette kabirde, kıyamet günü, a'râfta ve son olarak da cehennemde kâfir, münafık ve günahkâr kullarını cezalandıracaktır. İlgili ayetlerde cehennemde günahkâra uygulanacak psikolojik ve fiziksel nitelikli azapların da olduğu açıklanmaktadır. Elmalılı, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeleri, Allah'ı görmekten mahrum olmaları, onların Allah (c.c.) tarafından kendilerini unutulmuş gibi hissetmeleri gibi azab çeşitlerini psikolojik nitelikli olarak nitelendirmektedir. Ayrıca isyan eden ve günahlarda ısrarcı olan insanlara cehennemde özel işkence ve şiddetli acı niteliğinde yiyeceklerin olduğunu, cehennem ehlinin demir halkalar ve prangalarla, dayanılması mümkün olmayan kaynar ateş gibi azablar çekeceklerini belirten ayetlerde de konu hakkında bilgi vermektedir.

Çalışma sonucunda Elmalılı'nın Hak Dini Kur'an Dili tefsirinin şartnamesine uygun şekilde ayetleri Ehl-i sünnet çizgisinde yorumladığı görülmektedir. Türkçe yazılan ilk tefsir olması hasebiyle Ehl-i sünnet inancına sahip bir toplum için yazıldığı düşünülmürse eserin amacına ulaştığı görülmektedir.

Tefsirinde konu ile ilgili ayetler incelendiğinde klasik dönem kaynaklarını çoğunlukla kullandığı görülen Elmalılı'nın hem rivayet hem de dirayet metoduyla tefsirini yazdığı müşahade edilmektedir. Tıp, sosyoloji, edebiyat, hukuk ve özellikle felsefe olmak üzere birçok alanı ilgilendiren açıklamalarda bulunduğu, bu bilgileri de kimi zaman çok seçkin âlim bir topluluğuna anlatır gibi ama genelde halkın da anlayacağı seviyede yaptığı görülmektedir.

Elmalılı M. Hamdi Yazır, ahiret hayatına dair nimet ve azap ayetlerinin tefsirinde, özellikle bu alanın gaybî bir âlem olduğunu “akılların almadığı, tasavvur edilemeyen” ifadeleriyle belirtmekte, “gerisini Allah bilir” diyerek konuyu nihayetlendirmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulbâki, Muhammed Fûad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li elfazi'l-Kur'an*, Dâru'l-Hadis, Kahire 1996.
- Akça, Osman, *Kur'an da Nimet Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE. TİB. ABD. Tefsir Bilim Dalı, Konya 2006.
- Akçay, Mustafa “sırat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, c. 37, 118-119.
- Akdaş, Bülent, “*Elmalılı Hamdi Yazır'da İmanın Temellendirilmesi*”, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üni. SBE., İzmir 2010.
- Akyüzoğlu, Hüseyin, “*Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsirde İsrâiliyat Rivayetlerine Yaklaşımı*”, *Ekev Akademi Dergisi* Yıl: 20 Sayı: 65 (Kış 2016), 295-311.
- Albayrak, Halis, “*Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı*”, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu* (4-6 Eylül 1991), Ankara 1993, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 155-173.
- Alp, T., Yılmaz, A., Ençakar, O., (Terc.) *Kelime Anlamlı Celaleyn Tefsiri 1-5 cilt*, Yasin Yay., İstanbul 2005.
- Alparslan, Osman, *Fahrettin Râzî'ye Göre İlahi Azap*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi SBE. TİB. Kelam ABD, Sakarya 2007.
- <https://www.altafisir.com.>, Zemahşerî, “*el-Keşşaf*”.
- Aras, Ahmet, “*Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Hristiyan Mezhepleri ile İlgili Görüşleri*”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar dergisi*, 8 (16), 2013, 140-151.
- Arslan, Mehmet, *Elmalılı ile Süleyman Ateş Tefsirlerinin İşârî Yöntem Açısından Mukayesesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üni. SBE., Eskişehir 2013.
- Bayam, Abdulkadir “*Hak Dini Kur'an Dili'ndeki Arapça Şiirlerin Temel Kaynaklarla Mukayesesi (II)*”, *Bilimname*, 8(19), 2010/2, 153-193.

- Bebek, Adil, “Kebire”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c. 25, 163.
- Berberoğlu, Muhammet Necati, “*Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Kelami Görüşleri*”, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üni. SBE., Konya 2009.
- Bilgin, Mustafa “Hak Dini Kur’an Dili”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, c. 15, 163-164.
- Bilmen, Ömer Nasûhi, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakatü’l-Müfessirin)*, Ravza Yay., İstanbul 2008.
- Boynukalın, Mehmet “Zevce”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, c. 44, 306-307.
- Buladı, Kerim, *Kur’an’da Nankörlük Kavramı*, Pınar Yay., İstanbul 2015.
- Cündioğlu, Düccane “Matbu Türkçe Kur’an Çevirileri ve Kur’an Çevirilerinde Yöntem Sorunu”, 2. *Kur’an Sempozyumu*, (4-5 Kasım 1995, Ankara) Ankara Bilgi Vakfı 1996, 157.
- Çağrııcı, Mustafa, “İhsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. 21, 544.
- Çağrııcı, Mustafa, “Eza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, c. 12, 35.
- Çağrııcı, Mustafa, “Fazl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, c. 12, 271.
- Çağrııcı, Mustafa, “Hayr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c. 17, 46.
- Çağrııcı, Mustafa, “Musibet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, c. 31, 255.
- Çelebi, Hüsnâ, *Elmalılı Hamdi Yazır’da İrade-Meşîet Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üni. SBE., İzmir 2013.
- Çırçır, Yasin, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Peygamberlikle İlgili Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üni. SBE., Bursa 1995.

- Çiçek, Tevrat, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın İtikada Dair Fikirlerinin Tesbiti ve Tahlili*, (Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üni. SBE., Trabzon 1999.
- Demirel, İkrâm, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Ahiret Hayatı Hakkındaki Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üni. SBE., Bursa 1997.
- Ebu Mansur el-Mâturîdî, *Te'vilatü'l Kur'an Tercümesi(1-5 cilt)*, Çev. :S. Kemal Sandıkçı, Ensar neş., İstanbul 2017, 4. Cilt.
- Ebu'l- Haccac Mücahid b. Cebr El-Mekkî El- Mahzumî, *Mevsuatu Medreseti Mekke fi't-tefsir, cem'*, tahkik: Ahmed el-Ûmranî, Müessesetü'l-Buhus ve'd-Dirasat el-İlmiyye, Fas 2011.
- Ebu'l-Hüseyin Müslimu'bnul-Haccac el-Kuşeyrî el-Niysâbü'rî, *Sahih-i Müslim ve Tecümesi (1- 8 Cilt)*", Terc. :Mehmet Sofuoğlu, İrfan yay., İstanbul Tarihsiz, 8. Cilt.
- Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmail El Buharî, "Sahih-i Buharî ve Tercümesi (1-12 cilt), Terc.: Mehmet Sofuoğlu, Ötyüken Yay., İstanbul 1987, 2. Cilt.
- Ebul'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed (er-Râgıb el-İsfahânî), *Müfredat*, tahkik: Muhammed Seyyid Kılânî, Dâru'l-maârif, Beyrut, ts.
- Edip, Eşref, "Merhum Kamil Miras", *Sebilü'r-reşad*, İstanbul 1957, X, 244, 291.
- Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili (1-10 cilt)*, Sad. :Sıtkı Gülle, Huzur Yayın Dağıtım, İstanbul 2013.
- Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili, (1-13 cilt)*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., İstanbul 2015.
- Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili (1-10cilt)*, Eser Neşriyat, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Kütüphanesi, 139751 ts. 297. 211 Yaz. H., Mukaddime.
- Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili (1-10 cilt)*, Sad.: Kasım Yayla, Merve Yay., İstanbul 2010.
- Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili(1-10 cilt)*, Sad. Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Orhan Atalay, Akçay Yay., Ankara 2013.

- Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili (1-10 cilt)*, Sad. M. Nur Çetin, Taha Parlar, İdris Şen, Mesut Okumuş, Mevlut Uyanık, Orhan Atalay, Yusuf Canpolat, Alim Gür, İstanbul, Çelik Şura Yay., İstanbul 1992.
- Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi (1-3 cilt)*, Eser Neşriyat, İstanbul 1977, cilt: 1, sayfa:3.
- Ersöz, İsmet, "Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu* (4-6 Eylül 1991), Ankara 1993, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 167-177.
- Ertuğrul, Resul, "Kur'an'da Helak Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl:2017, 3(5), 165-185.
- Ertürk, Mustafa, "Havz- ı Kevser", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, c. 16, 546-549.
- Emiroğlu, İbrahim, "Kur'an'da Akıl ve İnsan", *D.E.O. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XI, İzmir 1998, 73, 84.
- Fahreddin er- Râzî, *Tefsir- i Kebir Mefatihü'l Ğayb(1-17 cilt)*, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1990, 31-32.
- Fatma Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*, (4-6 Eylül 1991), Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 1993, 1-24.
- Gölcük, Şerafettin, "Rızık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, c. 35, 73-74.
- Günaydın, Fatma Candan, "Nimet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, c. 33, 129-130.
- Halis, Zeki, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Kelamî Meselelerin İşlenişi*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üni. SBE., Erzurum 2006.
- İbn Cerîr et-Taberî, *Camiu'l Beyan an Te'vili Ayi'l Kur'an (1-6 cilt)*, İhtisar-Tahkik:Muhammed Ali Es- Sâbûnî, Salih Ahmet Rıza, Ümit yay., İstanbul 1995, c. 2.
- İbn Kayyım el Cevziyye, *İbn KayyımTefsiri-Bedai'ut-Tefsir(1-4 cilt)*, der. : Yusrî es-Seyyid Muhammed, Mütercimler: Harun Öğmüs, Ahmet Ağırakça, Mehmet

Emin Çimendağ, Harun Ögmüş, Halil Aldemir, Mehmet Ali Kara-Savas Kocabas, Karınca Polen yay., İstanbul 2011, c. 1, 121-122.

İmam Ebu'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman Ali İbn Muhammed Cevzî, “*Zadü'l-Mesir fi ilmi't-tefsir (1-6 cilt)*”, Terc.: Abdurrahman Öztürk, Kahraman yay., İstanbul 2009, I, 131.

İmam Hafız İbn Kesir, *Tam Metin İbn Kesir Tefsiri (1-12 cilt)*, tahkik: Abdurrezzak el Mehdî, trc. : Savaş Kocabaş, Karınca ve Polen yay., İstanbul 2010, cilt:1.

İsfahânî, Ragıp, *Müfredat: Kur'an Kavramları Sözlüğü*, (çev.: Abdalbaki Güneş, Mehmet Güneş), 3. Baskı, Çıra Yayınları, İstanbul 2012.

Kâdî Abdülcebâr, “*Şerhu'l-usûli'l-hamse (2 cilt)*”, Çeviri:İlyas Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı yayınları:14, İstanbul 2013, I, 398-400.

Kara, Mustafa, “Hak Dini Kur'an Dili nde Tasavvuf Kültürü Üzerine”, *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*, 4- 6 Eylül1991, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 1993, 229-240.

Kara, Ömer, *Kur'an'da Metafizik Bir Alem; Cennet*, Rağbet Yay., İstanbul 2002.

Karadaş, Çağfer, “Sevap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, c. 36, 581-582.

Karaman, H., Çağrııcı, M., Dönmez, İ. K., Gümüş, S., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir (1-5 cilt)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007, cilt 3.

Karslı, İbrahim Hilmi, “Kur'an'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Diyanet İlmi Dergisi*, 2010, XLVI(3), 91.

Kelkitli, Suat, *Kur'an'da Azap Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ üniversitesi SBE. TİB. Tefsir ABD., Bursa 2010.

Kılavuz, Ahmet Saim, “Adl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, c. 1, 387.

Kılıç, Recep, “Dibace (Önsöz) ”, *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*, (4-6 Eylül1991), Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 1993, 54.

Kızıklı, S. Zafer, “Rics” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, c. 35, 87.

- Köseoğlu, Erol “*Elmalılı Hamdi Yazır’ın Hak Dini Kur’an Dili Adlı Eserinde İlahî Sıfatlar*”, (Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üni. SBE., Diyarbakır 2011.
- Kurt, Hüseyin, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ ın Tasavvufi Anlayışı”, *Diyanet İlmî Dergi*, 51(3), Temmuz- Ağustos- Eylül 2015, 195-199.
- Kutluer, İlhan, “hikmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c. 17, 503-511.
- Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur’an (1-6 cilt)*, İnsan Yay., İstanbul 1987, 6. cilt
- Muhammed Ali es-Sabunî, *Safvetü't Tefasîr (1-7 cilt)*, Terc. ve Tahrir:Sadrettin Gümüş, Dr. Nedim Yılmaz, Ensar Neşr., İstanbul 1992, 4. Cilt.
- Onat, Hasan, “Elmalılı Hamdi Yazır’ ın Anlayışı ve Mezhepler Bakışı”, *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*, (4- 6 Eylül1991), Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 1993, 138-151.
- Özel, Recep Orhan, *Elmalılı Hamdi Yazır’ın Bilimsel Tefsirciliği*, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üni. SBE., Sivas 2002.
- Nurettin Başyığıt, *Elmalılı’da İlmî Tefsir*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üni., SBE., Bursa 1996.
- Özevarlı, M. Sait Özevarlı, “Fırdevs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, c. 13, 123-124.
- Özgel, İshak, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Tefsiri ve Hakkında Yapılmış Çalışmalar Bibliyografyası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 10(19-20), yıl: 2012, 327- 362.
- Özsaraç, Hatice, *Elmalılı M. Hamdi Yazır ve Tasavvuf Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üni. SBE., Ankara 1997.
- Öztürk, Nazif, “Elmalılı Hamdi Yazır’ ın metrukâtı hakkında ön rapor”, *Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu*, (4- 6 Eylül1991), Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 1993, s. 333-338.
- Pakiş, Ömer, “Rü’yetullah ile İlişkilendirilen Âyetlerin Mu’tezilî Okuma Biçimi (Kādî Abdülcebbar ve Zemahşerî Örneği)”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(2), 200, 55-79.

- Sarı, Mevlüt, *El- Mevarid Arapça-Türkçe Lügat*, Toprak Yay., İstanbul 1982.
- Seyyid Alaaddin Ali bin Yahya es- Semerkandî, *Bahru'l-Ulum Tefsiri(1-6 cilt)*, Terc. Ali Kara, Mutlu Yay., 2. cilt.
- Sinanoğlu, Mustafa, "İman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. 22, 214-216.
- Sinanoğlu, Abdulhamit, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Tefsiri'nde Allah ve Âlem*, (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üni. SBE., Van 1995.
- Soyalan, Mehmet Yaşar, *Elmalılı Tefsiri'nde Kur'anî Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yay., İstanbul 2003.
- Sünen-i Tirmizi Tercümesi (1-3 cilt)*, Hazırlayan: Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, Konya 2004.
- Şahin, Sami, "Hak Dini Kur' an Dili Adlı Tefsirde Hadis Kullanımı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(1), 2008, 147-175.
- Şeker, Zeliha, *Hak Dini Kur'an Dilinin Kelamî Açısında İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üni. SBE., Adana 2007.
- Şeyhü'l İslam Ebu's-Suûd Efendi, *Suûd Tefsiri (1-12 cilt)*9, Cilt: 1, Çev. :Ali Akın, Boğaziçi Yay., İstanbul 2006, 1. Cilt.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, yıl: 2, c. 14, 1341 s. 29, (Bulut, Mehmet "İlk Cumhuriyet Meclisi'nde Dini Yayıncılık Hakkında Tarihi Karar", *Diyanet Üç Aylık İlmî Dergi*, Ankara; 1992, 28 (1), 141- 142 naklen)
- Tekiner, Saliha, *Elmalılı Tefsirindeki Hadislerin Tahrici 4- 9. ciltler*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Ü. SBE., TİB., ABD., Hadis Bilim Dalı, Konya 2006.
- Toprak, Süleyman, "Kabir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, c. 24, 37-38.
- Topaloğlu, Bekir, "Cennet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c. 7, 376-386.
- Topaloğlu, Bekir, "Cehennem isimleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c.7, 227-233.

- Topaloğlu, Bekir, “Kıyamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, c.25, 516-522.
- Topaloğlu, Bekir, “Tövbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, c. 41, 279-283.
- Toprak, Süleyman “Haşır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, c. 16, 416-417.
- Topçu, Yalçın, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’a Göre İsbat-ı Vacib*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üni. SBE., Kayseri 1996.
- Tutar, Ahmet Mesut, *Hak Dini Kur’an Dili’ Adlı Eserde Ahiret İnancının İmkân ve Lüzumu*, (Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üni. SBE., Diyarbakır 2008.
- Türkçe Sözlük*, (Türk Dil Kurumu’na uyumlu), Kida yay., İstanbul 2017.
- Tüzüner, M. Feyyaz, “Tüzüner, Abdullah Atıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, c. 42, 10-11.
- Uludağ, Süleyman, “Belâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, c. 5, 380.
- Uludağ, Süleyman, “Rıza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İstanbul 2008, c. 35, 56-57.
- Üzüm, İlyas, “İkab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. 22, 13-14.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Adn” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, c.1, 390-391.
- Yavuz, Yusuf Şevki “A’râf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c. 3, 259.
- Yavuz, Yusuf Şevki , “Azap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c. 4, 302-309.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, c. 11, 57-62.

- Yavuz, Yusuf Şevki, “Gılman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, c. 14, 50.
- Yıldırım, Yakup, *Elmalılı M. Hamdi Yazır’a Göre Bilgiİman İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üni. SBE., Konya 2010.
- Yıldız, Rıfat, *Elmalılı Hamdi Yazır’ın Nüzul Sebepleri Değerlendirmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi SBE., TİB., ABD., Urfa 2006.
- Yılmaz, Engin, *Said Nursî ve Elmalılı Hamdi Yazır’ın Âhiret Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üni. SBE., Sakarya 2010.
- Yılmaz, Hakkı, *Nüzül Sırasına Göre Tebyinu’l Kur’an(1-7 cilt)*, İşaret Yay., İstanbul 2007, 1. Cilt.
- Yılmaz, Sabri, *Elmalılı Tefsirinde Kader Problemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üni. SBE., İzmir 1997.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	NAGİHAN ACAR
Doğum Yeri ve Tarihi	KOCAELİ 26/08/1984
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Üniversite
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bildiği Yabancı Diller	-----
Bilimsel Faaliyetleri	-----
İş Deneyimi	
Stajlar	-----
Projeler	-----
Çalıştığı Kurumlar	Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Milli Eğitim Bakanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	15/09/2019